ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ – ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ ϗ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

Το ιερό Τετραγράμματο και η πρόσληψή του στη μεσαιωνική γραμματεία:

Μελέτη στη μεταφραστική απόδοση της εβραϊκής θεωνυμίας με έμφαση σε δύο βιβλικές μεταφράσεις

Διδακτορική διατριβή

ΠΑΥΛΟΣ Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

Επιβλέπων Καθηγητής: **Μιλτιάδης Κωνσταντίνου**

Συμβουλευτική Επιτροπή: **Άννα Κόλτσιου-Νικήτα ϗ Ιωάννης Μούρτζιος**

Θεσσαλονίκη, 2017

ARISTOTLE UNIVERSITY OF THESSALONIKI
FACULTY OF THEOLOGY - SCHOOL OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF BIBLICAL LITERATURE & RELIGION

The sacred Tetragrammaton and its reception in the Medieval literature:

A study on the translation of the Hebrew theonymy with special emphasis on two Bible translations

Ph.D. thesis

PAVLOS D. VASILEIADIS

Hearing Professor: **Miltiadis Konstantinou**
Advisory Professors Committee: **Anna Koltsiou-Nikita & Johannes Mourtzios**

Thessaloniki, Greece
2017

Ευχαριστίες

And so I gave myself,
in youth and manhood and age,
to the search for the Great Secret.

—William Butler Yeats,
"The heart of the spring"
(*The Secret Rose*)

Τα λόγια του Γέιτς περιγράφουν γλαφυρά και τη δική μου προσπάθεια για την αναζήτηση αυτού που πράγματι έχει περιγραφεί από πολλούς συγγραφείς ώς το Μεγάλο ή Άρρητο Μυστικό: το Όνομα του Θεού της Αγίας Γραφής. Το ότι μου δόθηκε η δυνατότητα και τα απαραίτητα εφόδια για να αναλάβω αυτή την έρευνα το θεωρώ προνόμιο μοναδικό. Λίγες υπήρξαν οι άεργες μέρες στη διάρκεια των 15 και πλέον ετών που διαρκεί αυτή η έρευνα. Βέβαια, κάποια στιγμή έφτασα στο λυπηρό σημείο να αντιληφθώ ότι όλη αυτή η έρευνα με τα αποτελέσματά της δεν θα μπορούσε να καταγραφεί λεπτομερώς λόγω χρόνου κυρίως ούτε θα μπορούσε να χωρέσει σε ένα βιβλίο ή σε μια διατριβή. Έτσι, ένα μικρό τμήμα της έρευνας αυτής επιλέχτηκε να αποτελέσει τον πυρήνα αυτής της διατριβής, η οποία επεκτάθηκε και αναπτύχθηκε περαιτέρω. Εντούτοις, παραμένει η αίσθηση ότι πολλές ακόμη διαφωτιστικές λεπτομέρειες για το θέμα αυτό θα μπορούσαν να καταγραφούν και να σχολιαστούν.

Όταν αυτή η προσπάθεια απέκτησε ακαδημαϊκό χαρακτήρα υπήρξε ανυπολόγιστη η βοήθεια που μου παρείχαν αγαπητοί καθηγητές και συνάδελφοι, σε διεθνές, διεπιστημονικό και διομολογιακό επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης θα ήθελα να ευχαριστήσω πρώτα-πρώτα τον επιβλέποντα καθηγητή μου Μιλτιάδη Κωνσταντίνου, για την εμπιστοσύνη κατά την ερευνητική φάση και για τη συνεχή βοήθεια και την ακούραστη, νυχθημερόν ακρόαση και κριτική που μου παρείχε. Βέβαια, η παρούσα μελέτη δεν θα ήταν δυνατή αν ο επιβλέπων καθηγητής της Μεταπτυχιακής Διατριβής μου καθ. Πέτρος Βασιλειάδης δεν είχε κάνει δεκτή την ερευνητική μου πρόταση και τον ευχαριστώ θερμά για αυτό. Επίσης, θέλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου για την υποστήριξη που έλαβα κατά περιόδους συγκεκριμένα από τους καθηγητές Ιωάννη Καραβιδόπουλο, Άννα Κόλτσιου-Νικήτα, Ιωάννη Μούρτζιο,

Ευαγγελία Αμοιρίδου, Στυλιανό Τσομπανίδη, Νίκη Παπαγεωργίου, Νικόλαο Μαγγιώρο, Αικατερίνη Τσαλαμπούνη, Μόσχο Γκουτζιούδη και Χαράλαμπο Ατματζίδη.

Τμήματα της έρευνάς μου σχετικά με τη βιβλική θεωνυμία και την πρόσληψή της στο ελληνικό γλωσσικό περιβάλλον παρουσιάστηκαν επί χρόνια σε ελληνικά και διεθνή συνέδρια και ακαδημαϊκά περιοδικά ομότιμης κρίσης (:peer-reviewed journals).[1] Κατ' αυτόν τον τρόπο, μου δόθηκε η ευκαιρία να θέσω κάποιες προτάσεις και συμπεράσματά μου υπό την βάσανο έμπειρων επιστημόνων, με αποτέλεσμα την επανεπεξεργασία και τις απαραίτητες διορθώσεις.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω ονομαστικά επιστήμονες και καθηγητές από διάφορα πανεπιστήμια και ιδρύματα που με βοήθησαν προσωπικά σε διάφορες πτυχές και φάσεις της έρευνάς μου, όπως ο Emanuel Tov (J. L. Magnes Professor of Bible, Εβραϊκό Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ), ο Aryeh Amihay (Lawrence University, Ουισκόνσιν), ο Ehud Ben Zvi (Πανεπιστήμιο της Αλμπέρτα, Καναδάς), ο Κωνσταντίνος Ζάρρας (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών), ο Θεόδωρος Μωυσιάδης (Δρ Γλωσσολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών), ο Αστέριος Αργυρίου (Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, Γαλλία), ο Larry Hurtado (Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου, Σκωτία), ο Jan Joosten (Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης), ο Natalio Fernández Marcos (Centro de Ciencias Humanas y Sociales, Μαδρίτη), ο Ed Gallagher (Scripture at Heritage Christian University), ο Nathanael Andrade (Πανεπιστήμιο του Όρεγκον), ο Kendall Soulen (Wesley Theological Seminary, Ουάσιγκτον), η Αναστασία Λουδάρου (Διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος), ο Cyril Aslanov (Εβραϊκό Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ), η Μυρτώ Θεοχάρους (Ελληνικό Βιβλικό Κολέγιο), ο Δημήτριος Κυρτάτας (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας), η Kristin de Troyer (Πανεπιστήμιο του St Andrews, Σκωτία), ο Moshe Zipor (Bar-Ilan University, Ραμάτ Γκαν, Ισραήλ), ο Rolf Furuli (Πανεπιστήμιο του Όσλο, Νορβηγία), ο Gérard Gertoux (υποψήφ. Δρ. Αρχαιολογίας και Ιστορίας του Αρχαίου Κόσμου, CNRS-Université Lyon 2, Λυών), ο Robert Wilkinson (Wesley College, Πανεπιστήμιο του Μπρίστολ, Αγγλία) και ο Edgar Foster (Lenoir-Rhyne College, Βόρεια Καρολίνα).

Η έρευνα δεν θα μπορούσε να λάβει αυτές τις διαστάσεις αν δεν υπήρχε η σύγχρονη ηλεκτρονική «βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας», η διαδικτυακή πλατφόρμα *Google Books* σε συνδυασμό με εκείνη του *Google Scholar*, καθώς και η χωλαίνουσα πανεπιστημιακή υπηρεσία πρόσβασης σε διαδικτυακές βιβλιογραφικές πηγές, όπως το on-line *Thesaurus Linguae Graecae* (TLG). Κεφαλαιώδους σημασίας υπήρξαν η Βιβλιοθήκη της Θεολογικής Σχολής αλλά και η Κεντρική Βιβλιοθήκη του ΑΠΘ οι οποίες είναι οι πιο πλούσιες πανελληνίως όσον αφορά στον χώρο των θεολογικών σπουδών. Εντούτοις, πολλές ήταν οι πηγές που δεν ήταν διαθέσιμες με κανέναν από αυτούς τους τρόπους. Έτσι, το αντίτιμο που απαιτή-

[1] Vasileiadis (2017˙ 2013)˙ Βασιλειάδης (2010), κ.α.

θηκε σε χρόνο, κόπο και χρήμα για να καταστούν διαθέσιμες όλες οι απαιτούμενες βιβλιογραφικές πηγές αποδείχτηκε υψηλό. Είμαι όμως ευτυχής που επιτεύχθηκε υπερεπαρκώς ο στόχος της συγκέντρωσης *όλων* των πηγών και τεκμηρίων που ήταν απαραίτητες στην έρευνά μου.

Και πάλι, ευχαριστώ θερμά πρωτίστως τους γονείς μου Δημήτρη και Κατερίνα που μου έδειξαν το δρόμο στη ζωή όπως και την αγαπημένη μου Ειρήνη για την ακούραστη συμπαράστασή της καθώς και για τα δύο ανεκτίμητα δώρα που μου χάρισε, τη Δημητρία και τον *Ιωάννη*.

ΠΑΥΛΟΣ Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

Καλαμαριά, Ιούνιος 2017

Πρόλογος

Ο Brevard Childs σχολιάζοντας το εδ. Έξοδος 3:14 ξεκινάει με την εξής διαπίστωση: «Λίγα εδάφια σε ολόκληρη την Παλαιά Διαθήκη έχουν προκαλέσει τόσο έντονη αντιλογία και τόσο πολύ διιστάμενες ερμηνείες».[2] Γιατί συμβαίνει κάτι τέτοιο;

Ο λόγος δεν είναι δύσκολο να εντοπιστεί. Σύμφωνα με την αφήγηση της Εξόδου, όταν ο Θεός ετοιμάζεται να δράσει υπέρ του υπόδουλου λαού του στην Αίγυπτο καλεί τον Μωυσή να ηγηθεί της απελευθέρωσης. Αλλά τότε

> *«ο Μωυσής είπε στο Θεό: "Ποιος είμαι εγώ, για να πάω στο Φαραώ και να βγάλω τους Ισραηλίτες από την Αίγυπτο;" "Εγώ θα είμαι μαζί σου", του απάντησε ο Θεός. "Και να ποιο θα είναι το σημείο ότι εγώ σε έστειλα: Όταν θα βγάλεις το λαό από την Αίγυπτο, θα λατρεύσετε το Θεό σ' αυτό εδώ το βουνό". Αλλά ο Μωυσής είπε πάλι: "Καλά, εγώ θα πάω στους Ισραηλίτες και θα τους πω, 'ο Θεός των προγόνων σας με έστειλε σ' εσάς'. Αυτοί όμως θα με ρωτήσουν 'ποιο είναι το όνομά του;' Τι θα τους πω;"»* (3:11–13, *ΑΓΒΕ*)

Σε αυτή την περικοπή εγείρονται αρκετά και σημαντικά ερωτήματα. Πρώτα-πρώτα, γιατί ο Μωυσής θέτει το ερώτημα κατ' αυτό τον τρόπο—«αυτοί όμως θα με ρωτήσουν 'ποιο είναι το όνομά του'»; Μήπως ο λαός είχε ξεχάσει το όνομα του πατρογονικού Θεού του ή μήπως αυτός ο Θεός ήταν ανώνυμος ως τότε; Επιπλέον, αυτή η ερώτηση τίθεται ώστε να δοθεί ουσιαστική πληροφόρηση ή για να προσδιοριστεί η σημασία του θεϊκού ονόματος; Αλλά υφίσταται και ζήτημα λογικής όσον αφορά στο ερώτημα αυτό. Πώς θα ήταν δυνατόν η παροχή του ονόματος να εξυπηρετήσει τον ισχυρισμό του Μωυσή ότι έλαβε θεϊκή αποκάλυψη και αποστολή; Άλλωστε, όπως παρατήρησε εύστοχα και ο Μωυσής Μαϊμονίδης, αν το όνομα του Θεού ήταν άγνωστο πώς θα μπορούσε να αποτελέσει τεκμήριο βάσει του οποίου να αποφανθεί ο λαός για τον ισχυρισμό του απεσταλμένου ηγέτη;[3]

Όσον αφορά στην απάντηση που δίνει ο Θεός στο ερώτημα του Μωυσή (3:14, 15) επίσης εγείρεται μια σειρά ζητημάτων. Αποτελεί η θεϊκή απόκριση απάντηση στο ερώτημα ή στην πραγματικότητα πρόκειται για άρνηση να δοθεί απάντηση; Η απάντηση που δίνεται προορίζεται να έχει αποδέκτη τον Μωυσή ή

[2] Childs (1974) 61.

[3] Μαϊμονίδης, *Οδηγός για τους Περιπλεγμένους* 1.63 |Friedländer (1904) 93–95.

και τον λαό; Αλλά το κορυφαίο ζήτημα που εγείρεται σε αυτή την θεοφάνεια είναι το εξής: Πώς θα πρέπει να κατανοηθεί ως προς τη σημασία του και κατ' επέκταση να μεταφραστεί διαγλωσσικά (ή, και ακόμη πιο τολμηρά, να αναδιατυπωθεί ενδογλωσσικά) η προσωνυμική φράση אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה /ʾẹhyeʰ ʾăšer ʾẹhyeʰ/;

Σε αυτό το κρίσιμο ζήτημα έρχεται σωρευτικά να προστεθεί και το εξής: Εφόσον ο Θεός στην απάντησή του περιλαμβάνει και το ιερό τετραγράμματο όνομά του יהוה /yhwh/ διασαφηνίζοντας ότι «*αυτό* είναι το όνομά μου στον αιώνα, και με *αυτό* θα με επικαλούνται όλες οι γενιές», ποια είναι η σχέση μεταξύ της προσωνυμικής φράσης (που εμφανίζεται σε δύο μορφές, πλήρη και συντομευμένη) και του Τετραγράμματου; Ομόφωνα αναγνωρίζεται ουσιαστικά η ετυμολογική συγγένεια των δύο όρων יהוה και אהיה αλλά διίστανται οι απόψεις όσον αφορά στον τρόπο και το βαθμό της.[4]

Δύο κύρια ρεύματα σκέψης έχουν διαμορφωθεί στην προσπάθεια απάντησης και ερμηνείας αυτών των δύο ζητημάτων. Αμφότερα αφορούν κατά βάση στον μορφολογικό τύπο στον οποίο εκλαμβάνονται οι εβραϊκοί όροι. Η μία περίπτωση απεικονίζεται στο μετάφρασμα του εδ. 3:14 από τους αλεξανδρινούς μεταφραστές που ανάγεται στα μέσα του τρίτου αιώνα ΠΚΧ: «Καὶ εἶπεν ὁ θεὸς πρὸς Μωυσῆν **ἐγώ εἰμι ὁ ὤν** καὶ εἶπεν οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ισραηλ **ὁ ὢν** ἀπέσταλκέν με πρὸς ὑμᾶς» (*Ο΄*), ή όπως αποδίδεται σε σύγχρονη μετάφραση: «Τότε ο Θεός απάντησε στο Μωυσή: "**Εγώ είμαι εκείνος που είμαι**. Έτσι", του λέει, "θα μιλήσεις στους Ισραηλίτες: '**Εκείνος που είναι** μ' έστειλε σ' εσάς'"», *ΑΓΒΕ*. Η δεύτερη περίπτωση μπορεί να εντοπιστεί πίσω από τη μετάφραση της *Graecus Venetus* των τελών του 14ου αιώνα: «Ἔφη γοῦν ὁ θεὸς πρὸς Μωσέα· **ἔσομαι ὅς ἔσομαι**. κἄφη· τῇδε φήσεις τοῖς υἱέσιν Ἰσραέλου· **ἔσομαι** πέπομφέ με πρὸς ὑμᾶς», ή σε μια νεότερη μετάφραση: «Τότε ο Θεός είπε στον Μωυσή: "**Θα Γίνω Αυτό που Επιλέγω να Γίνω**". Και πρόσθεσε: "Αυτό θα πεις στους Ισραλίτες: 'Ο **Θα Γίνω** με έστειλε σε εσάς'"», *ΑΓΝΚ-Α13.*

Η χρήση του ρήματος *εἰμί* (και του *γί(γ)νομαι* παρόμοια, ως αποδόσεις των εβραϊκών ρημάτων *hwh*/*hyh*) η οποία εκφέρεται από το στόμα της θεότητας δεν αναφέρεται απλά στο γεγονός της ζώσας ύπαρξης. Ο «αληθινός» Θεός (הָאֱלֹהִים /hāʾĕlōhîm/) της Βίβλου δεν είναι δυνατόν να νοηθεί με κάποιο διαφορετικό τρόπο ύπαρξης πέρα από από την αντίληψή του ως υπαρκτού προσώπου. Συνεπώς, και οι δύο περιπτώσεις κατανόησης της προσωνυμίας και κατ' επέκταση του Τετραγράμματου είναι λογικό και αναμενόμενο σε αυτά τα συμφραζόμενα να εμπεριέχουν ένα σημασιακά βαρύτερο φορτίο.

Στην πρώτη περίπτωση η διατύπωση οδηγεί σε προφανή συσχέτιση με την υπερβατική θεολογία του πλατωνισμού όσον αφορά στην αντίληψη περί του θεϊκού όντος. Στη δεύτερη περίπτωση δεν περιέχεται μια οντολογική δήλωση αλλά μάλλον γίνεται μια αναφορά στον τρόπο πολιτείας και στα προσωπικά ιδιώματα που θα γίνουν φανερά στις μελλοντικές ενέργειες του Θεού.

[4] Obermann (1949) 302.

Η παρούσα εργασία, η οποία στην πραγματικότητα αποτελεί ένα μόνο κεφάλαιο της συνολικής έρευνας του γράφοντος για το ιερό Τετραγράμματο, έρχεται να φωτίσει πτυχές αυτών των δύο τρόπων ερμηνευτικής προσέγγισης του θέματος. Θα γίνει μια επισκόπηση των σημαντικότερων έργων που συνεισέφεραν στην έρευνα του θέματος ώστε να τεθεί το πλαίσιο αναφοράς της μελέτης. Μέσω λεξιλογικής ανάλυσης θα προσεγγιστούν οι πρωτότυποι εβραϊκοί και ελληνικοί όροι σημασιολογικά και ετυμολογικά. Η συγκριτική αντιπαραβολή των μεταφραστικών αποδόσεων του βιβλικού κειμένου στα Ελληνικά θα συνεισφέρει στη μέχρι τώρα έρευνα περί της προέλευσης και σημασιοδότησης του θεϊκού ονόματος. Θα διερευνηθούν εν δυνάμει εναλλακτικές μορφές απόδοσεις της φράσης του εδ. Έξοδος 3:14 ως προς τις επιλογές που έκαναν στο μετάφρασμά τους οι *Ο΄*. Τέλος, θα γίνει εστίαση στο ρήμα *τελέω/τελώ* που χρησιμοποιείται στην *Graecus Venetus* για να αποδοθεί το ρήμα *hyh*. Από την εξέταση αυτή θα γίνει περαιτέρω φανερή η σύνδεση αυτής της μετάφρασης με τις τρεις αρχαίες ιουδαϊκές-χριστιανικές μεταφράσεις που εκπονήθηκαν μετά την *Ο΄* καθώς και το μη οντολογικό ερμηνευτικό υπόβαθρο που προϋποθέτει.

Πίνακας περιεχομένων

Κατάλογος πινάκων & εικόνων

BHT *Transliterated BHS Hebrew Old Testament 2001*. Matthew Anstey, 2001. Αυτή η βάση δεδομένων (database) στηρίχτηκε στην ηλεκτρονική βάση CCAT Michigan-Claremont-Westminster (WTT, Codex Leningradensis Hebrew Text), με την άδεια της Γερμανικής Βιβλικής Εταιρίας. Διαθέσιμη στο *BibleWorks 9* (2011).

GrVen *Graecus Venetus* [Μαρκιανή βιβλιοθήκη, Cod. Marc. Gr. VII], τέλη 14ου αιώνα, Βενετία˙ περιέχει την Πεντάτευχο, τις Παροιμίες, τον Εκκλησιαστή, το Άσμα Ασμάτων, τη Ρουθ, τους Θρήνους και τον Δανιήλ˙ απομεινάρι της *Τριγλώττου Βίβλου* του όπου προφανώς ο καταγόμενος από την Κωνσταντινούπολη ουμανιστής λόγιος Σίμων Ατουμάνος, όντας πρώην στουδίτης μοναχός και τότε Λατίνος αρχιεπίσκοπος Θήβας, μετέφρασε τουλάχιστον εν μέρει την ΠΔ από τα Εβραϊκά στα Ελληνικά και τα Λατινικά και την ΚΔ από τα Ελληνικά στα Εβραϊκά και τα Λατινικά.

LN Louw, Johannes & Nida, Eugene. *Greek-English Lexicon of the New Testament: Based on Semantic Domains*. 2nd edition. New York, NY: United Bible Societies, 1989.

LS-Ελλ Liddell, Henry & Scott, Robert, Μόσχου, Ξενοφών (μετάφρ.) & Κωνσταντινίδης, Μιχαήλ (εμπλουτ. & επιστασία). *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήναι: Α. Κωνσταντινίδης, [1]1901. Τέσσερις και ένας τόμος συμπλήρωμα.

Mont Montanari, Franco, *Σύγχρονο Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*. Επιμέλεια ελληνικής έκδοσης: Αντ. Ρεγκάκος. Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμας, 2014.

NA28 *Βλέπε ΕλΚΔ*.

NAB *The New American Bible*: *Translated from the original languages with critical use of all the ancient sources*. Oxford University Press, 2005.

NAS *The New American Standard Bible*. The Lockman Foundation, [1]1960, 1995.

PG J.-P. Migne (επιμ.), *Patrologia Graeca*, Paris, 1857–1887. 167 τόμοι.

TDNT Kittel, Gerhard & Friedrich, Gerhard (επιμ.). *Theological Dictionary of the New Testament*. 10 τόμοι. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans

Publishing Co., 1964.

α΄ Μετάφραση των ΕβΓρ υπό Ακύλα, όπως σώζεται στα *Εξαπλά*.

ΑΓΒΕ *Η Αγία Γραφή, Μετάφραση από τα Πρωτότυπα Κείμενα*. Αθήνα: Ελληνική Βιβλική Εταιρία, 1997.

ΑΓΝΒ *Τα Ιερά Βιβλία της Παλαιάς τε και της Καινής Διαθήκης, Μεταφρασθέντα εκ των Αρχετύπων*. Μετάφραση των ΕβΓρ και της ΚΔ υπό Νεόφυτου Βάμβα, κ.α. Εν Οξονίω: British and Foreign Bible Society, 1850.

ΑΓΝΚ *Η Αγία Γραφή—Μετάφραση Νέου Κόσμου*. Brooklyn, NY-Αθήνα: Watch Tower Bible and Tract Society, 2008/[1]1997. Πιο πρόσφατη αγγλική αναθεώρηση το 2013.

ΑΓΧΛ *Η Αγία Γραφή*, Αθήνα: Παγκόσμιος Εκδοτικός Οργανισμός Χρ. Γιοβάνης, 1993/[1]1960˙ εκδοτική παραγωγή & φροντίδα Π. & Σ. Δημητράκου, μετάφραση της ΠΔ υπό Αθανάσιου Χαστούπη & συνεργατών (Μητροπ. Νουβίας Άνθιμου, Παναγιώτη Κ. Χρήστου, Αθανασίου Γερομίχαλου, Σάββα Αγουρίδη, Παναγιώτη Δημητρόπουλου & Αικατερίνης Μηλιαρέση-Πούλου) και της ΚΔ υπό Νικόλαου Λούβαρι (γεν. επιστασία), Νικολάου Μ. Καψή (Ματθαίος 1:1—24:57) & Παναγιώτη Δημητρόπουλου (Ματθαίος 25:1—Αποκάλυψη 22:21).

ΚΧ «Κοινής Χρονολογίας» (στα Αγγλικά “CE”, “Common Era”), θρησκευτικά ουδέτερος χρονολογικός προσδιορισμός ταυτόσημος με τον παραδοσιακό «μ.Χ.».[5]

ΕβΓρ *Εβραϊκές Γραφές*, η *Ιουδαϊκή Βίβλος*. Το σώμα των κανονικών, ιουδαϊκών εβραϊκών-αραμαϊκών γραφών, ανεξάρτητα από το αν βρίσκονται στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση.

εδ. Εννοείται η λέξη «εδάφιο» ή «εδάφια».

ΕλΚΔ *Ελληνική Καινή Διαθήκη*, το ελληνικό κείμενο της ΚΔ στην έκδοση *NA28*, δηλ. της *Novum Testamentum Graece* (Nestle-Aland), 28th rev. edition 2012/[1]1898, ed. by B. and K. Aland, J. Karavidopoulos, C.M. Martini, B.M. Metzger˙ σε συνεργασία με το Institute for New Testament Textiual Research, Münster.

θ΄ Μετάφραση των ΕβΓρ υπό Θεοδοτίωνος, όπως σώζεται στα *Εξαπλά*.

ΚΔ *Καινή Διαθήκη*, το σώμα των κανονικών, χριστιανικών ελληνικών γραφών, ανεξάρτητα από το αν βρίσκονται στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση.

ΜΚ *Μασοριτικό Κείμενο*, το σώμα των ιουδαϊκών εβραϊκών-αραμαϊκών

[5] Holford-Strevens (2005) 126. Με βάση τη νέα έκδοση του *The SBL Handbook of Style*, δεν παρεμβάλονται τελείες μεταξύ των γραμμάτων. (2η έκδ., 2014, σσ. 1, 119 [8.1.2])

γραφών, εδώ βάσει της διπλωματικής έκδοσης του St. Petersburg codex I Firkovitch B19a (Codex Leningradensis, 1008 ΚΧ) όπως εμφανίζεται στην *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (Elliger & Rudolph, [5]1997).

Ο΄ (𝔊) *Μετάφραση των Εβδομήκοντα*, το διευρυμένο σώμα των ελληνικών ιουδαϊκών γραφών, ιδιαίτερα όπως μεταβιβάστηκαν εντός της παράδοσης του χριστιανικού βιβλικού κανόνα της ΠΔ. Η στενή έννοια του όρου αναφέρεται στην ελληνική μετάφραση μόνο της Πεντατεύχου. Εδώ βάσει της *Παλαιάς Διαθήκης κατά τους Εβδομήκοντα* (Rahlfs & Hanhart, [2]2006).

ΠΔ *Παλαιά Διαθήκη*, το σώμα των κανονικών, χριστιανικών εβραϊκών-αραμαϊκών γραφών, στο οποίο διευρυμένα περιλαμβάνονται συνήθως και βιβλία που πιθανότατα γράφτηκαν εξαρχής στα Ελληνικά, ανεξάρτητα από το αν βρίσκονται στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση.

ΠαλΕλ *Παλαιά Ελληνική*, η παλαιότερη ανακτήσιμη μορφή των κανονικών εβραϊκών-αραμαϊκών γραφών στα Ελληνικά, τα οποία θεωρείται ότι αποτελούν την πρωτότυπη μετάφραση. Αφορά στο προωριγένειο (προεξαπλαϊκό) ελληνικό βιβλικό κείμενο.[6]

ΠΚΧ «Πριν την Κοινή [Μας] Χρονολογία» (στα Αγγλικά “BCE”, “Before [Our] Common Era”), θρησκευτικά ουδέτερος χρονολογικός προσδιορισμός ταυτόσημος με τον «π.Χ.».[7]

ΠΠΚ *Πολύγλωττος Πεντάτευχος Κωνσταντινούπολης* (η): *Pentateuchus Hebraicus, Hispanicus, Barbaro-Graecus*, Κωνσταντινούπολη: domo Eliezeris Berab Gerson Soncinatis, 1547. Έκδοση του νεοελληνικού κειμένου με ελληνικούς χαρακτήρες: Hesseling, Dirk Christiaan. *Les cinq livres de la loi (Le Pentateuque): traduction en néo-grec publiée caractères hébraïques à Constantinople en 1547.* Leide [Λέιντεν]: S. C. Van Doesburgh & Leipzig: O. Harrasowitz, 1897.

σ΄ Μετάφραση των ΕβΓρ υπό Συμμάχου, όπως σώζεται στα *Εξαπλά*.

ΣαμΠ *Σαμαρειτική Πεντάτευχος*.

***** Μπροστά από ρηματικές ρίζες ή άλλους όρους δηλώνει ότι πρόκειται για λέξη ή γραμματική μορφή που δεν μαρτυρείται σε κάποια πηγή αλλά αποτελεί ανακατασκευή-επανασύνθεση βάσει άλλων

---

[6] Fernández Marcos (2009) 39˙ Salvesen (1998) xiii.

[7] Holford-Strevens (2005) 126. Με βάση τη νέα έκδοση του *The SBL Handbook of Style*, δεν παρεμβάλονται τελείες μεταξύ των γραμμάτων. (2η έκδ., 2014, σσ. 1, 119 [8.1.2]) Επίσης, έχει μεταφραστεί στα Ελληνικά και ως «προ Κοινής Εποχής» (π.Κ.Ε.) και «της Κοινής Εποχής» (Κ.Ε.).

διαθέσιμων τεκμηρίων.[8]

// Εμπεριχλείουν την φωνητική μεταγραφή (προφορά) του παρακείμενου όρου.

[] Εμπεριχλείουν τον μεταγραμματισμό (αντιστοίχιση γράμμα προς γράμμα) του παρακείμενου όρου.

Η μεταγραφή των εβραϊκών βιβλικών περικοπών και όρων προέρχεται κατά κύριο λόγο από τη βάση δεδομένων τού *Transliterated BHS Hebrew Old Testament* (BHT), του M. Anstey, καθώς επίσης και από τους πίνακες μεταγραφής των P. Rietbroek (2011) και Μ. Κωνσταντίνου (2014). Για τις συντομογραφίες ακολουθούνται κατά βάση οι συμβάσεις που περιγράφονται στη δεύτερη έκδοση του *The SBL Handbook of Style* (Society of Biblical Literature, 2014).

Όσον αφορά στη χρονολογική σήμανση, με απασχόλησε αρκετά η τρέχουσα προβληματική σχετικά με τα παραδοσιακά θρησκευτικά ημερολόγια. Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η συμβατική σήμανση π.Χ./μ.Χ. δεν είναι χρονολογικά ακριβής. Επιπλέον, στην πολυπολιτισμική και πολυθρησκευτική διεθνή κοινότητα εντός της οποίας αλληλεπιδρούμε συμφωνώ ότι είναι σημαντικό να χρησιμοποιούμε το κοινό εργαλείο της χρονολογίας με την κατά το δυνατόν λιγότερο φορτισμένη θρησκευτικά ορολογία. Ενώ η συνεισφορά της χριστιανοσύνης στον πανανθρώπινο πολιτισμό είναι αδιαμφισβήτητη, η διαπολιτισμικά ουδέτερη στάση σε ζητήματα μάλιστα τεχνικής φύσης αποτελεί αξιόλογο *desideratum*. Με αυτό το σκεπτικό και μέχρι να βρεθεί μια καλύτερη λύση στο ζήτημα της ιστορικής χρονολόγησης, επέλεξα να χρησιμοποιήσω τους όρους ΠΚΧ και ΚΧ για να προσδιορίσω τις χρονολογικές περιόδους αντίστοιχα προ και μετά τον Χριστό, όπως διασαφηνίζεται και πιο πάνω στις Συντομογραφίες.

Η φωνηματική (φωνολογική) μεταγραφή περικλείεται από λοξές γραμμές ενώ η φωνητική μεταγραφή σε τετράγωνες αγκύλες με τη χρήση των χαρακτήρων του διεθνούς φωνητικού αλφαβήτου.

[8] Κατά τον Μωυσιάδη, «αμάρτυρος (επανασυντεθειμένος) τύπος». (2005:19)

1

Εισαγωγή

Ο τίτλος αυτής της μελέτης είναι «Το ιερό Τετραγράμματο και η πρόσληψή του στη μεσαιωνική γραμματεία: Μελέτη στη μεταφραστική απόδοση της εβραϊκής θεωνυμίας με έμφαση σε δύο βιβλικές μεταφράσεις». Στην πραγματικότητα, το θέμα της θα μπορούσε κατ' ουσίαν να περιγραφεί με διαφορετικό τρόπο ως εξής: «Πώς θα μπορούσαν να μεταφράσουν οι Εβδομήκοντα τη θεϊκή προσωνυμία του Έξοδος 3:14 αν δεν αντιλαμβάνονταν το εβραϊκό κείμενο κατά βάση μέσα από πλατωνικές προϋποθέσεις;» Ή, πιο γενικά, πώς αντιλήφθηκαν μεταγενέστεροι Ιουδαίοι και χριστιανοί την περικοπή έξω από το πλαίσιο σκέψης που χάραξε σε αυτό το ζήτημα η *Ο΄*;

Όταν ήρθε η ιουδαϊκή σκέψη σε επαφή με την ελληνιστική, η ελληνική φιλοσοφική σκέψη είχε ήδη δώσει τους καρπούς που έμελλε να καθορίσουν την εξέλιξη της ευρωπαϊκής σκέψης. Πιο συγκεκριμένα, ο **Πλάτων** θεωρούσε ότι η υπέρτατη οντότητα δεν υπόκειται σε οποιαδήποτε μεταβολή ή αλλοίωση.[9] Ο **Αριστοτέλης** αναζητούσε να προσδιορίσει «τὸ τί ἦν εἶναι», δηλαδή "την ουσιώδη φύση" των όντων.[10] Κατά την ελληνιστική περίοδο, εξέχοντες Ιουδαίοι συγγραφείς όπως ο **Φίλων** και ο **Ιώσηπος** υποστήριξαν ότι αυτά που δίδαξαν οι Έλληνες φιλόσοφοι περί Θεού ήταν ουσιαστικά ταυτόσημα με τα γραφόμενα της Βίβλου.[11]

---

[9] Αναφέρει, για παράδειγμα, πιο συγκεκριμένα: «Αὐτὴ ἡ οὐσία ἧς λόγον δίδομεν τοῦ εἶναι καὶ ἐρωτῶντες καὶ ἀποκρινόμενοι, πότερον ὡσαύτως ἀεὶ ἔχει κατὰ ταὐτὰ ἢ ἄλλοτ' ἄλλως; αὐτὸ τὸ ἴσον, αὐτὸ τὸ καλόν, αὐτὸ ἕκαστον ὃ ἔστιν, τὸ ὄν, μή ποτε μεταβολὴν καὶ ἡντινοῦν ἐνδέχεται; ἢ ἀεὶ αὐτῶν ἕκαστον ὃ ἔστι, μονοειδὲς ὂν αὐτὸ καθ' αὑτό, ὡσαύτως κατὰ ταὐτὰ ἔχει καὶ οὐδέποτε οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἀλλοίωσιν οὐδεμίαν ἐνδέχεται; ὡσαύτως, ἔφη, ἀνάγκη, ὁ Κέβης, κατὰ ταὐτὰ ἔχειν, ὦ Σώκρατες». (Πλάτων, *Φαίδων* 78d |Gallop (1975) 27, 138, 139) Για μια διαφωτιστική προσέγγιση της έννοιας «θεός» στον Πλάτωνα, βλ. Δρογούτη (2015).

[10] Βλ. Αριστοτέλη, *Μετὰ τὰ φυσικά* και *Περί κόσμου*.

[11] Για παράδειγμα, ο Ιώσηπος αναφέρει συγκεκριμένα: «Ὁ δ' ἡμέτερος νομοθέτης [ενν. ο Μωυσής] εἰς μὲν τούτων οὐδοτιοῦν ἀπεῖδεν, ὡς δ' ἄν τις εἴποι βιασάμενος τὸν λόγον θεοκρατίαν ἀπέδειξε τὸ πολίτευμα θεῷ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ κράτος ἀναθείς. καὶ πείσας εἰς ἐκεῖνον ἅπαντας ἀφορᾶν ὡς αἴτιον μὲν ἁπάντων ὄντα τῶν ἀγαθῶν, ἃ κοινῇ τε πᾶσιν ἀνθρώποις ὑπάρχει καὶ ὅσων ἔτυχον αὐτοὶ δεηθέντες ἐν ἀμηχάνοις, λαθεῖν δὲ τὴν ἐκείνου γνώμην οὐκ ἐνὸν οὔτε τῶν πραττομένων οὐδὲν οὔθ' ὧν ἄν τις παρ' αὑτῷ διανοηθῇ, *ἕνα αὐτὸν ἀπέφηνε καὶ ἀγένητον καὶ πρὸς τὸν ἀίδιον χρόνον ἀναλλοίωτον πάσης ἰδέας θνητῆς κάλλει διαφέροντα καὶ δυνάμει μὲν ἡμῖν γνώριμον, ὁποῖος δὲ κατ' οὐσίαν [ἐστὶν] ἄγνωστον. ταῦτα περὶ θεοῦ φρονεῖν οἱ σοφώτατοι παρ' Ἕλλησιν* ὅτι μὲν ἐδιδάχθησαν ἐκείνου τὰς ἀρχὰς παρασχόντος, ἐῶ νῦν λέγειν, ὅτι δ' *ἐστὶ καλὰ καὶ πρέποντα τῇ τοῦ θεοῦ φύσει καὶ μεγαλειότητι*, σφόδρα μεμαρτυρήκασι: *καὶ γὰρ Πυθαγόρας καὶ Ἀναξαγόρας καὶ Πλάτων οἵ τε μετ' ἐκεῖνον ἀπὸ τῆς στοᾶς φιλόσοφοι καὶ μικροῦ δεῖν*

Κατά συνέπεια, «μηδ' ὄνομα κύριον ἐπιφημισθῆναι δύνασθαι τῷ Ὄντι πρὸς ἀλήθειαν» παρά μόνο 'κατάχρηση θείου ονόματος', δηλαδή υποκατάστατο του πραγματικού θεϊκού ονόματος το οποίο παραμένει άγνωστο στον άνθρωπο.[12] Η αφαίρεση των θεωρούμενων ώς ανθρωπομορφισμών από το βιβλικό κείμενο και η μεταγενέστερη αντικατάσταση της θεωνυμίας με ένα ουσιαστικοποιημένο επίθετο ώς τίτλο (*κύριος*) στη **μετάφραση των Εβδομήκοντα** καθιστούν σαφές ότι υπήρξε σαφής θεολογική μετάλλαξη όσον αφορά στον τρόπο κατανόησης του Θεού των προπατόρων.

Πράγματι, κατά τους τελευταίους αιώνες ΠΚΧ συντελέστηκε μια εκκωφαντική μετατόπιση τού περί Θεού πλαισίου αναφοράς (:paradigm shift) εντός του κυρίαρχου ιουδαϊσμού. Η ερμηνευτική επιλογή των *Ο΄* έφερε εξαρχής το φιλοσοφικό φορτίο της πλατωνικής θεολογίας.[13] Είτε ερμηνευθεί ώς «Εκείνος (που) είναι (πάντα ο ίδιος)» είτε ώς «Εκείνος (που) είναι (απόλυτα, ο πραγματικά υπάρχων)» εισάγεται μια «**φιλοσοφική αντίληψη απόλυτης ύπαρξης** η οποία είναι ξένη τόσο ώς προς τη σημασία του εβραϊκού ρήματος όσο και ώς προς τη δύναμη του ρήματος που χρησιμοποιείται».[14] Και σε αρμονία με την αποφθεγματική δήλωση του L. Wittgenstein ότι «τα όρια της γλώσσας μου σημαίνουν τα όρια του κόσμου μου», αυτή η επαναπροσδιορισμένη περί Θεού αντίληψη που εισήχθη κατά τη μεταφορά του ιερού κειμένου στη νέα γλώσσα επέδρασε καταλυτικά στη μετέπειτα ιουδαιοχριστιανική (και ισλαμική) διανόηση.[15]

Φυσικά, και για τον Ιουδαίο επίσης, ο Θεός δεν όφειλε την ύπαρξή του σε κάποιον ανώτερό του, θεωρούνταν ότι είναι ο Ύψιστος. Ούτε υπήρχε αμφιβολία για το αν είναι ζωντανός—ήταν κοινή πίστη ότι είναι σαφώς υπαρκτός και, μάλιστα, εμπλεκόμενος σε δυναμικές σχέσεις στενής πολιτείας, ακόμη δε και διαπροσωπικής φιλίας με τον άνθρωπο. Αυτά όμως τα διαχρονικά θεμελιώδη στοιχεία της περί Θεού σημιτικής-ισραηλιτικής αντίληψης δεν ήταν συμβατά με την πλατωνική αντίληψη που κατέστησε εξαιρετικά διαδεδομένη και δημοφιλή ο ελληνικός πολιτισμός. Το ζήτημα συνοψίζεται με σαφήνεια από τον W. Kasper:

> Η σκέψη που συσχετίζει τον Θεό με την ιστορία δεν είναι κάτι τόσο δύσκολο για την Αγία Γραφή όσο για τη δυτική φιλοσοφία υπό την

ἅπαντες οὕτως φαίνονται περὶ τῆς τοῦ θεοῦ φύσεως πεφρονηκότες. ἀλλ' οἱ μὲν πρὸς ὀλίγους φιλοσοφοῦντες εἰς πλήθη δόξαις προκατειλημμένα τὴν ἀλήθειαν τοῦ δόγματος ἐξενεγκεῖν οὐκ ἐτόλμησαν, ὁ δὲ ἡμέτερος νομοθέτης ἅτε δὴ τὰ ἔργα παρέχων σύμφωνα τοῖς λόγοις οὐ μόνον τοὺς καθ' αὐτὸν ἔπεισεν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐξ ἐκείνων ἀεὶ γενησομένοις τὴν περὶ θεοῦ πίστιν ἐνέφυσεν ἀμετακίνητον». (*Κατ' Απίωνος* 2:16|17.165–169 |Φριλίγγος 208–211)

[12] Επίσης, «τὸ Ὂν ἄρρητόν ἐστιν, ὥστ' οὐδὲ αἱ ὑπηρετούμεναι δυνάμεις κύριον ὄνομα ἡμῖν λέγουσι». (Φίλων, *Περί των μετονομαζομένων και ων ένεκα μετονομάζονται* 11, 14 |Colson 5:146–149)

[13] Κωνσταντίνου (2005) 183.

[14] Moore (1911) 312.

[15] "Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt." (Ludwig Wittgenstein, *Logisch-Philosophische Abhandlung*, θέση 5.6)

> ελληνική επίδραση. Στην ελληνική μεταφυσική από τους προσωκρατικούς μέχρι τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη και μέχρι και τον νεοπλατωνισμό, η **ατρεψία** και η **απάθεια** θεωρούνταν ανέκαθεν υπέρτατες ιδιότητες του θείου. Ο Θεός της Παλαιάς Διαθήκης από την άλλη πλευρά διακρίνεται ως **Θεός πορείας και καθοδήγησης**, ως **Θεός ιστορίας**. Κατά συνέπεια, **όταν αποκαλύπτεται ο Γιαχβέ στο Έξοδος 3:14 ως "ο ων" δεν θα πρέπει να εννοηθεί με την έννοια της φιλοσοφικής αντίληψης του όντος, ως αναφορά στην αυτουσία του Θεού, αλλά ως έμπρακτη διαβεβαίωση και υπόσχεση ότι ο Θεός είναι εκείνος που "είναι εκεί" έμπρακτα ενόσω αλλάζουν οι συνθήκες στην ιστορία του λαού του. Το γεγονός ότι ο Γιαχβέ είναι Θεός ιστορίας φυσικά δεν σημαίνει, ούτε καν στην Παλαιά Διαθήκη, ότι είναι Θεός που μεταβάλλεται.** Αντιθέτως, η Παλαιά Διαθήκη διακρίνεται σαφώς από τον μύθο καθώς δεν περιέχει κανενός είδους θεογονίες ή θεϊκές γενεαλογίες. Ο Θεός στην Παλαιά Διαθήκη δεν έχει αρχή και όντας ζωντανός Θεός δεν υπόκειται σε θάνατο. **Η αϊδιότητα του Θεού θεωρείται δεδομένη στην Παλαιά Διαθήκη: εντούτοις, αυτή δεν σημαίνει ακινησία, ατρεψία και αχρονικότητα· σημαίνει την κυριαρχία επί του χρόνου, της οποίας η ταυτότητα αποδεικνύεται, όχι μέσω κάποιας μη σχετικής, αφαιρετικής ταυτολογίας, αλλά μέσω πραγματικής, ιστορικής αξιοπιστίας.**[16]

Η φιλοσοφική προσέγγιση της θεότητας από τους ελληνιστές Ιουδαίους, όπως συνέβη παρόμοια με «παγανιστές» όπως ο Ιάμβλιχος, και η εμφάνιση του λεγόμενου **μέσου πλατωνισμού** αλληλεπίδρασαν και επηρέασαν καθοριστικά τη σκέψη της χριστιανικής θεολογίας-φιλοσοφίας. Για παράδειγμα, ο **Βασίλειος Καισαρείας** εστίασε τη σκέψη του στο κατά πόσον μπορούμε να αποκτήσουμε επίγνωση για την *ουσία* του Θεού—ένας προβληματισμός άγνωστος ακόμη δε και ασύμβατος με τη βιβλική σκέψη—και συμπέρανε ότι ακόμη και τα ονόματα που περιγράφουν τις εγκόσμιες ενέργειες του Θεού δεν μπορούν να βοηθήσουν τον άθρωπο να το πετύχει αυτό.[17] Ο δε ψευδό-Διονύσιος Αρεοπαγίτης έφερε στο αποκορύφωμά της αυτήν την αποφατική χριστιανική θεολογία-φιλοσοφία. Στη Δύση, ο Αυγουστίνος Ιππώνος και ο Θωμάς Ακυινάτης συνέβαλαν καταλυτικά στην χριστιανική πρόσληψη και αναδιαμόρφωση της πλατωνικής σκέψης. Στην Ανατολή, ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός υπερασπίσθηκε αργότερα μια πιο βιβλική

[16] Kasper (2011) 163.

[17] «Ἐπεὶ δὲ ἡ μὲν ὑψηλοτέρα τῆς τῶν ζητουμένων ἐστὶ κατανοήσεως, ἐκ δὲ τεκμηρίων τινῶν περὶ τῶν διαφευγόντων τὴν γνῶσιν ἡμῶν λογιζόμεθα, *ἀνάγκη πᾶσα διὰ τῶν ἐνεργειῶν ἡμᾶς χειραγωγεῖσθαι πρὸς τὴν τῆς θείας φύσεως ἔρευναν*. [...] Ἡ δὲ θεία φύσις ἐν πᾶσι *τοῖς ἐπινοουμένοις ὀνόμασι*, καθό ἐστι, μένει ἀσήμαντος, ὡς ὁ ἡμέτερος λόγος. Εὐεργέτην γὰρ καὶ κριτήν, ἀγαθόν τε καὶ δίκαιον καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα μαθόντες ἐνεργειῶν διαφορὰς ἐδιδάχθημεν· *τοῦ δὲ ἐνεργοῦντος τὴν φύσιν οὐδὲν μᾶλλον διὰ τῆς τῶν ἐνεργειῶν κατανοήσεως ἐπιγνῶναι δυνάμεθα*. Ὅταν γὰρ ἀποδιδῷ τις λόγον ἑκάστου τε τούτων τῶν ὀνομάτων καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως περὶ ἣν τὰ ὀνόματα, οὐ τὸν αὐτὸν ἀμφοτέρων ἀποδώσει λόγον». (*Επιστολή Ευσταθίω αρχιάτρω* 189:6, 8 |PG 32:692D, 696B |Courtonne |Deferrari 63, 67, 68 |NPNF-2 8:231)

προσέγγιση τού περί Θεού λόγου.[18]

Στη σύγχρονη εποχή, πλήθος μελετητών έχουν ασχοληθεί με την περικοπή της Εξόδου 3:14. Έχει μελετηθεί, για παράδειγμα, ώς προς τη γραμματική μορφολογία, το συντακτικό, την ετυμολογία, τη φιλολογική επεξεργασία, τη φιλοσοφική νοηματοδότηση, τη ρητορική και την ποιητική της δομή και, φυσικά, τη θεολογική ερμηνεία της. Αξιοσημείωτη συνεισφορά στη μελέτη του θέματος αποτελούν οι εργασίες των W. Arnold (1905), T. Vriezen (1950), E. Schild (1954), M. Reisel (1957), B. Albrektson (1968), R. de Vaux (1970), Br. Childs (1974), D. McCarthy (1978), B. Wambacq (1978), B. Beitzel (1980), A. Παπαρνάκη (2006), J.-P. Sonnet (2010) και Au. Surls (2015).[19]

Στον πυρήνα της προβληματικής του ζητήματος βρίσκεται το ρήμα ***εἰμί***, το οποίο εκτός από την ευρεία χρήση του ως συνδετικού, σημαίνει πρωταρχικά «είμαι, υπάρχω», «είμαι ζωντανός» και «είμαι πραγματικά» αλλά και «συμβαίνω, τυχαίνω».[20] Εξίσου σημαντικός είναι και ο ρόλος του ρήματος ***γί(γ)νομαι***, το οποίο έχει δύο κύριες έννοιες όσον αφορά σε πρόσωπα: (α) «έρχομαι σε κατάσταση ύπαρξης, έρχομαι στη ζωή, γεννιέμαι» (επίσης, *γείνομαι*), και (β) «εισέρχομαι σε μια συγκεκριμένη κατάσταση, μετατρέπομαι».[21] Στην πατερική ερμηνεία αποκλείστηκε το ρήμα *γίνομαι* ως προς τον Θεό καθώς οι χριστολογικές-τριαδολογικές έριδες το ταύτισαν μονοσήμαντα με την πρώτη από τις δύο παραπάνω σημασίες. Συνεπώς, όπως σχολίασε ο Σεβηριανός Γαβάλων, εκπρόσωπος της αντιοχειανής ερμηνευτικής στις αρχές του 5ου αιώνα, «Θεού τὸ *εἶναι*, κτισμάτων δὲ τὸ *γίνεσθαι*».[22]

Παρόμοια με αυτό που ίσχυε και για το πλατωνικό *ὄντως ὄντως ὄν*, θεωρείται **αδιανόητο για τον βιβλικό Θεό να προέρχεται από γέννηση**—η θειότητά του προϋποθέτει ότι είναι αιώνιος και δεν οφείλει την ύπαρξη του σε κανέναν πρότερό ή ανώτερό του. Ως προς αυτή την πρώτη έννοια του *γίνομαι*, όπως σχολιάζει ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος στα τέλη του 4ου αιώνα, σαφώς «**θεὸς γὰρ οὔτε γίνεται**, οὔτε ἔχει τι πρεσβύτερον».[23] Η ίδια ιδέα είναι εμφανής και στα ερμητικά κείμενα

[18] «Τί δέ ἐστι Θεοῦ οὐσία ἢ πῶς ἐστιν ἐν πᾶσιν ἢ πῶς ἐκ Θεοῦ Θεὸς γεγέννηται ἢ ἐκπεπόρευται ἢ πῶς ἑαυτὸν κενώσας ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Θεὸς ἄνθρωπος γέγονεν ἐκ παρθενικῶν αἱμάτων ἑτέρῳ παρὰ τὴν φύσιν θεσμῷ πλαστουργηθεὶς ἢ πῶς ἀβρόχοις ποσὶ τοῖς ὕδασιν ἐπεπόρευτο, καὶ ἀγνοοῦμεν καὶ λέγειν οὐ δυνάμεθα. Οὐ δυνατὸν οὖν τι παρὰ τὰ θειωδῶς ὑπὸ τῶν θείων λογίων τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ἡμῖν ἐκπεφασμένα, ἤτοι εἰρημένα καὶ πεφανερωμένα, εἰπεῖν τι περὶ Θεοῦ ἢ ὅλως ἐννοῆσαι». (*Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* 2 |PG 94:793B)

[19] Surls (2015)˙ Sonnet (2010)˙ Παπαρνάκης (2006)˙ Beitzel (1980)˙ Wambacq (1978)˙ McCarthy (1978)˙ Childs (1974)˙ de Vaux (1970)˙ Albrektson (1968)˙ Reisel (1957)˙ Schild (1954)˙ Vriezen (1950)˙ Arnold (1905).

[20] *Mont* 641.

[21] *Mont* 472˙ *LS-Ελλ*.

[22] Σεβηριανός Γαβάλων, *Εις την κοσμοποιίαν* [*In mundi creationem*] 3.438 |PG 56:432.

[23] Ιωάννης ο Χρυσόστομος, *Υπόμνημα Εις τον άγιον Ιωάννην τον Απόστολον και Ευαγγελιστήν* 1:1 [*Ομιλία* 4] |PG 59:49.

του δεύτερου αιώνα ΚΧ, ότι “deus ergo sempiternus, deus aeternus, **nec nasci potest nec potuit**; hoc est, hoc fuit, hoc erit semper”, δηλαδή «ο αΐδιος θεός, [όντας] θεός αιώνιος, **δεν μπορεί ούτε θα μπορούσε να έρθει σε ύπαρξ**η—αυτός που είναι, που ήταν και που θα είναι για πάντα».[24] Ως προς τη δεύτερη έννοια και αντίθετα με ό,τι ήταν κοινός τόπος στον κόσμο της ελληνικής θεογονίας-μυθολογίας, στη βιβλική σκέψη **ο Θεός είναι αδιανόητο να μεταβάλεται σε κάτι άλλο**—είναι εκείνος που παραμένει αιώνια ο ίδιος ως προς την ποιότητα της υπόστασής του και τις ιδιότητες της προσωπικότητάς του.

Εντούτοις, εκτός από τη σημασία «ἔρχομαι εἰς νέαν κατάστασιν ὑπάρξεως», το *γίνομαι* ακολουθούμενο από κατηγορούμενο δύναται να σημαίνει «ἔρχομαι εἴς τινα κατάστασιν» και (με παρελθοντικούς χρόνους) «εἶμαι τοιοῦτος ἢ τοιοῦτος» χωρίς να περιλαμβάνεται κάποια υπαρξιακή ή οντολογική μεταβολή. Με αυτή την έννοια ο Αισχύλος βάζει τον Ορέστη να απευθύνεται στον Ερμή λέγοντας «σωτὴρ γενοῦ μοι ξύμμαχός τ᾽ αἰτουμένῳ».[25] Παρόμοια, ο Θεός της Βίβλου δύναται να «γίνεται», να *αλλάζει τον προσλαμβανόμενο εαυτό του* εμφανίζοντας τα ανάλογα χαρακτηριστικά κατά την πολιτεία του με τον κτιστό άνθρωπο. Αυτό σήμαινε κατά περίπτωση τη φανέρωση μια νέας πτυχής της προσωπικότητάς του συναρτούμενη με το σκοπό του και την αλληλεπίδρασή του με τον άνθρωπο—ειδικότερα δε ώς προς εκείνους με τους οποίους είχε προσωπική σχέση. Διαχρονικά, οι σχέσεις διαθήκης του Θεού με τους πατριάρχες, τον Μωυσή, τον Δαβίδ, τους προφήτες ακόμη δε και με το πρόσωπο του Μεσσία ξετυλίγονται μέσα από την εποικοδόμηση σχέσης εμπιστοσύνης ώς προς τους τρόπους ενέργειας του παρελθόντος και την αποκάλυψη προς τον άνθρωπο νέων *ἰδιωμάτων* του χαρακτήρα Του.

Στη συνέχεια εξετάζεται η περίπτωση αυτής τής μη οντολογικής σημασιοδότησης στην θεϊκή προσωνυμία του Έξοδος 3:14. Σε αυτή τη θεϊκή δήλωση το κατηγορούμενο δεν δηλώνεται ρητά—*τι είναι* Εκείνος ή *τι θα φανερωθεί ότι είναι*—και η ίδια δήλωση καθαυτήν είναι αυτοαναφορική—φέρεται ο ίδιος ο Θεός να αυτοπροσδιορίζεται. Αν αφαιρεθεί το πλατωνικό φιλοσοφικό υπόβαθρο ούτε η

[24] *Corpus Hermeticum: Asclepius* 14 |Nock & Festuigire 2:313 |Copenhaver 75. Χρησιμοποιείται τύπος του λατινικού ρήματος *nascere*.

[25] Αισχύλου, *Χοηφόροι* 2.4. Πρβλ. την ομηρική φράση «πάντα δὲ γιγνόμενος πειρήσεται» με την έννοια «φαίνομαι ότι είμαι» ή «φανερώνω συγκεκριμένα χαρακτηριστικά». (Όμηρος, *Οδύσσεια* 4:417)

απόδοση «ἐγώ εἰμι»[26] ούτε «ὁ ὤν»[27] φανερώνουν κάτι ιδιαίτερο ή συγκεκριμένο για τον Θεό—όλα τα πλάσματα είναι *ὄντα* και όλοι οι άνθρωποι είναι *ὄντες* (και *οὖσαι*). Σε αυτήν την περίπτωση, το ότι ο βιβλικός Θεός περιγράφεται ώς *ὁ ὤν* δεν προσθέτει τίποτα περισσότερο από το ελάχιστο ίδιον της θειότητας, δηλαδή τη ζωτική ύπαρξη που χαρακτηρίζει κάθε πρόσωπο. Αν δε η αυτοαναφορική φράση εκληφθεί *prima facie* ώς «είμαι αυτός που είμαι» τότε, σύμφωνα με τον K. Barth,

---

[26] Η φράση *ἐγώ εἰμι* εμφανίζεται 192 φορές στην *Ο΄*. Πέρα από τις ευάριθμες αναφορές «ἐγώ εἰμι κύριος» (אֲנִי יְהוָה /ʾănî yhwh/), δεν υπάρχει καμία θεολογικά δεσμευμένη χρήση της συγκεκριμένης φράσης. Η διπλή χρήση της αποτελεί κατά λέξη μετάφραση εβραϊκού εκφραστικού σχήματος (אָנֹכִי אָנֹכִי הוּא /ʾānōḵî ʾānōḵî hûʾ/) το οποίο αποσκοπεί στην έμφαση του νοήματος—του ομιλούντος Προσώπου εν προκειμένω—και εμφανίζεται δύο μόνο φορές αμφότερες στον Ησαΐα, «ἐγώ εἰμι ἐγώ εἰμι ὁ ἐξαλείφων τὰς ἀνομίας σου» (43:25) και «ἐγώ εἰμι ἐγώ εἰμι ὁ παρακαλῶν» (51:12). Οι υποθέσεις περί εισαγωγής μιας νέας θεωνυμίας τύπου «ἐγώ εἰμι» σε αυτά τα σημεία αποτελούν θεολογικές αναγνώσεις πολύ πέρα από όσα μεταφέρει το βιβλικό κείμενο καθαυτό. Για τις κατευθύνσεις που έχει ακολουθήσει η έρευνα της χριστολογικής πιθανολογούμενης σχέσης-πρόσληψης και ερμηνείας των *ἐγώ εἰμι* φράσεων του Ησαΐα στο Ευαγγέλιο του Ιωάννη, βλ. Coutts (2017). Κυριολεκτικές αποδόσεις του εβραϊκού κειμένου που παράγουν δυσνόητο ελληνικό μετάφρασμα αποτελούν φράσεις όπως, για παράδειγμα, «ἐγώ εἰμι οὐχ ἥμαρτόν σοι» (Κρ 11:27˙ πρβλ. 6:18), «ἐγώ εἰμι ἔχρισά σε εἰς βασιλέα» (2Σα|2Βσλ 12:7), «ἐγώ εἰμι ἠδίκησα» (2Σα|2Βσλ 24:17) και «ἐγώ εἰμι πορεύομαι» (1Βα|3Βσλ 2:2). Παρόμοια, «ἐγώ εἰμι τῷ κυρίῳ ἐγώ εἰμι ᾄσομαι ψαλῶ τῷ κυρίῳ τῷ θεῷ Ισραηλ» (Κρ 5:3, *Βατικανός Κώδικας*). Αυτό ήταν αποτέλεσμα τού ότι «ο μεταφραστής εσκεμμένα θυσίασε τόσο τη συντακτική κομψότητα όσο και τη σημασιακή ακρίβεια έτσι ώστε να υποδείξει ποιά από τις δύο αντωνυμίες πρώτου προσώπου ενικού [ενν. אני και אנכי] χρησιμοποιήθηκε στο εβραϊκό πηγαίο κείμενο» και, κατά συνέπεια, «αντανακλούν έναν τύπο κώδικα που επισημαίνει στον ενημερωμένο αναγνώστη ποιες εβραϊκές μορφές βρίσκονται στο πηγαίο κείμενο». (Joosten (2013Α) 197˙ (2013Γ) 33) Η Εβραϊκή έχει δύο λέξεις για την αντωνυμία «εγώ»: אֲנִי /ʾănî/, η οποία σύμφωνα με τον Driver αποτελεί δυτικοσημιτική μορφή, και אָנֹכִי /ʾānōḵî/, η οποία είναι ανατολικοσημιτική. Επιπρόσθετα, σε κάποιες περιπτώσεις το ρήμα απλώς υπονοείται και χρησιμοποιείται μόνο η αντωνυμία אֲנִי «ἐγώ». (βλ. 1Βα|3Βσλ 13:14) Τέλος, «είναι αξιοσημείωτο ότι δεν έχουμε στο εδ. 14 τη φράση *ανί ασέρ ανί* αλλά μια παρονομαστική χρήση του ρήματος *χαγιά*. Αυτό υποδηλώνει από τη μία πλευρά ότι δεν πρέπει να μεταφραστεί η φράση "Είμαι αυτό που Είμαι" σαν να επρόκειτο για οντολογική δήλωση, μια δήλωση για την οντότητα του Θεού, αλλά μάλλον φαίνεται ότι λέγεται κάτι σχετικά με τη δραστηριότητα του Θεού ή την αυτοαποκάλυψη του Θεού μέσω της δραστηριότητάς του. Δεν εστιάζει συνεπώς στην ύπαρξη του Θεού ως αυτάρκους, αυθύπαρκτου όντος. [...] Αυτό σημαίνει ότι ο Θεός του Ισραήλ είναι ο Θεός της ιστορίας, όχι ο Θεός που δημιούργησε και ρύθμισε το σύμπαν σαν ένα ρολόι και κατόπιν το άφησε μόνο του για να λειτουργήσει. Ο Γιαχβέ είναι εκείνος που εξακολουθεί να επεμβαίνει στην ανθρώπινη ιστορία». (Witherington III & Ice (2002) 10–12) Για την επικρατούσα Ορθόδοξη ερμηνεία της φράσης *ἐγώ εἰμι* βάσει της απόδοσης της *Ο΄*, βλ. Μούρτζιος (2011) 97, 98.

[27] Πέρα από το Έξοδος 3:14, μία μόνο φορά υπάρχει η φράση «ὁ ὢν» στην *Ο΄* όπου αναφέρεται «ὁ λαὸς ὁ ὢν ὀπίσω Αμβρι» (1Βα|3Βσλ 16:22), ενώ γίνεται κοινότοπη και αρκετά συχνή χρήση της μετοχής «ὢν». Οι τέσσερις φορές που εμφανίζεται η φράση *ὁ ὢν* (αντί απλώς «ὦ»/«ὢ» βάσει του εβραϊκού κειμένου, «ὦ δέσποτα κύριε», *Rahlfs*) σε χειρόγραφα της *Ο΄* του Ιερεμία αποτελεί αμφιλεγόμενη δημιουργική απόδοση στα Ελληνικά της εβραϊκής φράσης אֲהָהּ אֲדֹנָי יְהוִֹה /ʾăhāʰ ʾăḏōnāy yhwh/, θεολογικά προσανατολισμένη στην θεϊκή προσωνυμία του Έξοδος 3:14, *Ο΄*. (Ιερ 1:6˙ 4:10˙ 14:13˙ 39|32:17˙ βλ. Tov (1973) 24, 37˙ Walters (1973) 228–236˙ Baudissin (1929) 1:522, 523˙ 3:699, 708)

«δύσκολα θα μπορούσε να σημαίνει κάτι άλλο πέρα από το Είμαι Αυτός του οποίου το κύριο όνομα κανένας δεν μπορεί να επαναλάβει».[28] Στην πραγματικότητα, όμως, φαίνεται ότι στη θεϊκή δήλωση περιλαμβάνονταν περισσότερα από μια καθησυχαστική διαβεβαίωση της υπαρκτικής παρουσίας του Θεού.

Ο Franz Rosenzweig, στα σχόλια που περιέλαβε στη μετάφραση του ποιήματος του Ιούδα Χαλεβί *Γιαχ, που θα Σε βρω;* (Εβρ. יה אנה אמצאך, Γερμ. *Der Fern-Und-Nahe* [Ο Επέκεινα και ο Εγγύς]), ανέφερε: «Ο απόμακρος Θεός δεν είναι κανείς άλλος παρά ο εγγύς Θεός, ο άγνωστος Θεός δεν είναι κανείς άλλος παρά ο αποκαλυμμένος Θεός, ο Δημιουργός δεν είναι κανείς άλλος παρά ο Απολυτρωτής. [...] Αυτή η ιδέα έχει επανειλημμένα ανακαλυφτεί εκ νέου στη σφαίρα της αποκάλυψης, και εντός και εκτός της σφαίρας αυτής έχει λησμονηθεί ξανά και ξανά στη διάρκεια των αιώνων, από τον Παύλο και τον Μαρκίωνα μέχρι τον Harnack και τον Barth. Πάντα ανακαλύπτεται εκ νέου, πάντα λησμονείται εκ νέου».[29] Στο μελέτημα αυτό δεν πρόκειται να "ανακαλυφτεί εκ νέου" αυτή η εξέχουσα βιβλική ιδέα περί Θεού, για την οποία έχει χυθεί ατελείωτο μελάνι. Αποσκοπεί όμως να συμβάλει ώστε να μην επιτραπεί να "λησμονηθεί εκ νέου" αυτή η διαπροσωπική εγγύτητα του υπερβατικού Θεού.

---

[28] Στην ΚΔ συναντάται μια τέτοιου είδους αναφορά: «Χάριτι δὲ θεοῦ *εἰμι ὅ εἰμι*» , *NA28*˙ «με τη χάρη του Θεού *έγινα αυτό που έγινα*», *ΑΓΒΕ*. (1Κο 15:10)

[29] Galli (1995) 52–54˙ Rosenzweig (1983) 68–71.

2

Το πρόβλημα:
Η σημασιολογία του ονόματος του Θεού

2.1 Ο Θεός και το Όνομά του

Οι ΕβΓρ αναφέρονται ρητά στο *όνομα* του Θεού. Ο Βιβλικός Θεός προσδιορίζεται με **ένα και μοναδικό προσωπικό όνομα** το οποίο παρουσιάζεται ο ίδιος να το επιλέγει για τον εαυτό του. Πρόκειται δηλαδή για μια θεϊκή αυτο-ονομάτιση ή αυτό-ονοματοθεσία η οποία όμως κοινοποιείται—πρωταρχικά σε όσους τον ευλαβούνται.

Αυτό γίνεται φανερό από αναρίθμητες αναφορές στο πρόσωπο του Θεού, όπως στο εδ. Έξοδος 20:2: אָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ /ʾā̱nōḵî yhwh ʾĕlōheʸ́ḵā/, *MK*, δηλαδή «ἐγώ εἰμι κύριος ὁ θεός σου», *Ο΄*. Η χρήση του όρου *θεός* και μόνο δεν θεωρήθηκε αρκούντος ικανοποιητική για να περιγράψει τον αληθινό Θεό. Επρόκειτο για τον ***Θεό του Ισραήλ***, εκείνον για τον οποίο προσέδιδαν περιεχόμενο στην ταυτότητά του η εμπειρία και οι αφηγήσεις του λαού Ισραήλ.[30] Αυτός ο Θεός, σε αντίθεση με τους ψεύτικους ή άχρηστους θεούς που λάτρευαν άλλοι λαοί, είχε αποδώσει στον εαυτό του ένα όνομα—**το ιερό Τετραγράμματο**—το οποίο, σύμφωνα με το βιβλικό υπόμνημα, ήταν κοινό τόσο στο πνευματικό βασίλειο όσο και στο υλικό.[31] Έτσι, σύμφωνα με το Έξοδος 34:23, Αυτός είναι ο הָאָדֹן יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל /hā̱ʾāḏōn yhwh (Κερέ: ʾāḏōnāy) ʾĕlōhê yiśrāʾēl/, «ο Κύριος», «ο *yhwh*», ο «Θεός του Ισραήλ».[32] Αυτός περιγράφεται ώς ο αιώνιος Θεός που ώς παντοδύναμος δημιούργησε, εποπτεύει, ελέγχει και συντηρεί τα πάντα.

Στον ελληνικό κόσμο, ο **Σωκράτης**, όπως εμφανίζεται στον πλατωνικό διάλογο *Κρατύλος, ή, Περί ορθότητος ονομάτων, λογικός*, αναφέρει ότι «περὶ θεῶν οὐδὲν ἴσμεν, οὔτε περὶ αὐτῶν οὔτε περὶ τῶν ὀνομάτων, ἅττα ποτὲ ἑαυτοὺς καλοῦσιν»—δηλαδή, για τους θεούς δεν ξέρουμε τίποτα, ούτε σχετικά με τη φύση τους ούτε σχετικά με τα ονόματα που πήραν κάποτε.[33] Αμέσως μετά προσθέτει ότι «δῆλον γὰρ ὅτι ἐκεῖνοί γε τἀληθῆ καλοῦσι», ότι δηλαδή εκείνοι χρησιμοποιούν

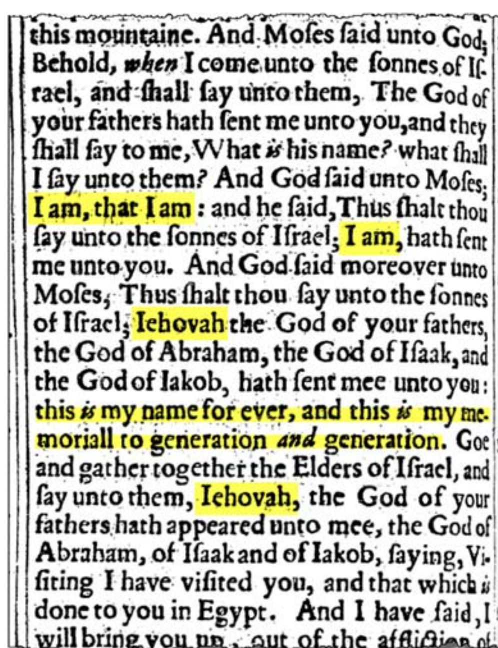
[30] Seitz (2001) 25.

[31] Πρβλ. Γε 16:11˙ 22:16˙ 28:13˙ Κρ 6:11˙ 13:16˙ Ζαχ 1:12˙ 3:1, 2˙ Ματ 4:4, 7, 10˙ Λου 1:11–17, 26–38˙ Απ 19:1, 3, 4, 6.

[32] «Κυρίου τοῦ θεοῦ Ισραηλ», *Ο΄*˙ «Κυρίου, Κυρίου τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἰσραήλ», *ΑΓΝΒ*˙ «εμένα, το Θεό του λαού Ισραήλ», *ΑΓΒΕ*˙ «του αληθινού Κυρίου, του Ιεχωβά, του Θεού του Ισραήλ», *ΑΓΝΚ*.

[33] Πλάτων, *Κρατύλος* 400d 6–9 |Κεντρωτής 99, 208, 209 |Λάγιος 72, 73.

τα αληθινά ονόματα ενώ αυτά που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι είναι δικές τους επινοήσεις βάσει τού καταπώς τούς αντιλαμβάνονταν. Είναι αξιοσημείωτο ότι τέτοιου είδους **φιλοσοφική προβληματική** διόλου δεν υφίσταται στο κείμενο των ΕβΓρ. Με την έλευση του ελληνιστικού ιουδαϊσμού, βιβλία που συντέθηκαν κατά κύριο λόγο στα Ελληνικά και αποτέλεσαν μέρος του αλεξανδρινού βιβλικού κανόνα εμφάνισαν τέτοιου είδους φιλοσοφικά σπέρματα. Μεταγενέστερα, υπό διαφορετικές γλωσσικές και θεολογικές-φιλοσοφικές προϋποθέσεις, ο Θεός της Βίβλου εμφανίζεται ως **ανώνυμος**, **υπερώνυμος**, **πολυώνυμος**, ακόμη δε και **απειρώνυμος**. Εντούτοις, αξίζει να σημειωθεί όπως παρατηρεί ο Α. Παπαρνάκης, ότι το να δίνεται «μεγάλη σημασία στο όνομα και τη χρήση του» ήταν κοινό κτήμα και μία από τις «κοινές αξίες του αρχαίου κόσμου»—εβραϊκού και ελληνικού.[34]

this mountaine. And Moſes ſaid unto God, Behold, *when* I come unto the ſonnes of Iſ-rael, and ſhall ſay unto them, The God of your fathers hath ſent me unto you, and they ſhall ſay to me, What *is* his name? what ſhall I ſay unto them? And God ſaid unto Moſes, I am, that I am: and he ſaid, Thus ſhalt thou ſay unto the ſonnes of Iſrael, I am, hath ſent me unto you. And God ſaid moreover unto Moſes, Thus ſhalt thou ſay unto the ſonnes of Iſrael, Iehovah the God of your fathers, the God of Abraham, the God of Iſaak, and the God of Iakob, hath ſent mee unto you: this *is* my name for ever, and this *is* my me-moriall to generation *and* generation. Goe and gather together the Elders of Iſrael, and ſay unto them, Iehovah, the God of your fathers hath appeared unto mee, the God of Abraham, of Iſaak and of Iakob, ſaying, Vi-ſiting I have viſited you, and that which *is* done to you in Egypt. And I have ſaid, I will bring you up out of the affliction of

Εικόνα 1:
Η σχετική περικοπή της Εξόδου κεφ. 3
όπως εμφανίζεται στο έργο του Henry Ainsworth,
Annotations upon the five bookes of Moses...
(1627, σ. 8)

Ορθά έχει λεχθεί ότι η **έρευνα της σημασίας και της προέλευσης** τού ονόματος του βιβλικού Θεού «αποτελεί μνημειώδη μαρτυρία ως προς τη φιλοπονία και την πρωτοτυπία των βιβλικών λογίων».[35] Πρόκειται για συνάρτηση πολλών μεταβλητών καθώς είναι πολυπληθείς και αλληλένδετοι οι παράγοντες που μπορούν να προσδιορίσουν την προέλευση-ετυμολογία και κατά συνέπεια τη σημασία του εβραϊκού Τετραγράμματου. Ως εκ τούτου, η δομή και η ετυμολογία του

[34] Παπαρνάκης (2006) 33.

[35] Cross (1997) 60.

θεϊκού ονόματος έχουν χαρακτηρισθεί «αμφιλεγόμενες», καθώς δεν κατέστη δυνατόν να συναχθούν συμπεράσματα «με βεβαιότητα» και δεν υφίσταται γενική ομοφωνία μεταξύ των ερευνητών.[36] Ως συνέπεια, η έννοια του ονόματος με την αυστηρή έννοια είναι «άγνωστη».[37]

2.2 Συνοπτική αναδρομή στην έρευνα του θέματος

Στις αρχές του 20ου αιώνα, ο **W. Arnold** έθεσε τη σπουδαιότητα της γλωσσολογικής προσέγγισης για την κατανόηση της σημασίας του ονόματος πάνω από την θεολογική ακόμη και από την ιστορική.[38]

Πιο πρόσφατα, ο **J. Plastaras** (1966) προσέγγισε αποδοτικά την προσπάθεια κατανόησης του θεϊκού ονόματος βάσει του προσδιορισμού τριών επιμέρους ζητημάτων: (α) το φιλολογικό-γλωσσολογικό, δηλαδή «ποια είναι η πραγματική ετυμολογία της θεωνυμίας καθαυτήν;», (β) το ιστορικό, δηλαδή «ήταν η θεωνυμία ένα νέο όνομα που αποκαλύφτηκε στον Μωυσή;», και (γ) το θεολογικό, δηλαδή «τι σήμαινε η θεωνυμία για τον Μωυσή και τους Ισραηλίτες;».

Ο **J. Kinyongo** (1970) κατέταξε τις πολυάριθμες θεωρίες και υποθέσεις περί της προέλευσης του Τετραγράμματου με βάση ιστορικά-γεωγραφικά και γλωσσολογικά κριτήρια (κεναϊκή-μαδιανιτική, ασσυροβαβυλωνιακή, αυγυπτιακή και χαναανιτική), παρουσιάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη σύνδεση των τόπων ομιλίας των γλωσσών όπου πιστεύεται ότι εμφανίζεται η θεότητα και η θεωνυμία της με την ιστορική εξέλιξη της ίδιας της θεωνυμίας.

Ο **G. Parke-Taylor** (1975) ασχολήθηκε με το μεγάλο όγκο της βιβλιογραφίας που ήταν διαθέσιμη ως τις μέρες του και προσπάθησε να ομαδοποιήσει κατά τρόπο ευσύνοπτο τις ποικίλες θεωρίες που έχουν υπόβαθρο θεολογικό, θρησκειολογικό, ιστορικό, γλωσσολογικό, κ.α. Η μελέτη του αποτελεί σταθμό για οποιονδήποτε θέλει να ασχοληθεί με τη διερεύνηση των πτυχών του Τετραγράμματου καθώς και της σχετικής περικοπής της Εξόδου.

Αμφότεροι ο **G. Gertoux** (2002) και ο **R. Wilkinson** (2015) μελέτησαν το ζήτημα εντός της διαχρονίας του, διασυνδέοντας το με κρίσιμες παραμέτρους όπως η ιστορική, η θεολογική, η θρησκειολογική, η κοινωνική και άλλες. Στο πόνημά του ο Gertoux αναλύει αρχικά πτυχές του προσωπικού όνομα στις ΕβΓρ, όπως η δύναμη που του αποδίδεται, τι σημαίνει η γνώση του θεϊκού ονόματος, καθώς και τέσσερις μεθόδους αποκατάστασης της προφοράς του—η ετυμολογική (σύγκριση μεταξύ της γραμματικής και της βιβλικής ετυμολόγησης), η πηγαϊκή (σύγκριση της μεταφοράς των ονομάτων μεταξύ φιλολογικών πηγών διαφόρων γλωσσών), βάσει ανάγνωσης των γραμμάτων (όπως διαφοροποείται η γραφή

---

[36] Jenni (2004) 522˙ Köhler-Baumgartner-Stamm (2001) 1:395˙ Freedman & O' Connor (1986) 500.

[37] Thompson (1992) 1011.

[38] Arnold (1905) 123.

από την προφορά μεταξύ της Εβραϊκής και της Αραμαϊκής) και η ονοματική (συγκρίνοντας των φωνηεντισμό των βιβλικών ανθρωπωνυμιών στο *ΜΚ* με την *Ο΄*). Στη συνέχεια γίνεται καταγραφή της διαχρονικής χρήσης της θεωνυμίας βάσει των διαθέσιμων αρχαιολογικών, φιλολογικών και άλλων τεκμηρίων. Κατόπιν ακολουθεί η βιβλική-ιστορική εξιστόρηση της χρήσης της θεωνυμίας. Το βιβλίο του Wilkinson διαιρείται χρονολογικά σε τρία τμήματα όπου καλύπτονται τα διαθέσιμα τεκμήρια κάθε περιόδου: (α) «Η Έκλειψη του Ονόματος» (περ. 300 ΠΚΧ–500 ΚΧ), (β) «Καιροί Άγνοιας» (500–1400) και (γ) «Η Εκ Νέου Ανακάλυψη του Ονόματος» (1400–1700).

2.3 Ετυμολογικές προσεγγίσεις

Η ταξινόμηση που ακολουθεί γίνεται αποκλειστικά βάσει του γλωσσολογικού κριτηρίου αποσκοπώντας σε μεγαλύτερη σαφήνεια.

Εντός της σημιτικής γλωσσικής οικογένειας και των κλάδων της, ως πιθανές **ετυμολογίες** του τετραγράμματου *yhwh* έχουν προταθεί βάσει της γλώσσας προέλευσης οι εξής:

2.3.1 Βορειοδυτικές σημιτικές γλώσσες

(α) Χαναανιτικές: Ενώ στις ΕβΓρ οι Χαναναίοι περιγράφεται ότι ήταν χαμιτικής καταγωγής, στην παρούσα υπο-ομαδοποίηση ακολουθείται η επικρατούσα γλωσσολογική αντίληψη.

(i) Εβραϊκή. Τα επιχειρήματα που προβάλλονται για τη σημασία του ονόματος είναι κατά βάση γραμματικά και κατ' επέκταση θεολογικά. Η ετυμολογική σημασιοδότηση έχει περιορισμένη αξία καθώς το Τετραγράμματο υπήρξε πρωτευόντως *κύριο όνομα*. Επρόκειτο για έναν αυτοτελή όρο ο οποίος έφερε το φορτίο της συνολικής—τόσο συλλογικής όσο και προσωπικής—βιωματικής εμπειρίας της θεότητας και δεν ήταν απλώς αποτέλεσμα φιλοσοφικού στοχασμού.[39]

Κατά βάση, στα Εβραϊκά κάθε λέξη έλκει την προέλευσή της από μια **τριγράμματη ρηματική ρίζα**. Όπως συνοψίζεται στον Πίνακα 1 που ακολουθεί, υπάρχουν δύο περιπτώσεις όσον αφορά στο ρηματικό θέμα από το οποίο παράγεται το Τετραγράμματο: είτε πρόθημα *y-* + θέμα *hwh* είτε θέμα *yhw-* + επίθημα *-h*.

[39] Paas (2003) 137, υποσημ. 160.

Περίπτωση 1η		**Περίπτωση 2η**
πρόθημα *y-* + θέμα *hwh*	το Τετραγράμματο *yhwh*	θέμα *yhw-* + επίθημα *-h*
י- | הוה	**יהוה**	**יהו | -ה**
ρίζα *hwh*		ρίζα **yhw*

Πίνακας 1:
Τα δύο εν δυνάμει ρηματικά θέματα
που σχηματίζουν το Τετραγράμματο.

Ως προς τη δεύτερη περίπτωση, δεν υπάρχει γνωστή ρηματική ρίζα του τύπου ***yhw**. Εντούτοις, υπήρξε η υπόθεση ότι το Τετραγράμματο θα μπορούσε να προέλθει από μια τέτοια υποθετική ρίζα με την επιθηματική προσθήκη του *mater lectionis -h* [a], ως ουσιαστικοποιημένο επίθετο προτύπου qatl με τη μορφή */yahwa/*.[40]

Ως προς την πρώτη περίπτωση, είναι γενικά αποδεκτό ότι ο εβραϊκός όρος *yhwh* προέρχεται από τη ρηματική ρίζα ***hwh***, της οποίας πρωιμότερη μορφή θεωρείται ότι αποτελεί η υποθετική πρωτοσημιτική ***hwy*** */haway/* και η οποία σημαίνει «είμαι, γίνομαι».[41] Στη Βιβλική Εβραϊκή, η αρχαϊκή ρηματική ρίζα *hwh* /hāwâ/

---

40 Ο J. Tropper έκανε αναφορά σε μια υποθετική κοινή σημιτική ρίζα του τύπου ***w/yhw***. (Wilkinson (2015) 34˙ Wardlaw (2008) 61, υποσημ. 2˙ Schneider (2007) 113, 114˙ Tropper (2001) 93, 100) Ο M. Rose (1978) υποστήριξε ότι η αρχική μορφή του θεϊκού ονόματος ήταν *yhw* /yahw/ (συμφωνικό *w*) και ότι η τετραγράμματη μορφή ήρθε σε ύπαρξη κατά τη μεταρρύθμιση του βασιλιά Ιωσία τον έβδομο αιώνα πκχ. (Mettinger (2005) 29˙ Rose (1978) 22–34)

41 Το ρήμα ***hwh*** με την έννοια του «είμαι, γίνομαι, συμβαίνω» μαρτυρείται στην Ακκαδική, την Αμοριτική και την Αραμαϊκή (και τις θυγατρικές της Ναβαταϊκή, Παλμυρηνή και Συριακή). Στην Κουμρανική Αραμαϊκή με αυτή την έννοια μαρτυρείται το ρήμα ***hwy/hwh***, ενώ το ***hwʾ/hwʾh*** ως συνδετικό ρήμα (:copula). (Cook (2015) 61, 62˙ Wilkinson (2015) 10, 11˙ Brown-Driver-Briggs (2005) 1089, 1090 [#1934, 1961]˙ de Vaux (1978) 346) Το εβραϊκό ρήμα με δεύτερο ριζικό το *w* (αντί του *y* της κοινής μορφής *hyh*) πιθανώς προέρχεται από το στάδιο της εξέλιξης της γλώσσας που προηγείται της Κλασικής Εβραϊκής. (Cook (2015) 62, 63˙ Mettinger (2005) 30, 31˙ Amsler (2004) 359˙ Koehler-Baumgartner-Stamm (1994) 1:241˙ Sæbø (1998) 86˙ Cross (1997) 65˙ Thompson (1992) 1011˙ Murtonen (1988) 83–86˙ Manley (1979) 478˙ de Vaux (1978) 345, 346˙ Bravmann (1977) 540˙ Parke-Taylor (1975) 51˙ Gehman (1970)

υφίσταται, αν και χρησιμοποιείται εξαιρετικά σπάνια, με τις έννοιες **(α)** «γίνομαι» (πρωτευόντως), «είμαι», «συμβαίνω»[42] και ώς κατ' ιδίωμα **(β)** «πέφτω, κείτομαι» (παράγωγη, «αραβίζουσα» χρήση),[43] από την οποία παράγονται τα ουσιαστικά /haûā^{h}/ και /howā^{h}/ που σημαίνουν «συμφορά», «δεινά».[44]

453˙ Huffmon (1965) 71, 72) Αν δεχτούμε τη μορφή **hyy/*hwy* ώς την αρχαιότερη, τότε η πρωιμότερη μορφή του Τετραγράμματου μπορεί να ήταν **yhyy* ή **yhwy*. Επιπλέον, μέσα από ένα θεολογικό πρίσμα, ο J. Hutchinson απέδωσε την αποκλειστική ουσιαστικά χρήση του ρήματος ***hwh*** στο σχηματισμό του ονόματος του Θεού στο γεγονός ότι «δεν υπάρχουν άνθρωποι, δυνάμεις κλπ που να υπάρχουν με αυτό τον τρόπο» και ότι «κανένας άλλος δεν μπορεί να πει έχω ύπαρξη μέσα ή μαζί με την ουσία μου» εκτός από τον αληθινό Θεό. (Hutchinson (1748) 22, 23)

[42] Μοναδική περίπτωση βιβλικής χρήσης αυτής της αρχαϊκής ρηματικής ρίζας παρουσιάζεται στο ποιητικό κείμενο τού Γε 27:29, *ΜΚ*: הֱוֵה /hĕwē^{h}/ *Ο΄*: «γίνου»˙ *ΑΓΒΕ*: «να γίνεις»˙ *ΑΓΝΚ*: «γίνε»˙ *ΑΓΝΒ*: «να ήσαι»˙ *ΑΓΧΛ*: «να είσαι». Οι άλλες τέσσερις βιβλικές περιπτώσεις που θεωρούνται εξαιρέσεις αποτελούν αραμαϊσμούς και είναι οι εξής: Ησ 16:4, *ΜΚ*: הֱוִי /hĕwî/ (η τρισύμφωνη λέξη הוֹי /hôy/ χρησιμοποιείται πολλές φορές στο Ησαΐα και αλλού με τη σημασία «ουαί, αλίμονο, αχ!»)˙ *Ο΄*: «ἔσονται»˙ *ΑΓΒΕ*: «γίνε τους»˙ *ΑΓΝΚ*: «γίνε για αυτούς»˙ *ΑΓΧΛ*: «γίνου εις αυτούς». Εκ 2:22, *ΜΚ*: מֶה־הֹוֶה /me^{h}-hôe^{h}/˙ *Ο΄*: «τί γίνεται»˙ *ΑΓΒΕ*: «τι απομένει»˙ *ΑΓΝΚ*: «τι έχει τελικά»˙ *ΑΓΧΛ*: «τι κερδίζει». Εκ 11:3, *ΜΚ*: יְהוּא /y^{e}hû᾿/ (κυριολ. μετάφρ.: «αυτός/αυτό θα είναι»)˙ *Ο΄*: «ἔσται»˙ *ΑΓΧΛ*: «θα είναι»˙ *ΑΓΒΕ, ΑΓΝΚ*: «θα μείνει [ενν. πεσμένο]». Νε 6:6, *ΜΚ*: הֹוֶה /hôe^{h}/˙ *Ο΄*: «γίνῃ ... εἰς»˙ *ΑΓΒΕ, ΑΓΝΚ*: «θα γίνεις» *ΑΓΧΛ*: «θα γίνης». (Polak (2011) 379˙ Brown-Driver-Briggs (2005) 217 [#1933]˙ Amsler (2004) 359˙ Murtonen (1988) 83˙ de Vaux (1978) 346) Εφόσον το ρήμα ***hwh*** θεωρηθεί αμιγώς αραμαϊκό τότε συνάγεται ότι «το όνομα Γιαχβέ δεν είναι εβραϊκό όνομα». (Moore (1911) 312)

Ως προς τις τρεις κατηγορίες των λεγόμενων «**βιβλικών αραμαϊσμών**», όπως τις απαριθμεί ο R. Gordis, το ρήμα *hwh* προφανώς ανήκει στην πρώτη, η οποία περιλαμβάνει «λέξεις οι οποίες εξ αρχής αποτελούσαν μέρος της βορειοδυτικού σημιτικού λεξιλογίου οι οποίες ήταν συνεπώς εγγενώς εβραϊκές, αλλά σπάνιες, ενώ έγιναν κοινές στην Αραμαϊκή και κατά συνέπεια *εμφανίζονται* ως αραμαϊσμοί». (Gordis (1963) 68˙ όσον αφορά στις ομοιότητες μεταξύ γλωσσών (γλωσσική συγγένεια), βλ. Καραντζόλα & Φλιάτουρας (2004) 23)

[43] Απαντάται μία και μοναδική φορά αυτή η έννοια στις ΕβΓρ, συγκεκριμένα στο Ιωβ 37:6, *ΜΚ*: הֱוֵא /hĕwē᾿/˙ *Ο΄*: «γίνου [ἐπὶ τῆς γῆς]»˙ *ΑΓΝΒ*: «γίνου (επί)»˙ *ΑΓΒΕ, ΑΓΝΚ, ΑΓΧΛ*: «πέσε». (Brown-Driver-Briggs (2005) 216, 217 [#1933]˙ Koehler-Baumgartner-Stamm (1994) 1:241˙ Murtonen (1988) 83˙ Bauer-Leander-Kahle (1922) 24, υποσημ. 2) Αυτή η χρήση μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί εκφραστικό σχήμα της Εβραϊκής και κατά συνέπεια η συγκεκριμένη σημασία έχει απορριφτεί ως επί το πλείστον από τους ειδικούς. (Polak (2011) 379, 383–387)

[44] Ησ 47:11, *ΜΚ*: הֹוָה /hôā^{h}/˙ *Ο΄*: «ταλαιπωρία»˙ *ΑΓΒΕ*: «συμφορά»˙ *ΑΓΝΚ*: «δεινά»˙ *ΑΓΧΛ*: «καταστροφή». Ιεζ 7:26, *ΜΚ*: הֹוָה עַל־הֹוָה /hôā^{h} ʿal-hôā^{h}/˙ *Ο΄*: «οὐαὶ ἐπὶ οὐαὶ»˙ *ΑΓΒΕ*: «αλλεπάλληλες οι καταστροφές»˙ *ΑΓΝΚ*: «δεινά επί δεινών»˙ *ΑΓΝΒ, ΑΓΧΛ*: «συμφορά επί συμφοράν». Επιπλέον, υφίστανται παρεμφερώς και οι έννοιες του «χάσματος» (αραμ.), της «(κακής) επιθυμίας» (αραβ.) [Μιχ 7:3 (הַוַּת /hawwaṯ/)] και της «ερήμωσης, καταστροφής» [Ιωβ 6:2, *Κερέ* (וְהַוָּתִי /wəhawwāṯî/)]. Πιο συγκεκριμένα, Ιωβ 6:30, *ΜΚ*: הַוּוֹת /hawwôṯ/˙ *Ο΄*: «οὐχὶ σύνεσιν»˙ *ΑΓΝΒ*: «διεφθαρμένα»˙ *ΑΓΒΕ*: «συμφορές»˙ *ΑΓΝΚ*: «δεινά». Ιωβ 30:13, *ΜΚ*: לְהַוָּתִי /ləhawwāṯî/˙ *Ο΄*: «[ἐξέδυσεν γάρ μου τὴν στολήν]»˙ *ΑΓΝΒ*: «συμφοράν»˙ *ΑΓΒΕ*: «να με καταστρέψουν»˙ *ΑΓΝΚ*: «δεινά». Ψλ 5:10|9, *ΜΚ*: הַוּ֑וֹת /hawwôṯ/˙ *Ο΄*: «ματαία»˙ *ΑΓΝΒ*: «πονηρία»˙ *ΑΓΒΕ*: «διαφθορά»˙ *ΑΓΝΚ*: «δεινά». Ψλ 38|37:12|13, *ΜΚ*: הַוּ֑וֹת /hawwôṯ/˙ *Ο΄*: «ματαιότητας»˙ *ΑΓΝΒ*: «πονηρά»˙ *ΑΓΒΕ*: «πως θα με καταστρέψουν»˙ *ΑΓΝΚ*: «δεινά». Ψλ 52|51:2|4, *ΜΚ*: הַוּוֹת /hawwôṯ/˙ *Ο΄*: «ἀδικίαν»˙ *ΑΓΝΒ*: «κακίας»˙ *ΑΓΒΕ*: «κακία»˙ *ΑΓΝΚ*: «δεινά». Ψλ 52|51:7|9, *ΜΚ*: בְּהַוָּתוֹ /bəhawwāṯô/˙ *Ο΄*: «ματαιότητι»˙ *ΑΓΝΒ*: «πονηρίαν»˙ *ΑΓΒΕ*: «απάτες»˙ *ΑΓΝΚ*:

Αντίστοιχο του αραμαϊκού ρήματος *hwh* /hᵃwâ/ είναι το εβραϊκό ***hyh*** /hāyâ/[45] και χρησιμοποιείται ευρύτατα[46] με τις έννοιες **(α)** «γίνομαι» (χρήση κατ' εξοχήν),[47] **(β)** «είμαι»,[48] **(γ)** «είμαι παρών»,[49] **(δ)** «αποδεικνύομαι (ότι είμαι)»,[50] **(ε)** «ενεργώ»,[51] «επιτελώ»[52] **(ς)** «συμπεριφέρομαι»[53] αλλά και **(ζ)** «επιπίπτω/ επέρχομαι/ επισυμβαίνω/ επιγίνομαι, λαμβάνω χώρα, πραγματοποιούμαι»[54] καθώς επίσης

«δεινά που προκαλεί». Ψλ 55|54:11|12, *ΜΚ*: הַוּוֹת /hawwôṯ/˙ *Ο΄*: «ἀδικία»˙ *ΑΓΝΒ*: «πονηρία»˙ *ΑΓΒΕ*: «ανομία»˙ *ΑΓΝΚ*: «δεινά». Ψλ 57|56:1|2, *ΜΚ*: הַוּוֹת /hawwôṯ/˙ *Ο΄*: «ἀνομία»˙ *Α-ΓΝΒ*: «συμφοραί»˙ *ΑΓΒΕ*: «κίνδυνος»˙ *ΑΓΝΚ*: «δεινά». Ψλ 91|90:3, *ΜΚ*: הַוּוֹת /hawwôṯ/˙ *Ο΄*: «ταραχώδους»˙ *ΑΓΝΒ*: «θανατηφόρου»˙ *ΑΓΒΕ*: «συκοφαντικές»˙ *ΑΓΝΚ*: «που προκαλεί δεινά». Ψλ 94|93:20, *ΜΚ*: הַוּוֹת /hawwôṯ/˙ *Ο΄*: «ἀνομίας»˙ ΑΓΝΒ: «ἀδικίαν»˙ *ΑΓΒΕ*: «δυστυχία»˙ *ΑΓΝΚ*: «προβλήματα». Παρ 10:3, *ΜΚ*: וְהַוַּת /wühawwat/˙ *Ο΄*: «ζωὴν»˙ *ΑΓΝΒ*: «περιουσίαν»˙ *ΑΓΒΕ*: «επιθυμία των αδηφάγων...»˙ *ΑΓΝΚ*: «έντονη επιθυμία». Παρ 11:6, *ΜΚ*: וּבְהַוַּת /ûḇəhawwaṯ/˙ *Ο΄*: «ἀπωλείᾳ»˙ *ΑΓΝΒ*: «κακίᾳ»˙ *ΑΓΒΕ*: «απληστία»˙ *ΑΓΝΚ*: «έντονη επιθυμία». Παρ 17:4, *ΜΚ*: הַוֹּת /hawwōṯ/˙ *Ο΄*: «παρανόμων»˙ *ΑΓΒΕ*: «ασεβή»˙ *ΑΓΝΚ*: «που προξενεί δεινά». Παρ 19:13, *ΜΚ*: הַוֹּת /hawwōṯ/˙ *Ο΄*: «αἰσχύνη»˙ *ΑΓΝΒ*: «όλεθρος»˙ *ΑΓΒΕ*: «καταστροφή»˙ *ΑΓΝΚ*: «δεινά». (Brown-Driver-Briggs (2005) 217 [#1942, 1943]˙ Amsler (2004) 359˙ de Vaux (1978) 345) Η *Ο΄* απέδωσε τον όρο, μεταξύ άλλων, ως «αδικία», «ανομία», «ματαιότης» και «οδύνη». (Muraoka (2010) 185)

[45] Freedman & O' Connor (1986) 500. Αν θεωρηθεί ότι δεν υπάρχει συσχετισμός μεταξύ του εβραϊκού και του αραμαϊκού ρήματος τότε ισχύει το συμπέρασμα ότι το όνομα το Θεού «δεν έχει καμία ετυμολογία στα Εβραϊκά αλλά έχει πιθανότατα στα Αραμαϊκά (και τα Αραβικά)». (Bauer-Leander-Kahle (1922) 24)

[46] Όσον αφορά στις ΕβΓρ, το *hyh* «είναι το δεύτερο πιο συχνά χρησιμοποιούμενο ρήμα στην ΠΔ» (3.540 περιπτώσεις στην καλ διάθεση και 21 στη νιφάλ), το εβραϊκό *hwh* εμφανίζεται μόνο πέντε φορές, ενώ το *hwh* της Βιβλικής Αραμαϊκής 71 φορές. (Amsler (2004) 359)

[47] Brown-Driver-Briggs (2005) 224, 226 [#1961]˙ Amsler (2004) 359, 360˙ Koehler-Baumgartner-Stamm (1994) 1:241˙ Murtonen (1988) 83˙ Wright (1982) 507˙ de Vaux (1978) 350˙ Gehman (1970) 453˙ Huffmon (1965) 72˙ Moore (1911) 312˙ Hatch & Redpath (1897) 1:256b–267a. Στον Ψαλμό 33:9 η *Ο΄* αποδίδει τον όρο וַיֶּהִי /wayyéhî/ ώς «αὐτὸς εἶπεν καὶ *ἐγενήθησαν*» (*ήρθαν σε ύπαρξη* όλα τα κτίσματα) ενώ η *ΑΓΝΒ* τον αποδίδει βάσει του *ΜΚ* ώς «αὐτὸς εἶπε, καὶ *ἔγεινεν*» (*εκπληρώθηκε* ο λόγος Του). (Nestle (1876) 89)

[48] Mettinger (2005) 30–32, 36, 40˙ Brown-Driver-Briggs (2005) 224, 226 [#1961]˙ Amsler (2004) 359˙ Koehler-Baumgartner-Stamm (2001) 1:395˙ Murtonen (1988) 83˙ Wright (1982) 507˙ Gehman (1970) 453˙ Huffmon (1965) 72˙ Hatch & Redpath (1897) 1:378a–384a. Η κατά λέξη αποδιδόμενη φράση «είμαι σε (εις) [κάποιον]» αποδίδει την εβραϊκή היה ל και φανερώνει ιδιοκτησία. (Lowndes (1837) 151 [§351, σημ. 2]˙ πρβλ. 187 [§447]˙ παρόμοια στην Κουμρανική Αραμαϊκή, Cook (2015) 62)

[49] Wright (1982) 507.

[50] Amsler (2004) 360, 361˙ Jenni (2004) 523. Πρβλ. *LN* 13.A, υποσημ. 2 [σ. 1:149] κ.εξ. για αντιστοιχίες στα ρήματα της ΚΔ.

[51] Amsler (2004) 360˙ Jenni (2004) 523.

[52] Ratschow (1941) 81–84.

[53] Amsler (2004) 360.

[54] Ο P. Joüon αναφέρει ότι πρόκειται για «αρχαϊκή» σημασία του /hāyâ/, η οποία «δεν εμφανίζεται» στα βιβλικά κείμενα. (Joüon & Muraoka (1996) 357) Επίσης, Brown-Driver-Briggs (2005) 224 [#1961]˙ Amsler (2004) 359, 361˙ Murtonen (1988) 83˙ Wright (1982) 507˙ Gehman (1970) 453˙ Lowndes (1837) 63 [§147, σημ. 3].

και **(η)** «υπάρχω, βρίσκομαι (διαθέσιμος)».[55] Επιπλέον, το ρήμα /hāyâ/ σπάνια χρησιμοποιείται ως ενεστωτικό ρήμα κατάστασης, δηλαδή με τη στατική έννοια τού «είναι».[56]

Οι ελληνικές αποδόσεις των μεταφραστών της *Ο΄* επιβεβαιώνουν τη σημασία «γίγνεσθαι» για το εβραϊκό ρηματικό θέμα *hwh* (καλ), τις σημασίες «γίγνεσθαι», «είναι» και «υπάρχειν» για το αραμαϊκό *hwh* (πεάλ), ενώ το εβραϊκό *hyh* (καλ κυρίως και νιφάλ) περιλαμβάνει τις παραπάνω σημασίες και, επιπλέον, συνθετικές μορφές τους, όπως π.χ. «παραγίνεσθαι», «συγγίνεσθαι», «ενείναι», «επείναι», κλπ.[57] Συνώνυμα ρήματα του *εἰμί* λογίζονται στα ελληνικά τα ρήματα *γίγνομαι*, *καθίσταμαι* («γίνομαι»), *ὑπάρχω* («υφίσταμαι»), *τυγχάνω* («τυχαίνει να είμαι»), *διατελῶ* («είμαι συνεχώς»), *ἔφυν* («γεννήθηκα»), *πέφυκα* («είμαι από τη φύση μου»), *ἀποβαίνω* («φαίνομαι, αποδεικνύομαι ότι είμαι»), *ἐκβαίνω* («αποβαίνω»).[58] Παρόμοια είναι η κατάσταση που παρατηρείται και στην ΚΔ.[59]

Είναι ενδιαφέρον, για παράδειγμα, ότι στη Γένεση κατά την *Ο΄* το *hyh* στο πρώτο κεφάλαιο αποδίδεται *γίνομαι* 21 φορές και *εἰμί* 5 φορές, ενώ σε όλο το βιβλίο συνολικά 151 και 147 αντίστοιχα.[60]

Όπως θα φανεί στα αμέσως επόμενα, όσον αφορά στην εβραϊκή γλώσσα έχει προταθεί ένα πλήθος διαφορετικών ετυμολογιών τού τετραγράμματου *yhwh*.[61] Αυτό μπορεί να ετυμολογηθεί ως (α) ουσιαστικό, (β) ουσιαστικοποιημένο επίθετο, (γ) περικομμένη ρηματική φράση ή (δ) ρηματικός τύπος. Οι διάφορες μη ρηματικές ετυμολογήσεις δεν έχουν καταφέρει να αλλάξουν τη γενική ομοφωνία που επικρατεί ότι πρόκειται για κάποιου είδους ρηματική μορφή.[62] Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι κυρίως όσον αφορά στις μη ρηματικές ετυμολογίες αλλά και στις ρηματικές ετυμολογίες που απώλεσαν για κάποιο λόγο την αρχική μορφή τους, το κύριο όνομα που προέκυψε διατηρεί συχνά μια παρεμφερή αλλά όχι σαφώς ετυμολογικά-γραμματικά διακρινόμενη μορφή.

Αυτή η χαλαρή σύνδεση μεταξύ του κύριου ονόματος και της γραμματικής-

---

[55] Mettinger (2005) 42· Amsler (2004) 364· Murtonen (1988) 85· Hatch & Redpath (1897) 2:1406b–1407b.

[56] Τέτοια περίπτωση εμφανίζεται στο Γε 42:31, *ΜΚ*: הָיִינוּ /hāyînû/· *Ο΄*: «ἐσμεν»· *ΑΓΒΕ, ΑΓΝΚ*: «είμαστε». (Joüon & Muraoka (1996) 358)

[57] Muraoka (2010) 185.

[58] Για παράδειγμα, στο Ιωα 1:1 και μόνο το ρήμα *εἰμί* χρησιμοποιείται με τρεις διαφορετικές έννοιες: της ύπαρξης, της σχέσης και της κατηγόρησης. (*NAB* 1153)

[59] Για παράδειγμα, μορφές και τύποι του ρήματος *γίνομαι/γίγνομαι* εμφανίζονται στην ΚΔ 667 φορές σε 625 εδάφια. Σημαίνει ώς ρήμα κατάστασης, «κατέχω συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, υπονοώντας την απόκτησή τους» (πρβλ. Ματ 10:16· 1Θε 2:8). (*LN* 13:3 [σ. 1:150]) Αντίστοιχα, το *εἰμί* εμφανίζεται 2.458 φορές σε 2.094 εδάφια και σημαίνει «κατέχω συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, είτε εγγενή είτε παροδικά» (πρβλ. Ματ 11:29· Ιωα 1:15), ενώ χρησιμοποιείται και ως συνώνυμο του *υπάρχω*. (*LN* 13:1, 13.4 [σ. 1:149, 150])

[60] Hiebert (2013) 31, υποσημ. 37.

[61] Harris (1990) 157.

[62] Wardlaw (2008) 61, υποσημ. 2.

ετυμολογικής μορφής του φαίνεται, για παράδειγμα, στο όνομα *Νώε* /nōᵃḥ/, το οποίο διακρίνεται μορφολογικά ως προς τη φράση «Αυτός θα μας ανακουφίσει» (*ΑΓΒΕ*) ή «Αυτός θα μας φέρει παρηγοριά» (*ΑΓΝΚ*) /yənaḥămē̆nû/ από τη ρίζα נחם /nḥm/ όπως παραδίδεται στο βιβλικό κείμενο. (Γε 5:29) Παρόμοια, όσον αφορά στο όνομα *Εύα* /ḥawwāʰ/ (Ζωή, Γε 3:20, *Ο΄*· Εὕα/Εὔα/Εὖα, Γε 4:1, 25, *Ο΄*· 1Τι 2:13˙ 2Κο 11:3), ενώ προφανώς σημαίνει «Ζωντανή», στο βιβλικό κείμενο αιτιολογείται η επιλογή του συγκεκριμένου ονόματος «ὅτι αὕτη μήτηρ πάντων τῶν ζώντων» και άρα σημασιολογείται ως «Ζωοδότρια».[63] (Γε 3:20˙ 4:1) Φυσικά, θεωρείται δεδομένο ότι σε κάθε περίπτωση υφίσταται η πιθανότητα να έχει προσαρτηθεί <u>*μεταγενέστερα*</u> στο κύριο όνομα μια αιτιολογική σημασιοδότηση αποσκοπώντας στην υποστήριξη του συγκεκριμένου αφηγήματος. Αυτή η «χαλαρή»-αιτιολογική ετυμολόγηση αναφέρεται ως ***λαϊκή ετυμολογία*** (:folk etymology).[64]

Ρηματικές ετυμολογίες:

Οι κυριότερες είναι οι ακόλουθες δύο ρηματικές ετυμολογίες, οι οποίες περιστοιχίστηκαν κατά καιρούς και από άλλες. Η ρηματική ετυμολόγηση δεν μπορεί να εναρμονιστεί με τα προθηματικά θεοφορικά προσωνύμια. Επίσης, όπως αναφέρθηκε στα προηγούμενα, ενώ η ρηματική κλίση ακολουθεί τη γραμματική της Εβραϊκής, το ρήμα *hwh* δεν χρησιμοποιείται στην Εβραϊκή αλλά στην Αραμαϊκή και συνεπώς δεν είναι βέβαιο ότι κάποτε υπήρξε συγχρονικός συνδυασμός αυτών των χαρακτηριστικών ώστε να παραχθεί αυτός ο ρηματικός τύπος-κύριο όνομα. Επιπλέον ανθρωπωνύμια που αποτελούν ρηματική μορφή προϋποθέτουν ή υπονοούν ως υποκείμενο το όνομα της θεότητας.[65]

(α) Ρηματική μορφή της αρχαϊκής ρίζας *hwh* βασικής ενεργητικής (καλ/Qal) διάθεσης, προθηματικής κλίσης (μη τετελεσμένη κατάσταση), γ΄ προσώπου ενικού αριθμού, αρσενικού γένους (ισοδύναμο του *yihyeh* της ρίζας *hyh*), οπότε θα μπορούσε να σημαίνει «Αυτός [θα] Είναι/ Γίνεται/ Υπάρχει».[66] Αξίζει να σημειωθεί ότι, εφόσον θεωρηθεί ότι το Έξοδος 3:14 συσχετίζεται ερμηνευτικά με το Τετραγράμματο, οι μεταφραστές της *Ο΄* βάσισαν την απόδοσή τους σε αυτή τη ρηματική μορφή. Αν όμως ένας τόσο κοινότοπος όρος αποτελούσε την ιερή θεωνυμία θα ανέκυπταν ποικίλα ζητήματα, όπως η συχνή χρήση του θεϊκού ονόματος «επί ματαίω».

---

63 Ο Ευσέβιος παραθέτει άλλη μια σημασία σημειώνοντας ότι «αὐτίκα γοῦν κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν Ἑβραίων φωνὴν τὸ ὄνομα τὸ Εὖα δασυνόμενον ἑρμηνεύεται ὄφις ἡ θήλεια». (*Ευαγγελική προπαρασκευή* [*Praeparatio evangelica*] 2:3 |PG 21:121B)

64 Κωνσταντίνου (2005) 182, 183.

65 Για παράδειγμα, τα ονόματα Ιαβίν (χαναανιτικό) και Ιεφθάε. (Moore (1911) 312)

66 Κωνσταντίνου (2005) 182, 183˙ de Vaux (1978) 349. Η γραμματική ανάλυση του ***hyh*** στη διάθεση καλ στο πρώτο πρόσωπο ενικού έχει τη μορφή אֶהְיֶה ['æhyæ] και στο τρίτο πρόσωπο ενικού στο αρσενικό γένος τη μορφή יִהְיֶה [yihyæ].

(β) Ρηματική μορφή της ρίζας *hwh* έμμεσης («αιτιολογικής»/:causative) ενεργητικής (ιφίλ/Hiphil) διάθεσης, προθηματικής κλίσης, γ΄ προσώπου ενικού αριθμού, αρσενικού γένους (ισοδύναμο του *yahyeh* της ρίζας *hyh*), η οποία θα μπορούσε να σημαίνει «Αυτός [θα] υποκινεί/κάνει να Είναι/ Γίνεται/ Συμβαίνει[67]/ Υπάρχει», «Αυτός [θα] Φέρει/ κάνει να Έρχεται σε Ύπαρξη»[68]/ «Αυτός [θα] Δημιουργεί».[69] Στη σχετική γραμματεία έχει αποδοθεί και ως Οντουργός, Ουσιωτής, Οντωτής, Γενεσιουργός, Δημιουργός, Εκπληρωτής υποσχέσεων, κ.α.[70] Εφόσον θεωρηθεί παρεμφερής, η μορφή *yahweh* δύναται να ανήκει μόνο σε αυτή την ιφίλ διάθεση, η οποία όμως είναι εντελώς αμάρτυρη στις ΕβΓρ.[71] Η διαχρονική μελέτη από την υποθετική πρωτοσημιτική γλώσσα μέχρι και την Εβραϊκή και την Αραμαϊκή δεν παρέχουν καμία ένδειξη ότι τα ρήματα *hwh*/*hyh*, ή μάλλον **hwy*/**hyy*, είχαν σε οποιαδήποτε περίοδο έμμεσους-«αιτιολογικούς» ρηματικούς τύπους—διαφορετικά ρήματα χρησιμοποιούνταν για να εκφραστούν τέττοιου είδους νοήματα.[72]

Εικόνα 2:
Η χρυσή επιγραφή με το Τετραγράμματο στη μίτρα του αρχιερέα.
(*La Saincte Bible... traduicte en François par les Théologiens de l'Université de Louvain*, 1599, σ. 87)

(γ) Σμικρυντικό (:hypocoristicon) που αποτελείται από το ρηματικό τμήμα (με ρίζα **hwy*) που αποκόπηκε από μια αρχικά μεγαλύτερη θεοφορική λεξική φράση-όνομα, όπως για παράδειγμα η φράση «ο Ελ δημιουργεί/καλεί σε ύπαρξη» ή «Αυτός είναι ο Ελ»/«Αυτός που αποδεικνύεται ότι είναι ο Ελ», από την οποία εξέπεσε μεταγενέστερα η θεωνυμία Ελ.[73]

(δ) Σύντμηση της φράσης *yahweh ʾaser yihweh* (πρβ. Εξ 3:14), που θα μπορούσε να σημαίνει «Αυτός φέρνει

---

[67] Με παρόμοια έννοια υφίσταται στην *Ο΄* και η φράση «ἐποίησας συμβῆναι», עָשׂוּ וַתִּקְרֶא /ʿāśû wattaqrēʾ/, *MK*. (Ιερ 32|39:23)

[68] Η έννοια του «ζωοποιώ» μεταδίδεται κατά βάση με το ρήμα היה (*ḥyh*), αραμ. היא (*ḥyʾ*). Η γραμματική ανάλυση του **hyh** στη διάθεση ιφίλ στο πρώτο πρόσωπο ενικού έχει την αμάρτυρη μορφή *אַהְיֶה ['ahyæ] και στο τρίτο πρόσωπο ενικού στο αρσενικό γένος την επίσης αμάρτυρη μορφή *יַהְיֶה [yahyæ].

[69] Brownlee (1977) 40˙ Beegle (1972) 71˙ Freedman (1960) 152, 153˙ Haupt (1909) 211, 212.

[70] Moore (1911) 312.

[71] Freedman (1960) 152˙ Albright (1940) 197, 198˙ (1924) 370–378˙ Moore (1911) 312. Στο ίδιο σημείο υποστηρίζει ότι η μορφή *Γιαχού* [*Yahu*/*Yáhû*] αποτελεί συντετμημένη/«κατ' αποκοπήν» [:jussive] μορφή της προθηματικής κλίσης (μη τετελεσμένη κατάσταση) έμμεσης («αιτιολογικής») διάθεσης της μορφής *Γιαχβέ* κι έτσι μπορεί να θεωρηθεί ως δευτερεύων τύπος [:by-form] του. (1927:175–178˙ 1925:158, 159˙ 1924:373, 374)

[72] Moore (1911) 312.

[73] Paas (2003) 137–139˙ Cross (1997) 61˙ (1962) 253, 254. Για τον ορισμό των γλωσσολογικών όρων *σμικρυντικά* και *υποκοριστικά*, βλέπε Μπαμπινιώτης (2012) 2034 («υποκοριστικά-σμικρυντικά»).

σε ύπαρξη ό,τι υπάρχει» ή «Κάνει να Υπάρχει ό,τι Υπάρχει».[74]

Μη ρηματικές ετυμολογίες:

Οι κυριώτερες μη ρηματικές ετυμολογίες που έχουν προταθεί στη σχετική βιβλιογραφία είναι οι εξής:

(ε) Ουσιαστικό που παράγεται από τη ρηματική ρίζα *hwh* (η οποία σχετίζεται με το ρήμα *hyh*) με την προσθήκη του παραγωγικού προθηματικού προσφύματος *y*. Εφόσον το ριζικό ρήμα σημαίνει «είμαι, υπάρχω, γίνομαι, συμβαίνω» το παραγόμενο κύριο όνομα θα μπορούσε να σημαίνει γενικά «Αυτός που Είναι/ Γίνεται/ Υπάρχει/ Υφίσταται» και κατ' επέκταση ο κατ' εξοχήν «Ούσιος», «Ων», «Υπάρχων» και ο «Αυτοών», ο «Αυθύπαρκτος», ο «Αυτογενής».[75]

(ς) Ουσιαστικό που παράγεται από το λέξημα **yhw* κατά το πρότυπο qatl και το οποίο στη βασική του μορφή είναι το **yahw* > *yahu* και στην ανεπτυγμένη του μορφή το **yahwa*, με το τελικό *h* ως *mater lectionis*.[76] Αυτό αναπαριστά το â, το οποίο στα Αραμαϊκά αντιστοιχίζεται με το **א**.[77] Σε αυτή την περίπτωση το Τετραγράμματο θα ανασχηματιζόταν στα Αραμαϊκά ως **יהוא**—αλλά αυτός ο όρος υφίσταται ήδη στα Εβραϊκά ως το κυριωνύμιο Ιηού /yēhûʾ/, το οποίο στην *Ο΄* αποδίδεται *Ιου* και μία φορά *Ιηου*,[78] ενώ στο Εκ 11:3 (**יְהוּא** /yəhûʾ/, *ΜΚ*) μεταφράζεται «*ἐκεῖ ἔσται*» («*ἐκεῖ τελέσει*», *GrVen*) ως αραμαϊκός ρηματικός τύπος, αντίστοιχος συνήθως του εβραϊκού **יִהְיֶה** /yi̩hye^{h}/.

Κατά καιρούς έχουν προταθεί και άλλες, όπως οι εξής:

(ζ) Σύνθετο ουσιαστικό αποτελούμενο από τις λέξεις *yh* («Ουσία») και *hwh* («υπάρχω, υφίσταμαι») και το οποίο σημαίνει την κατ' εξοχήν Ουσία που υφίσταται αφ' εαυτού της.[79]

---

74 Albright (1940) 198. Ή, σύμφωνα με τον Cross, στο εδ. Έξ 3:14 είναι προτιμότερη η ανάγνωση *yahwê 'ašer yahwê*, χωρίς όμως να υπάρχει κάποια βάση για αυτή. (Cross (1962) 255)

75 Manley (1979) 478˙ Harrison (1969) 400, 579˙ Parkhurst (1792) 173. Ο L. Köhler, εξηγώντας τον τρόπο με τον οποίο κατέληξε στο λεξικό του στην ετυμολογία του Τετραγράμματου, αναφέρει: «Πρόκειται για κανονικό ουσιαστικό του οποίο το φωνήεν *α* στην πρώτη συλλαβή δεν θα πρέπει να μας παροδηγήσει ώστε να σκεφτούμε ότι πρόκειται για μορφή έμμεσης διάθεσης˙ διότι οι μορφές που μόλις αναφέρθηκαν [π.χ. η Ιαβνή/יַבְנֵה και ο όρος *γιορέ*, «πρώιμη βροχή»/יוֹרֶה] δεν είναι σχηματισμοί έμμεσης διάθεσης. Η ρίζα του ουσιαστικού *Γιαχβέ* [*Yahweh*] είναι το *hawah*, μια δευτερεύουσα μορφή του συνηθέστερου *hayah*, "ζω, είμαι". Το ότι επιλέχθηκε η δευτερεύουσα μορφή εύκολα εξηγείται: ο όρος Γιαχβέ έχει πιο αρμονικό ήχο και είναι ευκολότερο να προφερθεί παρά ο όρος Γιαχγιέ [Yahyeh]». Κατά συνέπεια, *Γιαχβέ* σημαίνει «ζωή, ύπαρξη, πραγματικότητα, Εκείνος που είναι». (1950:17, 18˙ Gruenthaner (1951) 337, 338) Αυτή η ετυμολόγηση δεν προσδιορίζει τα ακριβή φωνήεντα του Τετραγράμματου.

76 Wardlaw (2008) 60, 61, υποσημ. 2˙ Paas (2003) 137, υποσημ. 161˙ Tropper (2001).

77 Vainstub & Fabian (2015) 211.

78 1Βα|3 Βσλ 16:1˙ 1Χρ|1 Παρ 2:38.

79 Parkhurst (1792) 173˙ Hutchinson (1748) 3—46.

(η) Ουσιαστικό που παράγεται βάσει το ρήματος *hovah* και σημαίνει «Καταστροφέας». Για παράδειγμα, ο Ιερώνυμος Ολεάστερ (Hieronymus Oleaster) στο έργο του *Commentaria in Pentateuchum Mosi* υποστήριξε ότι το Τετραγράμματο προέρχεται από το ρήμα *hovah* αντί *havah/hayah* και συνεπώς σημαίνει «Καταστροφέας, Θραύστης, Φορέας Συμφορών», υπό το φως της καταστροφής που περιγράφεται στο βιβλικό υπόμνημα ότι επέφερε στους Αιγυπτίους και στους Χαναναίους.[80]

(θ) Κύριο όνομα αγνώστου ετύμου, του οποίου η προέλευση δεν δύναται (ή δεν είναι επιθυμητό) να συσχετιστεί με κάποιο ρήμα ή άλλο ουσιαστικό. Θεωρούμενο ώς προϊόν θεϊκής αποκάλυψης, είναι ένα κύριο όνομα με μοναδικό φορέα και το οποίο νοηματοδοτείται αποκλειστικά από την πολιτεία του Θεού με τον άνθρωπο.

(ι) Κύριο όνομα το οποίο δεν έχει κανένα νόημα ως ουσιαστικό.[81]

(ii) Αραμαϊκή. Σε αναλογία με τον σχηματισμό του αντίστοιχου εβραϊκού ρήματος, το ρήμα *hwh* δύναται να σχηματιστεί στις διαθέσεις πεάλ (:Peal) και αφέλ (:Aphel). Όπως και με την αντίστοιχη εβραϊκή καλ, το ρήμα μαρτυρείται στην πεάλ αλλά όχι στην αφέλ (αντίστοιχο της εβραϊκής ιφίλ).[82] Το θέμα των ρημάτων στα Αραμαϊκά όπως και στα Εβραϊκά δεν σχηματίζει στην πράξη όλες τις διαθέσεις λόγω της λεξικής σημασίας (:lexical meaning) τους. Κατά συνέπεια όλες οι δυνατές ερμηνείες δεν απαιτούν το σχηματισμό μορφών όπως η παθητική (:passive), η αυτοπαθής (:reflexive), η έμμεση (:causative), η έμμεση παθητική (:causative passive), κλπ. Η Αραμαϊκή έπαιξε σημαντικό ρόλο ως ομιλούμενη γλώσσα σε διάφορες περιόδους της εβραϊκής ιστορίας και επηρέασε την Εβραϊκή με ποικίλους τρόπους.[83]

(iii) Αμοριτική. Πρόκειται κατά κύριο λόγο για τα Κείμενα της Μάρι. Ο όρος *ia-wi (yahwi)* μορφής yaqtil, ο οποίος εμφανίζεται σε αμοριτικά ονομαστικά, θεωρείται αντίστοιχο του όρου *yihyæ* (*yahwæ*) της Βιβλικής Εβραϊκής και συνεπώς αποτελεί ρηματική μορφή και όχι θεοφορικό στοιχείο ούτε σχετίζεται με κάποιον

---

[80] *Commentaria in Pentateuchum Mosi*, apud Petrum Landry, 1589, σσ. 201, 202. Στη σ. 202 αναφέρει συγκεκριμένα: “Videtur autem nomé Iehouah, potius deriuari ab houah quàm ab hauah, quod est esse: Cum maiorem conuenientiam habeat ab houah, quàm ab hauah. ... Iehouah, id est, conterens, & debel[l]ans.” Επίσης, βλ. Wilkinson (2015) 352, 353.

[81] Μαϊμονίδης, *Οδηγός για τους Περιπλεγμένους* 1:61. (Blumenthal (1995) 81)

[82] Η γραμματική ανάλυση του **hwh** στη διάθεση πεάλ στο πρώτο πρόσωπο ενικού έχει τη μορφή אֶהְוֵה ['æhwe] και στο τρίτο πρόσωπο ενικού στο αρσενικό γένος τη μορφή יִהְוֵה [yihwe] «αυτός είναι/γίνεται». Αντίστοιχα στην αφέλ σχηματίζονται οι αμάρτυρες μορφές στο πρώτο πρόσωπο ενικού *אַהְוֵה [ahwe] και στο τρίτο πρόσωπο ενικού στο αρσενικό γένος *יַהְוֵה [yahwe] (αρχαιότερος υποθετικός τύπος *יַהְוֵי [yahwi]) «αυτός κάνει να είναι/γίνεται».

[83] Μάλιστα κάποιοι έχουν υποστηρίξει ότι η Αραμαϊκή ήταν η κύρια ομιλούμενη γλώσσα κατά τη μωσαϊκή εποχή. (Albright (1924) 375)

τρόπο με τη βιβλική θεωνυμία *yhwh*.[84]

(iv) Ουγκαριτική. Σε κείμενα της Ουγκαρίτ (συγχρ. Ρας Σάμρα, στη βόρεια ακτή της Συρίας) του 14[ου] αιώνα ΠΚΧ εμφανίζεται το παραγωγικό -*yw* σε κάποια προσωπικά ονόματα. Θεωρείται πλέον σαφές ότι δεν πρόκειται για θεϊκό στοιχείο και ότι δεν έχει καμία σχέση με τον θεό ή τη θεωνυμία *yhwh*.[85] Επιπλέον, η κανονική ρίζα που δηλώνει την έννοια τού «είμαι» τόσο στην Αμοριτική όσο και στην Ουγκαριτική είναι *kwn* και όχι η **hwy*.[86]

2.3.2 Άλλες δυτικές σημιτικές γλώσσες

Αραβική. Έχει γίνει η υπόθεση ότι το *yhwh* θα μπορούσε να αποτελεί ουσιαστικό με πρόθημα *y*- (πρβλ. τα ονόματα των υπεριορδάνιων ποταμών Γιάρμουκ και Ιαβόκ [*Ἰόβακος*, κατά τον Ιώσηπο[87]]) το οποίο προτάσσεται πριν την αραβική ρηματική ρίζα *hwy* που σημαίνει «πέφτω, ρίχνω», «εκθέτω στον άνεμο». Αξιοσημείωτα είναι επίσης τα αραβικά παράγωγα *hùwa*, *huhwîya* «άβυσσος, χάσμα» και *hawàh* «αέρας, άνεμος» αντίστοιχα.[88]

Επίσης, έχει προταθεί η άποψη ότι το *yhwh* προέρχεται από το **wahwah*, παράγωγο του αραβικού ρήματος *whwh* «βρυχιέμαι», και σημαίνει «ο Βρυχώμενος».[89]

2.3.3 Ανατολικές σημιτικές γλώσσες

Ο ακκαδικός είναι ο αρχαιότερα μαρτυρούμενος σημιτικός γλωσσικός κλάδος. Χαρακτηριστικό των ανατολικοσημιτικών γλωσσών αποτελεί η πολυσημία των συμβόλων που χρησιμοποιούνται για την καταγραφή των ημιφώνων /y/ και /w/.[90]

---

[84] Wardlaw (2008) 61, υποσημ. 3˙ Paas (2003) 137, 138˙ Streck (1999) 35, 40, 41˙ Retsö (1989) 64. Για την αρχαϊκή αμοριτική/χαναανιτική μορφή yaqtil και τις αντίστοιχες εβραϊκές (yaqtal/yaqtul), βλέπε Zadok (1988) 129—133. Ο J. C. de Moor υποστηρίζει ότι στον χαναανιτικό κόσμο οι θεωνυμίες αυτής της μορφής ανήκαν σε θεοποιημένους προγόνους οι οποίοι μετά θάνατον εκλαμβάνονταν ως εκφάνσεις του θεού Ελ, μια εξαιρετικά υποθετική εξέλιξη που δεν εμφανίζει παράλληλό της αναφορικά με τον *yhwh* στις ΕβΓρ. (Paas (2003) 139˙ de Moor (1997) 325—335)

[85] Wardlaw (2008) 61, υποσημ. 3˙ Smith (1994) 149-152˙ Thompson (1992) 1012˙ Albright (1940) 197.

[86] de Vaux (1983) 59.

[87] *Ιουδαϊκές αρχαιότητες* 4:95, 97 |Thackeray 522, 523.

[88] Schneider (2007) 114, υποσημ. 3˙ Hutchinson (1748) 31.

[89] Wilkinson (2015) 36˙ Parke-Taylor (1975) 48˙ MacLaurin (1962) 441˙ Albright (1924) 370˙ Torczyner (1922) 291, 292. Σχετικά με την έννοια των «αραβισμών» εντός των ΕβΓρ, βλ. Barr (1968) 240-243.

[90] Πιο συγκεκριμένα, ανεξάρτητα από το συνοδευτικό φωνήεν, το σύμβολο PI δηλώνει τις αξίες /wa/, /we/, /wi/, /wu/ (και /aw/, /ew/, /iw/, /uw/), ενώ το σύμβολο IA τις αξίες /ya/, /yi/,

(α) Εμπλαϊτική. Υπήρξε σημαντική αντιλογία σχετικά με την υποτιθέμενη ύπαρξη του θεοφορικού στοιχείου *-ya* σε προσωπικά ονόματα που εντοπίστηκαν στην Έμπλα (σύγχρ. Τελ-Μαρντίκ). Ο G. Pettinato υποστήριξε ότι τα εμπλαϊτικά αρχεία (2400–2250 ΠΚΧ) περιέχουν αναφορές σε μια θεότητα ονόματι Για /ya/. Εκ πρώτης όψεως αυτή η άποψη φάνηκε βάσιμη με το σκεπτικό ότι «η εναλλαγή σε προσωπικά ονόματα όπως *Mi-ká-il / Mi-ká-yá, En-ná-il / En-ná-yá, Iš-ra-il / Iš-ra-yá* καταδεικνύει επαρκώς ότι στην Έμπλα τουλάχιστον το *Ya* [*Για*] είχε την ίδια αξία με το *Il* [*Ιλ*] και υποδεικνύει συγκεκριμένη θεότητα» και ότι «η μορφή *Ya* θα μπορούσε να θεωρηθεί ως συντετμημένη μορφή του *Yaw*».[91] Λίγο αργότερα όμως, συμφωνώντας σε αυτό το σημείο με τον A. Archi,[92] ο G. Pettinato κατέληξε να δηλώνει εμφατικά ότι «αμφότερα τα στοιχεία [ενν. το *-il* και το *-yá*] είναι γενικοί όροι για τον "Θεό" και δεν υποδεικνύουν, τουλάχιστον όχι πάντα, κάποια συγκεκριμένη θεότητα».[93] Το σουμεριακό σφηνοειδές σημείο NI, το οποίο αναγνώστηκε αρχικά ως /ya/, καταγράφεται και διαβάζεται πλέον ως IL_X «θεός» όταν χρησιμοποιείται σε προσωπικά ονόματα.[94]

(β) Ακκαδικές γλώσσες:

(i) Βαβυλωνιακή. Εφόσον θεωρηθεί ότι το στοιχείο *AN* αντιστοιχίζεται στο *ia-'-u*, παλαιοβαβυλωνιακά ονόματα όπως το *Iau(m)-ilu*, *Iau(m)-ili*, *Lipus-iaum*, *Hali-iaum*, κ.α., παρουσιάζουν το στοιχείο *Iau(m)*, το οποίο θεωρήθηκε θεϊκό όνομα.[95] Εντούτοις, αυτό το στοιχείο θεωρείται ορθότερα ότι σημαίνει «δικό

/yu/ (και /ay/). (Huehnergard & Woods (2004) 227, 228, 232–235, 237, 240, 241)

[91] Pettinato (1976) 48.

[92] Archi (1979) 556–566. Επιπλέον, ο Archi κάνει αναφορά «στο προσωπικό όνομα *í-a-BE*, το οποίο σημαίνει με βεβαιότητα "ο Ya είναι κύριος"» (Dahood (1981) 607, υποσημ. 1).

[93] Pettinato (1980) 205. Παρόμοια, ο Dahood αναφέρει ότι δεν ταυτίζεται «ο εμπλαϊκός Yā με τον βιβλικό Γιαχβέ» (1981:607). Για μια συνοπτική επισκόπηση των θέσεων που υποστηρίχτηκαν για το ζήτημα αυτό, βλ. Freedman (1980) 200–203.

[94] Thompson (1992) 1012. Σχετικές αντιρρήσεις που εγείρονται περιλαμβάνουν τις εξής: (α) εφόσον πρόκειται για θεοφορικό στοιχείο, είναι πιθανόν ότι το "Ya" είναι σμικρυντικό ή σύντμηση ενός μεγαλύτερου ονόματος, (β) ακόμη κι αν πρόκειται για το πλήρες όνομα μιας θεότητας ονόματι Ya, η ύπαρξή του και μόνο δεν υποδηλώνει ότι υφίσταται οποιαδήποτε σχέση με τον βιβλικό *yhwh*, (γ) το όνομα κάποιας τέτοιας θεότητας δεν έχει εμφανιστεί σε οποιαδήποτε συμφραζόμενα των εμπλαϊκών πινακίδων που περιλαμβάνουν λίστες προσφορών, επικλήσεις σε θεότητες και συμφωνίες, (δ) με την προϋπόθεση ότι ισχύει η ανάγνωση από τον Pettinato του σουμεριακού σημείου NI ώς εμπλαϊτικού "ya", κάποιοι ειδικοί υποστήριξαν ότι είναι δηλωτικό υποκοριστικοποίησης προσωπικών ονομάτων, και (ε) υπάρχουν λόγιοι που διαφωνούν με την άποψη ότι το NI διαβάζεται ως "ya" στις περιπτώσεις αυτές και προτιμούν να το διαβάζουν με μία από τις άλλες αξίες του, ως "ili" που αποτελεί δηλωτικό θεότητας ή θεοτήτων γενικότερα ή ως "ni" που αποτελεί το πρώτο πρόσωπο ενικού του αντωνυμικού επιθήματος που αποδίδεται ως "μου" ή "σε εμένα".

[95] Murtonen (1952) 53, 56, 60, 62, 63, 66, 67. Ο Friedrich Delitzsch στην ομιλία που αποτέλεσε την αρχή της διαμάχης "Babel und Bibel" έφερε στο προσκήνιο δύο ονόματα, το *Yawa-ilu* και το *Yaum-ilu* ισχυριζόμενος ότι το μέν ήταν ισοδύναμο του *Γιαχβέ-ελ* και το δεύτερο του *Ιωήλ*. Σύντομα τα συμπεράσματα δέχτηκαν κριτική με αποτέλεσμα είτε να απορριφτούν είτε να θεωρηθούν εξαιρετικά αβέβαια. (Barton (1912) 188, 189· Daiches (1909) 125–136)

μου».[96]

(ii) Ασσυριακή. Σε ασσυριακά έγγραφα της εποχής του Σαργών Β΄ (βασιλ. 722-705 ΠΚΧ) γίνεται αναφορά στον τελευταίο βασιλιά της Αιμάθ ονόματι ^{m}*I-lu-bi-'i-di* (^{m}DINGIR-*bi-'i-di*), συχνότερα δε με το όνομα $^{m.d}$*Yau-bi'di* (^{m}DINGIR-*ya-u-bi-'i-di*), όπου το DINGIR χρησιμοποιείται ως προσδιοριστικό θεωνυμιών. Υπήρξαν ποικίλες υποθέσεις, όπως ότι επρόκειτο για πρόσωπο ισραηλιτικής καταγωγής ή ότι επρόκειτο για θεοφορικό όνομα ως αποτέλεσμα ισραηλιτικής/ιουδαϊκής επίδρασης (Γιαουβιδί, δηλ. Ιεχω-βιδί), αλλά έχει επικρατήσει ως πιθανότερη η άποψη ότι πρόκειται για όνομα βορειοδυτικής σημιτικής προέλευσης το οποίο ενσωματώνει μια μορφή του ρηματικού θέματος *hwh*, χωρίς να περιλαμβάνει κάποιο «θεοφορικό γιαχβιστικό στοιχείο».[97]

2.3.4 Αιγυπτιακή γλώσσα

Έχει υποστηριχθεί ότι το όνομα του Θεού του Ισραήλ γραμμένο σε ιερογλυφική γραφή *yhw3*, προφερόμενο /yehua/, /yahu/, /yahwa/[98] ή /yahwo/[99], εμφανίζεται στη λίστα τοπννύμιων του Αμενχοτέπ (Αμένωφις) Γ΄ (1417—1379 ΠΚΧ) από το Σόλεμπ της Νουβίας. Επίσης, εμφανίζεται σε έναν παράλληλο (αντίγραφο;) κατάλογο έξι τοπωνύμιων που συνέταξε ο Ραμσής (Ραμεσσής) Β΄ (1304—1237 ΠΚΧ) από τη δυτική Αμάρα, για τα οποία αναφέρεται ότι τα εδάφη τους ανήκουν στη γη των νομάδων Σάσου. Πρόκειται για την «περιοχή περιπλάνησης της φυλετικής ομάδας των λάτρεων του Γιαχού, του Θεού του Ισραήλ» και η οποία πιθανώς αναφέρεται στην Νότια Υπεριορδανία κοντά στην περιοχή του Εδώμ ή στην περιοχή της Κάδης-βαρνή και του Τζέμπελ Χιλάλ, το οποίο θα μπορούσε να είναι το Όρος Σινά.[100] Όπως συνέβαινε συχνά, ο όρος πιθανότατα αποτελούσε ταυτόχρονα θεωνυμία και τοπωνύμιο.[101]

Πιο πρόσφατα, υποστηρίχθηκε ότι ο αιγυπτιακός όρος *yh* (συντετμημένη μορφή του *yhwh*) εμφανίζεται εντός μιας θεοφορικής πρότασης βορειοδυτικής σημιτικής προέλευσης σε πάπυρο του Βιβλίου των Νεκρών, ο οποίος είναι καταλογογραφημένος ως «Φαραωνικός ρόλος 5» και χρονολογείται στα τέλη της 18ης ή της 19ης Δυναστείας (περ. 1330—1230 ΠΚΧ).[102]

---

[96] Kinyongo (1970) 20—26, 32, 42˙ Albright (1940) 198.

[97] Malamat (2004) 215—218˙ Lipiński (1971) 371—373.

[98] Gertoux (2002) 75—77, 251—264˙ Thompson (1992) 1012.

[99] Caquot (1978) 24, υποσημ. 23.

[100] Aḥituv (1984) 122. Είναι αξιοσημείωτη η αναφορά του ονόματος *ihuiu* ως τμήμα τοπωνύμιου αναφορικά με αυτή την περιοχή σε επιγραφή που χρονολογείται κατά την 11η Δυναστεία, δηλαδή λίγο πριν το 2000 ΠΚΧ. Πιθανότατα συνδέεται με τις αναφορές στους παραπάνω καταλόγους, αλλά έχει θεωρηθεί ως παραδοξότητα μια τόσο πρώιμη αναφορά στην περιοχή νομάδων που λάτρευαν τον ισραηλιτικό θεό. (Goedicke (1994) 26, 27˙ Gardiner (1917) 36, 37)

[101] Δευ 33:2˙ Κρ 5:4-5˙ Αβ 3.3˙ Ψλ 68:8. Herrmann (1967) 213—216.

[102] Adrom & Mueller (2013) 136—141˙ Schneider (2007) 113—120˙ Gertoux (2002) 74—77, 251—264˙

Επιπλέον, έχει προταθεί η άποψη ότι το Τετραγράμματο είναι χαμιτοσημιτικής προέλευσης από τη ρίζα *hwy*, στην οποία αντιστοιχεί η αιγυπτιακή 𓉔𓄿𓂻 *hꜣj* «κατεβαίνω, κατέρχομαι», όπως ένας αετός που εφορμάει πάνω στο θήραμά του.[103]

2.4 Παρατηρήσεις και συμπεράσματα

Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι **εξωβιβλικές μαρτυρίες** «δεν έχουν λύσει το ζήτημα της προέλευσης του Γιαχβέ», θα πρέπει αντίστοιχα να παραδεχτούμε ότι και οι εξωβιβλικές ετυμολογίες ελάχιστα—αν όχι καθόλου—μπορούν να προσφέρουν στο ζήτημα της προέλευσης και της ετυμολογίας του Τετραγράμματου.[104] Πράγματι, «τα δεδομένα αποκαλύπτουν ότι είναι αδύνατο να δηλώσουμε αδιαμφισβήτητα τι σημαίνει το יהוה» και «όλες οι απόπειρες μέσω ετυμολογικής ερμηνείας, οι οποίες αποτελούν επίσης απόπειρες να μεταδοθεί το θρησκευτικό περιεχόμενο της λέξης και οι οποίες είναι επηρεασμένες από συγκεκριμένες θεωρίες σχετικά με αυτή, πάσχουν από ασάφεια».[105] Ορθά, λοιπόν, συνόψισε ο R. K. Soulen ότι «το Τετραγράμματο καθαυτό **δεν έχει κανένα εντελώς σημασιολογικό περιεχόμενο**» και ότι στο βιβλικό υπόμνημα έχει τη μορφή «**'αμιγούς' κυρίου ονόματος**, του οποίου η αποκαλυμμένη 'σημασία' εξάγεται εξολοκλήρου από την ύπαρξη και την ιστορία του φορέα του».[106]

Τι μπορεί να λεχθεί για την **προφορά** της ιερής θεωνυμίας; Μεταγενέστερες, κατά την ΚΧ εποχή μεταφράσεις του εβραϊκού Τετραγράμματου σε άλλες γλώσσες μπορούν να μας δώσουν μια συγχρονική εικόνα αλλά είναι αβέβαιο κατά πόσο μπορούν να μας διαφωτίσουν για την Εβραϊκή της βιβλικής περιόδου. Θα ήταν πιθανότατα πιο δόκιμο να αναφερόμαστε στην ***κοινή* αντί της *ορθής* προφοράς**, καθώς κατά τη βιβλική περίοδο το θεϊκό όνομα διαβάζεται και προφέρεται ακώλυτα από το ισραηλιτικό κοινό, όπως κάθε άλλο κύριο όνομα. Η έμφαση στην «ορθή» προφορά επήλθε κατά την ελληνιστική περίοδο όταν το Τετραγράμματο ξεπέρασε τα όρια του Ισραήλ και άρχισε να χρησιμοποιείται για μαγικούς σκοπούς σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες που έτειναν να περιορίσουν τη δημόσια προφορά του ονόματος.

Υπάρχουν ορισμένα ζητήματα που παίζουν καθοριστικό ρόλο για την απάντηση στο ερώτημα της κοινής-«ορθής» προφοράς του Τετραγράμματου:

(α) Ήδη από την περίοδο της μοναρχίας υπάρχουν ενδείξεις ότι υπήρχαν

Cross (1998) 61, 62˙ Thompson (1992) 1012˙ Goedicke (1994) 24–27˙ de Vaux (1978) 334, 335, 343.

[103] Wilkinson (2015) 34˙ Allen (2010) 464˙ Görg (2000) 14.

[104] Sperling (2005) 3539.

[105] *TDNT* 3:1069, «κύριος».

[106] Soulen (2011) 13.

διάφορες **διάλεκτοι της ομιλούμενης Εβραϊκής**.[107] Μολονότι το θεϊκό όνομα αποτελεί κομβικό χαρακτηριστικό της λατρείας και ως τέτοιο υφίσταται αργή ή μηδαμινή αλλαγή στο πέρασμα του χρόνου, αν υπήρχαν γλωσσικές διαφορές σε διαφορετικές περιοχές της γης του Ισραήλ θα μπορούσαν προφανώς να επηρεάσουν σε κάποιο βαθμό και την προφορά της θεωνυμίας. Φυσικά, η ιουδαϊκή διασπορά θα μπορούσε να εντείνει αυτή την κοινή-διαδεδομένη προφορά του ονόματος καθώς είναι αναμενόμενο ότι υιοθετήθηκαν στην Εβραϊκή τοπικά γλωσσικά στοιχεία.[108]

(β) Κάθε φυσική γλώσσα σε βάθος χρόνου υφίσταται πολλές αλλαγές σε όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης: στη φωνολογία, στη μορφολογία, στη σύνταξη και στη σημασιολογία.[109] Τέτοιου είδους αλλαγές υπέστη και **η Εβραϊκή** στο πέρασμα των αιώνων. Επίσης, υπήρξαν αλληλεπιδράσεις από γειτονικές ή συγγενικές γλώσσες, όπως η Αραμαϊκή και η Αραβική, οι οποίες δεν ήταν ομοιόμορφες για όλους τους εβραιόφωνους πληθυσμούς. Για παράδειγμα, οι Μασορίτες κατά την κωδικοποίηση των φωνηεντικών σημείων περιέλαβαν φωνήεντα που δεν ήταν σε χρήση στην Εβραϊκή της βιβλικής περιόδου. Μάλιστα, υπήρξαν περίοδοι κατά τις οποίες η χρήση της Εβραϊκής ως ομιλούσας γλώσσας περιορίστηκε σημαντικά.

(γ) Η κοινή-«ορθή» προφορά της εβραϊκής θεωνυμίας έγινε αντικείμενο **εσκεμμένης παρασιώπησης** ακόμη δε και **αλλοίωσης** βάσει διαφόρων αντιλήψεων που επικράτησαν κατά τόπους και κατά περιόδους.

Κατ' αρχήν θα πρέπει να τονιστεί εμφατικά ότι η ετυμολογία αυτή καθ' αυτήν δεν αποτελεί μονόδρομο προς την αποκατάσταση της κοινής προφοράς του εβραϊκού Τετραγράμματου κατά τη βιβλική περίοδο. Τόσο οι ΕβΓρ όσο και η ΚΔ καταδεικνύουν ότι η ετυμολογία δεν είναι ούτε ο μοναδικός ούτε ο πρωτεύων τρόπος κατανόησης των κύριων ονομάτων.

Συνοψίζοντας τις πολυάριθμες ετυμολογήσεις και σημασιοδοτήσεις του ιερού Τετραγράμματου, ίσως το πιο κρίσιμο και ουσιαστικό ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί είναι: **Τι καταλάβαινε γενικότερα από τα αρχαία χρόνια ο μέσος Εβραίος της βιβλικής περιόδου όταν πρόφερε ή διάβαζε το Τετραγράμματο;** Αυτό που μπορεί να λεχθεί με βεβαιότητα είναι ότι «οι Ισραηλίτες γνώριζαν πως το όνομα Γιαχβέ είχε σχέση με την ιδέα τού "είναι" ή τού "γίγνεσθαι"».[110]

---

[107] Πρβλ. Κρ 12:5, 6˙ Ματ 26:73.

[108] Τέτοιες περιπτώσεις υιοθέτησης από εβραϊκούς πληθυσμούς στοιχείων άλλων γλωσσών σε ποικίλους βαθμούς είναι η Ισπανοεβραϊκή (Λαντίνο ή Judezmo, επίσης Ιουδαιο-ισπανική), η Γίντις, η Ιουδαιοαραβική, η Μπουχαρική, κ.α. Οι διάλεκτοι της Εβραϊκής περιλαμβάνουν τη Στερεότυπη Εβραϊκή (Ισραηλινή), την Ανατολική Εβραϊκή (Εβραϊκή τού Ιράκ και της Υεμένης), τη Σεφαραδίτικη Εβραϊκή (των εξ Ισπανίας Εβραίων) και την Ασκεναζική Εβραϊκή (των εξ Ευρώπης Εβραίων). Για βασικές φωνητικές διαφορές μεταξύ των εβραϊκών διαλέκτων, βλ. Bauer-Leander-Kahle (1922) 167–172.

[109] Καραντζόλα & Φλιάτουρας (2004) 15.

[110] Plastaras (1966) 94.

Αν θεωρήσουμε ότι το όνομα **προφερόταν** με φωνηεντισμό τού τύπου /ε–ο–α/ θα ήταν σαφές ότι δεν επρόκειτο για μια ρηματική μορφή καθημερινής χρήσης (όπως θα συνέβαινε αν το όνομα είχε τη μορφή τύπου /α–∅–ε/ «αυτός θα κάνει να γίνεται») αλλά για ένα κύριο όνομα που είχε τη δική του αυτόνομη ύπαρξη και ιστορία. Με βάση τη γραμματική μορφή του, θα έφερνε πιθανότατα στο νου του Εβραίου το ρήμα *hwh* (εβρ.)/*hyh* (αραμ.) «γίνομαι, αποδεικνύομαι ότι είμαι», καθώς έχει τρία γράμματα κοινά με αυτό το ρήμα. Άλλωστε η μωσαϊκή θεοφάνεια της Εξόδου (3:14, 15) τού επέτρεπε εύκολα να κάνει αυτό τον συσχετισμό. Με βάση τον μοναδικό φορέα αυτού του ονόματος, θα έρχονταν οπωσδήποτε κατά νου συνειρμοί και αναμνήσεις που αφορούσαν στην προσωπικότητα και στην πολιτεία του Θεού όπως ένιωθε ότι τα βίωνε ο ίδιος και οι προπάτορές του και όπως αυτές περιγράφονταν στις ιερές Γραφές. Ήταν ο Θεός τον οποίον αντιλαμβανόταν να είναι *ενεργά παρών* στη ζωή του—Εκείνος που *πρόστρεχε* για σωτηρία και καθοδήγηση καθώς βρισκόταν *σε σχέση διαθήκης* με το λαό του, Εκείνος που *εκπλήρωνε* κάθε υπόσχεσή Του, Εκείνος που επέλεγε να *γίνει* ο Ίδιος οτιδήποτε απαιτούνταν ή να *κάνει* κάποιον ή κάτι *να γίνει* οτιδήποτε απαιτούνταν για να επιτευχθεί ο σκοπός Του.

2.5 Η μετάφραση του Τετραγράμματου στην Ελληνική Βίβλο

Σε προηγούμενη εξέταση του ζητήματος της πρόσληψης και απόδοσης της εβραϊκής θεωνυμίας στην ελληνική γλώσσα έχει διασαφηνιστεί σε μεγαλύτερη έκταση ότι αυτή συνέβη με τέσσερις διακριτούς τρόπους.[111] Πιο συγκεκριμένα:

- **Μη μετάφραση:** Διατηρείται αμετάφραστη η θεωνυμία με εβραϊκούς χαρακτήρες (αραμαϊκούς «τετράγωνους» ή παλαιοεβραϊκούς), με ομοιότυπους ελληνικούς χαρακτήρες (*πιπι*) ή με τη χρήση υποκατάστατων συμβόλων, π.χ. ···· [*τετράσημα* ή *tetrapuncta*], **'''** [ένα ως τρία γιωδ], κλπ.
- **Σημασιολογική απόδοση:** Μεταφράζεται βάσει της υποτιθέμενης σημασίας της θεωνυμίας ή κάποιας εξέχουσας ιδιότητας της θεότητας, όπως *κς*/*θς* [*ιερά ονόματα* ή *nomina sacra*· κατά κύριο λόγο ώς σύμβαση των (αντι-)γραφέων[112]], *κύριος*/*θεός*/*δεσπότης* (ώς κατ' ουσίαν υποκατάστατα), *ων* (πέραν του εδ. Εξ 3:14), *οντωτής*/*οντουργός*/*ουσιωτής*, *βασιλεύς*/*παμβασιλεύς*, *αυτοφυής*, κλπ.
- **Μεταγραμματισμός:** Αντιστοιχίζεται στα Ελληνικά γράμμα προς γράμμα ο κάθε φθόγγος του εβραϊκού (ή αραμαϊκού) όρου˙ σε αυτή την περίπτωση αναγνώσιμες είναι οι μορφές που συλλαβίζονται με τη χρήση φωνηέντων ή/και συμφώνων, όπως *ιαω*, *ιευε*, *ιεβε*, *ιαουε*, *ιαβε*/*γιαβε*, *ιεωα*, *ιεουα*, *ιαωε*, *ιαουα*, κλπ.
- **Μεταγραφή:** Αποδίδεται φωνητικά η υποτιθέμενη εβραϊκή (ή αραμαϊκή)

[111] Vasileiadis (2014) 60–71.

[112] Ή, «γραφεϊκή σύμβαση» (:scribal convention).

προφορά του θεωνυμικού όρου, όπως *ιαω*, *ιεουα*, *γιεχουα*, *ιεοβα/ιεωβα*, *ιεχωβα/γεχωβα*, *γιαχουε*, *γιαχβε*, κλπ.

Η ευρεία χρήση του ιερού **Τετραγράμματου** εντός του βιβλικού κειμένου από νωρίς ακολούθησε μια ιδιαίτερη πορεία κατά τη μετάφρασή του καθώς ήταν υποκείμενο των θεολογικών θέσεων και των τεχνικών συμβάσεων των (αντι-)γραφέων. Μολονότι η ***αυθεντική* απόδοση** του Τετραγράμματου εντός του κειμένου της **ελληνικής Βίβλου** έχει αποδειχτεί εξαιρετικά αμφιλεγόμενο ζήτημα, παραμένει γεγονός ότι υπέστη ποικίλες θεωρήσεις και μεταχειρίσεις.[113]

Πιο συγκεκριμένα, αρχαιολογικά ευρήματα που ήρθαν στο φως κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα έθεσαν υπό αμφισβήτηση την επί μακρόν παγιωμένη άποψη ότι η *Ο΄* εξαρχής απέδωσε το Τετραγράμματο ως *κύριος*.[114] Αδιάκοπη και ευρεία υπήρξε η προσπάθεια των ειδικών να διασαφηνίσουν αυτό το ζήτημα, ειδικά ως αποτέλεσμα των πιο πρόσφατων ανακαλύψεων,[115] αλλά παρ' όλα αυτά το ζήτημα δεν έχει λήξει οριστικά.[116]

Έτσι, ο **W. G. von Baudissin** (1929) υποστήριξε ότι ευθύς εξαρχής από τη συγγραφή της η *Ο΄* απέδωσε το Τετραγράμματο με τον όρο *κύριος* και ότι δεν υπήρχε καμία περίπτωση αυτός ο όρος να υπήρξε απλό υποκατάστατο του προγενέστερου *αδωναι*.[117] Βασιζόμενος στα στοιχεία που είχαν γίνει πιο πρόσφατα διαθέσιμα, ο **P. Kahle** (1960) ήταν της άποψης ότι το Τετραγράμματο γραμμένο με ε-

---

[113] Για μια πρόσφατη επισκόπηση των αποδόσεων που δέχτηκε το Τετραγράμματο στην παράδοση της *ΠαλΕλ/Ο΄*, βλ. Eidsvåg (2013) 86–88 και de Troyer (2008) 152–163· (2006).

[114] Vasileiadis (2014) 60, 61. Για την ευρύτερη επίδραση που παρατηρείται στη χριστιανική γραμματεία από τις αποδόσεις των εβραϊκών όρων από την *Ο΄*, βλ. Κόλτσιου-Νικήτα (2008) 329–418.

[115] «Πρόσφατα κειμενικά ευρήματα θέτουν εν αμφιβόλω την ιδέα ότι οι συντάκτες της *Ο΄* μετέφρασαν το τετραγράμματο ΓΧΒΧ με τον όρο *κύριος*. Τα παλαιότερα χειρόγραφα της *Ο΄* (σπαράγματα) που έχουμε πλέον στη διάθεσή μας περιέχουν το τετραγράμματο γραμμένο με εβραϊκούς χαρακτήρες εντός του ελληνικού κειμένου. Αυτή η συνήθεια διατηρήθηκε από μεταγενέστερους Ιουδαίους μεταφραστές της ΠΔ κατά τους πρώτους αιώνες μ.Χ.» (Bietenhard (1986) 2:512)

[116] Επιπρόσθετα, η παρουσία του Τετραγράμματου με τετράγωνους εβραϊκούς χαρακτήρες εντός της Ελληνικής Βίβλου είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη ενός είδους «γραφολογικής μετάφρασης», η οποία δεν αποσκοπούσε να μεταδώσει ούτε σημασιολογικό περιεχόμενο ούτε κάποια φωνητική καταγραφή παρά μόνο μια γραφική αναπαράσταση, καθώς τα τέσσερα εβραϊκά γράμματα יהוה «εκλαμβάνονταν ως ελληνικά και διαβάζονταν ΠΙΠΙ». (van der Louw (2007) 88) Αναφορές σε χειρογραφικές αναγνώσεις που περιλαμβάνουν τη μορφή *πιπι* εμφανίζονται στην έκδοση της *Septuaginta* του A. Rahlfs στις υποσημειώσεις των εδ. Ησ 48:14· 58:5· 64:8. Για μια ενδιαφέρουσα περίπτωση κριτικής του κειμένου όπου δηλώνεται έμμεσα η γραφή *πιπι* εντός του ελληνικού κειμένου, βλ. Montgomery (1921)· για παρόμοιες περιπτώσεις, βλ. επίσης Maillet (2010) 132 και Sibinga (1963) 52–59. Είναι επίσης πιθανό ότι κάτι τέτοιο φαίνεται να υπονοείται και σε σχόλιο του Βασιλείου Καισαρείας. (*Περί του αγίου Πνεύματος προς Αμφιλόχιον* 18.44 |PG 32:869 |NPNF-2 8:28)

[117] Jellicoe (1968) 271.

βραϊκούς ή ελληνικούς χαρακτήρες διατηρήθηκε εντός της *ΠαλΕλ* και ότι οφείλεται στους χριστιανούς η αντικατάστασή του με τον όρο *κύριος*. Ο **S. Jellicoe** (1968) ήταν ομόφωνος με τον Kahle. Ο **H. Stegemann** (1969/1978) υποστήριξε τη θέση ότι η ελληνική μορφή του Τετραγράμματου *ιαω* χρησιμοποιήθηκε στην πρωτότυπη *Ο΄*. Ο **G. Howard** (1977/1992) συνοψίζοντας όλο το διαθέσιμο υλικό, επιχειρηματολόγησε υπέρ της άποψης ότι ο όρος *κύριος* δεν χρησιμοποιήθηκε στην προχριστιανική *ΠαλΕλ*. Ο **P. W. Skehan** (1980) πρότεινε ότι υπήρξε κειμενική εξέλιξη όσον αφορά στη θεωνυμία με αυτή τη σειρά: (α) *ιαω* → (β) το Τετραγράμματο με τετράγωνους εβραϊκούς χαρακτήρες → (γ) το Τετραγράμματο με παλαιοεβραϊκούς χαρακτήρες → τελικά, (δ) *κύριος*. Ο **M. Hengel** (1989) παρουσίασε ένα παρόμοιο εξελικτικό σχήμα για τη χρήση τού *κύριος* ως απόδοση της θεωνυμίας στην παράδοση της *Ο΄*.

Ως επέκταση της θέσης που πρότεινε αρχικά ο **R. Hanhart** (1978/1986/1999) ότι το Τετραγράμματο δεν ήταν η παλιότερη απόδοση της *Ο΄*, ο **A. Pietersma** (1984) θεώρησε το *κύριος* ως την αυθεντική απόδοση στα Ελληνικά του Τετραγράμματου εντός του κειμένου της *ΠαλΕλ*. Αυτή η άποψη βρήκε υποστήριξη από τον **J. W. Wevers** (2005) και τον **M. Rösel** (2007). Επιπλέον, ο Rösel έφερε επιχειρήματα ενάντια στη θέση ότι το *ιαω* αποτέλεσε την αυθεντική απόδοση του Τετραγράμματου στην *Ο΄*. Ο **G. Gertoux** (2002) πρότεινε ότι η αντικατάσταση του Τετραγράμματου με το אדני έλαβε χώρα σταδιακά από το 300 ΠΚΧ ως το 100 ΚΧ και ότι το *ιαω* ήταν αραμαϊκό υποκατάστατο του Τετραγράμματου που χρησιμοποιήθηκε από το 200 ΠΚΧ ως τα μέσα του δεύτερου αιώνα ΚΧ οπότε και εμφανίστηκε στους κόλπους των (αντι-)γραφέων η πρακτική των *nomina sacra*. Η **K. de Troyer** (2008) υποστήριξε ότι ο όρος *θεός* ήταν η αυθεντική απόδοση του Τετραγράμματου στην *Ο΄* και παρά μόνο αργότερα ο όρος *κύριος* κατέστη η κοινότοπη απόδοση ακολουθώντας την πιο εκτεταμένη χρήση τού אדני· προφανώς κάποιοι Ιουδαίοι διάβαζαν *ιαω* στην Ελληνική Βίβλο τουλάχιστον ως τον πρώτο αιώνα ΠΚΧ. Ο **L. Perkins** (2008) πρότεινε ότι η απόδοση *ιαω* ήταν μια αλλαγή που έγινε σε δεύτερο χρόνο ενώ η αυθεντική απόδοση ήταν *κύριος*.

Οι **G. D. Kilpatrick** (1985), **E. Tov** (1998/2004/2008), **J. Joosten** (2011), **A. M. Hylton** (2013), **A. Meyer** (2014) και **Eu. Ulrich** (2015)[118] κατέληξαν για διάφορους λόγους στο συμπέρασμα ότι η επιχειρηματολογία του Pietersma δεν είναι πειστική. Ο **R. Furuli** (2011), μετά από συγκριτική μελέτη των διαφόρων θέσεων, υποστήριξε ότι ο όρος *κύριος* δεν αντικατέστησε το Τετραγράμματο πρίν την Κοινή Χρονολογία και ότι τα αυτόγραφα της *Ο΄* περιείχαν το Τετραγράμματο στη μορφή *ιαω* ή παρεμφερή της. Ο **E. Tov** (2012) υποστήριξε την άποψη ότι οι αρχικοί μεταφραστές χρησιμοποίησαν κάποια αναγνώσιμη (:pronounceable) μορφή του εβραϊκού Τετραγράμματου (όπως το *ιαω*), η οποία στη συνέχεια αντικαταστάθηκε με τον όρο *κύριος*, ενώ στις ελληνικές μεταφραστικές αναθεωρήσεις (:recensions) αντικαταστάθηκε με τον εβραϊκό όρο σε παλαιοεβραϊκή ή αραμαϊκή γραφή. Ο **Eu. Ulrich** (2015) διατηρεί την ίδια άποψη με τον Τον, προσθέτοντας

[118] Ulrich (2015) 153, 154.

ότι «τα τέσσερα στάδια που πρότεινε ο Skehan αλληλοεπικαλύπτονται σε μεγάλο βαθμό» και ότι «το ΙΑΩ εμφανίστηκε αναμφίβολα πολύ νωρίς, εξέπεσε όμως σταδιακά, ενώ ο όρος *κύριος* άρχισε να εμφανίζεται ώς μετάφραση του εβραϊκού υποκατάστατου אדני [ʾadonāy] και σταδιακά παγειώθηκε σε όλη την *Ο΄*».[119] Μολονότι και άλλα τεκμήρια θα ήταν ευπρόσδεκτα για την οριστική διασαφήνιση της παρούσας κατανόησης επί του θέματος, είναι πλέον σαφές ότι η *ΠαλΕλ*, η «αυθεντική» *Ο΄*, δεν χρησιμοποίησε τίτλους όπως *κύριος* ή *θεός* για να αποδώσει την εβραϊκή θεωνυμία εντός του ελληνικού κειμένου.

Το σημερινό **στερεότυπο κείμενο της *Ο΄***, όπου το Τετραγράμματο αποδίδεται ως *κύριος* ή *θεός*, δεν μπορεί να αποτελέσει ασφαλή πηγή ένδειξης όσον αφορά στο τι περιείχε το εβραϊκό κείμενο στο οποίο βασίστηκε η ελληνική μετάφραση. Το παγιωμένο κείμενο της *Ο΄* πιθανότατα έχει δεχτεί **ομογενοποίηση στον τρόπο απόδοσης των θεωνυμιών**, ανεξάρτητα από το εβραϊκό *Vorlage*. Αυτό υποδεικνύεται από το γεγονός ότι σε ορισμένα τμήματα της μετάφρασης φαίνεται να υπάρχει ένα ομοιόμορφο πρότυπο χρήσης των θεωνυμιών το οποίο όμως δεν βρίσκει το αντίστοιχό του στο παραδοσιακό *ΜΚ*. Για παράδειγμα, ο L. Perkins υποστήριξε ότι στο Έξοδος 19 ο μεταφραστής χρησιμοποιήσε «τον γενικό όρο που περιγράφει τη θεότητα (*θεός*)» για να αποδώσει το Τετραγράμματο στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο Θεός επικοινωνεί με τον Ισραήλ ως λαό. Εντούτοις, όταν ο Θεός παρέχει συγκεκριμένες οδηγίες στον Μωυσή, ο μεταφραστής επιλέγει τη χρήση του όρου *κύριος*, «πιθανώς για να τονίσει την ειδική σχέση που έχει ο Μωυσής με τον Θεό».[120]

Στη συνέχεια ακολουθεί ένας πίνακας με αντίγραφα της *Ο΄* αλλά και άλλων μεταφράσεων που εμφανίζουν την ιερή θεωνυμία εντός του ελληνικού βιβλικού κειμένου. Εξαιρείται η πρώτη περίπτωση όπου παρουσιάζεται ένα απόσπασμα από πάπυρο γραμμένο στα Εβραϊκά με αραμαϊκούς χαρακτήρες και ο οποίος περιέχει με συνέπεια το Τετραγράμματο σε παλαιοεβραϊκή γραφή. Αυτή η πρακτική των γραφέων[121] εμφανίζεται στη συνέχεια εντός του ελληνικού κειμένου.

---

[119] Ulrich (2015) 154.

[120] Perkins (2015).

[121] Ή, «γραφεϊκή πρακτική» (:scribal practice).

Σήμανση αναφοράς χειρογράφων	**Χρονολόγηση**	**Το ιερό Τετραγράμματο**	**Ενδεικτικά χειρόγραφα**
1QpHab (Ρόλος με Σχολιολόγιο στον Αββακούμ)	1ος αιώνας ΠΚΧ		
P.Fouad Inv. 266 (Rahlfs 848)	1ος αιώνας ΠΚΧ		
4QpapLXXLev[b] (4Q120; Rahlfs 802)	1ος αιώνας ΠΚΧ / αρχές 1ου αιώνα ΚΧ	ΙΑΩ	
8ḤevXII (Rahlfs 943)	μέσα 1ου αιώνα ΠΚΧ / μέσα 1ου αιώνα ΚΧ		
P.Oxy. L 3522 (Rahlfs 857)	αρχές 1ου αιώνα ΚΧ		

pap. Chester Beatty VI codex (P.Mich.inv. 5554)	2^{ος}–3^{ος} αιώνας ΚΧ	ΚϹ	
P.Oxy. 7.1007 (PLit.Lond. 199; Rahlfs 907)	τέλη 3^{ου} αιώνα ΚΧ		
Sym$^{P.Vindob.G.39777}$ (Stud.Pal. 11.114; Rahlfs oS-3)	3^{ος}–4^{ος} αιώνας ΚΧ		
Aq^{Taylor} (Cairo Genizah Palimpsests; Cambridge: UL, T-S 12.186 & UL, T-S 12.187 & UL, T-S 12.188; Rahlfs oS-2 [2005])	5^{ος}–6^{ος} αιώνας ΚΧ		
Aq^{Burkitt} (Cairo Genizah Palimpsests; Cambridge: UL, T-S 12.184 & UL, T-S 20.50; Rahlfs oS-1 [2005])	6^{ος} αιώνας ΚΧ		
Aq^{Taylor} (Cairo Genizah Palimpsest; Cambridge: UL, T-S 12.182; Ralhfs 2005)	7^{ος} αιώνας ΚΧ		

Hex[Mercati] (Ambrosian Library O 39 sup.; Milan Palimpsest/Codex; S.P. 11.251; Rahlfs 1098)	τέλη 9ου/10ος αιώνας ΚΧ	יהוה	
Codex Marcianus gr. 7 (=377, Graecus Venetus)	τέλη 14ου αιώνα ΚΧ	ὀντωτὴς	

Πίνακας 2:
Το ιερό Τετραγράμματο στη χειρογραφική παράδοση ελληνικών μεταφράσεων των ΕβΓρ και της ΠΔ.

3

Η διερεύνηση:
Η θεϊκή προσωνυμία του εδ. Έξοδος 3:14
και το όνομα του Θεού

3.1 Ερευνητικές θέσεις και προσεγγίσεις

Όσον αφορά στην αφήγηση της Εξόδου 3:14, ένα βασικό ερώτημα που ανακύπτει είναι: Ποια είναι η σχέση της θεϊκής προσωνυμίας ή δήλωσης της περικοπής αυτής με το Τετραγράμματο; Πρόκειται στην πραγματικότητα για ένα νέο όνομα που αποκαλύπτει η θεότητα στον προφήτη; Μήπως πρόκειται εντέλει για ένα «ανώνυμο όνομα»;[122] Αν δεχτούμε ότι υφίσταται κάποια σχέση μεταξύ του τετραγράμματου *yhwh* και του *ʾhyh* που υιοθετείται εδώ, τι ακριβώς «θα ήταν» ή «θα αποδεικνυόταν ότι είναι» ο Θεός προς το λαό Ισραήλ;[123] Μήπως αυτή η θεϊκή δήλωση αφορούσε στη θεϊκή ουσία του ή περιέγραφε κάποια πτυχή της σχέσης του με τον άνθρωπο; Ήταν η διακήρυξη της θεϊκής αυθυπαρξίας, της αιωνιότητας και της αναλλοιότητας του Θεού αυτό που εξέλαβε ο Μωυσής; Ή μήπως ήταν μια δήλωση της συνεχούς εμμένειας (:immanence) του Θεού στο πλευρό εκείνων που τον αγαπούν και τον φοβούνται;

Όσον αφορά στο κατά πόσον αυτή η φράση της εν λόγω περικοπής αποτελεί κύριο όνομα του Θεού, έχει υποστηριχθεί ότι αποτελεί:

(α) **συνώνυμο** του Τετραγράμματου,

(β) **ξεχωριστό όνομα**, διάφορο του Τετραγράμματου, και

(γ) **κοινή πρόταση** που περιγράφει τον Θεό, χωρίς να αποτελεί κάποιου είδους κύριο όνομα.

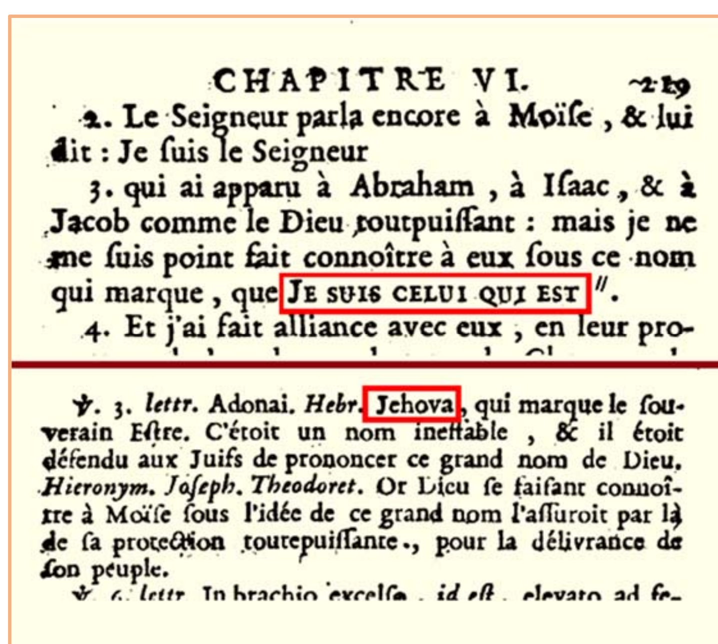
Όπως έχει καταγραφεί στη σχετική βιβλιογραφία που προαναφέρθηκε, αυτή η φράση τόσο στην πλήρη όσο και στην συντομευμένη μορφή της έχει κατά κύριο λόγο εξηγηθεί ώς (α) θεωνυμικός φρασεολογισμός (φράση-κύριο όνομα) νοηματικά ισοδύναμος με το Τετραγράμματο, (β) βελτιωμένη, αρτιότερη μορφή του

[122] Sherman (1989) 39.

[123] Manley (1979) 479.

Τετραγράμματου,[124] (γ) βιβλική ερμηνεία (ακόμη και αιτιολογία[125]) που αποτελεί νοηματικό υποσύνολο του Τετραγράμματου, και (δ) ετυμολογικά και εξηγητικά απρόσοδη φράση, όπως στην περίπτωση που αποτελεί παραλλαγμένη μορφή του Τετραγράμματου με σκοπό την αποφυγή της ορθής προφοράς του.[126]

Αποτελεί γεγονός ότι οι αρχαίες άλλα και πιο μεταγενέστερες μεταφράσεις «δεν κάνουν καμία απόπειρα να υποδείξουν ότι το אהיה και το יהוה αποτελούν συνώνυμα».[127] Ακόμη και αν συμφωνούσαμε με την άποψη που έχει προωθήσει ο A. Pietersma, ότι δηλαδή η αυθεντική απόδοση του Τετραγράμματου στην ΠαλΕλ ήταν *κύριος*, τότε θα επιβεβαιωνόταν τότε η προηγούμενη θέση ότι δηλαδή δεν υπάρχει καμία εννοιολογική σύνδεση ανάμεσα στον *κύριο* και στον *όντα*.

CHAPITRE VI. 219

2. Le Seigneur parla encore à Moïſe, & lui
dit : Je ſuis le Seigneur
3. qui ai apparu à Abraham, à Iſaac, & à
Jacob comme le Dieu toutpuiſſant : mais je ne
me ſuis point fait connoître à eux ſous ce nom
qui marque, que JE SUIS CELUI QUI EST ″.
4. Et j'ai fait alliance avec eux, en leur pro-

℣. 3. *lettr.* Adonai. *Hebr.* Jehova, qui marque le ſouverain Eſtre. C'étoit un nom ineffable, & il étoit défendu aux Juifs de prononcer ce grand nom de Dieu. *Hieronym. Joſeph. Theodoret.* Or Dieu ſe faiſant connoître à Moïſe ſous l'idée de ce grand nom l'aſſuroit par là de ſa protection toutepuiſſante., pour la délivrance de ſon peuple.

℣. 6. *lettr.* In brachio excelſo, id eſt, elevato ad fe-

Εικόνα 3:
Στην πιο διαδεδομένη Βίβλο του 18ου αιώνα στα Γαλλικά,
τη *Bible de Port-Royal* του Louis-Isaac Lemaistre de Sacy (1613–1684),
είναι ενδιαφέρον ότι στο εδ. Έξοδος 6:3 το Τετραγράμματο αποδόθηκε
με τον φρασεολογισμό “JE SUIS CELUI QUI EST”
[ΕΓΩ ΕΙΜΑΙ ΑΥΤΟΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ] του εδ. Έξοδος 3:14,
ενώ στον υποσημείωση εξηγείται ότι πρόκειται για τον εβραϊκό όρο *Jehova*.

[124] Γιαννακόπουλος (1964) 23.

[125] Έχει υποστηριχτεί η άποψη ότι το εδ. Έξ 3:14 αποτελεί μεταγενέστερη προσπάθεια ώστε μέσω λαϊκής ετυμολογίας να εξηγηθεί το Τετραγράμματο, του οποίου η αρχική σημασία ως τότε είχε χαθεί. (Parke-Taylor (1975) 51)

[126] Arnold (1905) 142, 162.

[127] Smith (1876) 158.

Η επικρατούσα άποψη των ειδικών σε αυτό το θέμα είναι ότι υπάρχει ετυμολογική σχέση μεταξύ της θεωνυμικής φρασεολογίας του εδ. Έξοδος 3:14—η οποία αποτελεί και στις δύο μορφές της *άπαξ λεγόμενον* στη Βίβλο—και του ιερού Τετραγράμματου.[128] Οι εξηγητικές σημασίες που απορρέουν από αυτή την περικοπή προσδίδουν στον Θεό τις εξής **ιδιότητες**, όπως τις συνόψισε ο Matthew Henry:[129]

(α) **αυθύπαρκτος**, η ύπαρξη του δεν οφείλεται ή προέρχεται από κανέναν άλλο,

(β) **αιώνιος**, **αναλλοίωτος** και **απαράλλακτος** στο πέρασμα του χρόνου,

(γ) **απερινόητος**, δεν μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητός μέσω ανθρώπινης εκζήτησης, και

(δ) **αξιόπιστος** και **αληθής** σε όλες τις υποσχέσεις του, **άτρεπτος** ώς προς τη φύση του και συνεπώς δυνάμει **αμετάβλητος** ώς προς το λόγο του.

Εντούτοις, το Τετραγράμματο φαίνεται ότι δύναται να αναφέρεται *όχι μόνο* στο τι είναι ο Θεός καθαυτός. Έτσι, η τέταρτη ιδιότητα—η οποία στο βιβλικό κείμενο εμπλουτίζεται με τις έννοιες της πιστότητας, της πιστής προσκόλλησης και της όσιας αγάπης—αφορά στην ενεργή πολιτεία του Θεού με τον άνθρωπο.[130] Προηγείται αυτής, όμως, η δημιουργία όλης της κτίσης και της κορωνίδας ώς προς την ομοιότητα προς τον Θεό, του ανθρώπου. Έτσι, ανάλογα με τη διάθεση που εκλαμβάνεται ο ρηματικός τύπος της θεωνυμίας, ο Θεός δεν είναι μόνο ο «ων» αλλά και ο «ωντουργός». Δεν είναι μόνο Εκείνος που ***Είναι*** και ***Υπάρχει*** αλλά και Εκείνος που **Κάνει να *Είναι*** ή να *έρθουν σε Ύπαρξη* όλα τα έμψυχα κτίσματά του. Δεν είναι μόνο Εκείνος που **κατέχει ύπαρξη** με τον πληρέστερο δυνατό τρόπο αλλά είναι και Εκείνος που **χορηγεί ύπαρξη** και **ζωοποιεί** τα πλάσματα.[131]

---

[128] Miller (2016) 11˙ Day (2002) 14, 20˙ McDonough (1999)˙ Mettinger (1988).

[129] Matthew Henry & Thomas Scott, *A commentary upon the Holy Bible* (1836) 1:129.

[130] Το ότι η θεοφάνεια στον Μωυσή είχε σκοπό να φανερώσει την προσέγγιση του Θεού προς τον άνθρωπο και όχι απλώς να δηλώσει την ατρεψία και την αϊδιότητα του Θεού περιγράφεται από τον E. Brunner ως εξής: «Ακόμη και σε αυτή τη φανερά αρχαϊκή και ανθρωπομορφική περικοπή στο Βιβλίο της Εξόδου όπου ο Γιαχβέ υπόσχεται να "διακηρύξει το Όνομα του Κυρίου" στον Μωυσή, αυτή η διακήρυξη του Ονόματος του Θεού από τον ίδιο τον Θεό συνδέεται με την υπέρτατη, ελεύθερα επιλέγουσα, χάρη του Θεού: "Θα είμαι φιλεύσπλαχνος σε αυτόν που θα είμαι φιλεύσπλαχνος και θα δείξω έλεος σε αυτόν που θα δείξω έλεος". Η αυτοφανέρωση του Θεού είναι η πράξη με την οποία ο Θεός εξέρχεται από τη σφαίρα της δόξας Του και της αυτάρκειάς Του, στην οποία Εκείνος που υπάρχει για τον Εαυτό του και μόνο γίνεται Εκείνος που υπάρχει για εμάς». (Brunner (1950) 124)

[131] Αυτή η ερμηνευτική παράδοση του εδ. Εξ 3:14 παρουσιάζεται και στα Ταργγούμ. «Και θα μου πουν: Ποιο είναι το Όνομά Του; Τι θα τους πω; Και ο Κύριος είπε στον Μωσέ: Αυτός που είπε και ο κόσμος ήταν [δηλ. έγινε]˙ που είπε και όλα τα πράγματα ήταν [δηλ. έγιναν]. Και είπε: Αυτό θα πεις στους γιους Ισραήλ: Ο ΕΙΜΑΙ ΑΥΤΟΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ ΠΟΥ ΘΑ ΕΙΝΑΙ [ή, *ἐγώ εἰμι ὁ ὢν καὶ ὁ ἐσόμενος*] με απέστειλε σε εσάς». (*Tg. Ps.-J./Pal.*) «Και ο Λόγος του Κυρίου είπε στον Μωσέ: Αυτός που είπε στον κόσμο "Να είσαι" [δηλ. "Να γίνεις"] και ήταν [δηλ. έγινε]˙ και που θα του πει: "Να είσαι" [δηλ. "Να γίνεις"] και θα είναι [δηλ. θα γίνει]. Και είπε: Έτσι θα πεις στους γιους Ισραήλ: Ο ΕΧΕΓΙΕΧ [Θα Είμαι (ή, *ὁ ἐσόμενος*)] με

Επεκτείνοντας την έννοια τού ότι ο Θεός γίνεται ο Εκπληρωτής των υποσχέσεών του, είναι ταυτόχρονα Εκείνος που ενεργά κάνει να γίνουν πλάσματά του εκπληρωτές του δικού του σκοπού. Είναι Εκείνος που ***Γίνεται***, αποδεικνυόμενος ως εκπληρωτής του θελήματός του αναλαμβάνοντας τους κατάλληλους ρόλους για να το πετύχει αυτό. Είναι, όμως, και Εκείνος που **κάνει να *Γίνονται*** και τα κτίσματα του ό,τι χρειάζεται να γίνουν ώστε να επιτευχθεί ο εκάστοτε σκοπός του.[132] Δεν είναι μόνο εκείνος που ***Αποδεικνύεται ότι Είναι*** ό,τι βούλεται να Είναι αλλά και Εκείνος που **Αποδεικνύεται ότι Είναι αυτό που Είναι μέσω της κτίσης** και μάλιστα μέσω των νοημόνων πλασμάτων του.[133] Το βιβλικό υπόμνημα παρέχει σωρεία προσώπων που είτε ηθελημένα είτε παρά τη θέλησή τους έπαιξαν ρόλο στη δράση που ανέλαβε ο Θεός εντός της ανθρώπινης ιστορίας ώστε τελικά να εκπληρωθεί αδήριτα ο δηλωμένος σκοπός του.

3.2 Υποθέσεις της έρευνας

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να παράσχει πρόσθετα τεκμήρια που εμπλουτίζουν την τέταρτη από τις παραπάνω θεϊκές ιδιότητες που εδράζονται στο εδ. Έξοδος 3:14 αλλά και στη σημασιολογική προέκταση που περιλαμβάνει το ιερό Τετραγράμματο. Εξετάζονται φιλολογικά τεκμήρια προς αυτή την κατεύθυνση τα οποία είτε δεν έχουν μελετηθεί ώς προς αυτή την πτυχή είτε έχουν ερευνηθεί πλημμελώς.

Πιο συγκεκριμένα, επιχειρείται να αναδειχτεί από τα κείμενα που θα εξεταστούν ότι περιλαμβάνονται οι περί Θεού έννοιες της Πηγής και δημιουργίας όλων των ζωντανών πλασμάτων και ότι το ρήμα *hayah* που χρησιμοποιείται στο εδ. Έξοδος 3:14 υποδηλώνει εμφατικά την ενεργή, αποτελεσματική και τελεσφορούσα παρουσία του Θεού.

3.3 Αντικείμενο της μελέτης

Η μελέτη εστιάζει κυρίως σε δύο σπουδαία μεταφραστικά τεκμήρια από τα ελάχιστα διαθέσιμα που χρονολογούνται κατά την Υστεροβυζαντινή περίοδο και την πρώιμη Οθωμανική περίοδο (τέλη 14ου–μέσα 16ου αιώνα). Πρόκειται για δύο μεταφράσεις της ΠΔ/ΕβΓρ στα Ελληνικά που προέρχονται από ιουδαιοχριστιστιανικά περιβάλλοντα, την *Πολύγλωττο Πεντάτευχο της Κωνσταντινούπολης* και την *Graecus Venetus*.

απέστειλε σε εσάς». (*Tg. Yer.* |Etheridge (1862) 450)

[132] Για παράδειγμα, σύμφωνα με τη βιβλική αφήγηση, ο Θεός των πατριαρχών *έκανε να γίνουν* περιούσιος λαός του οι απόγονοι του Ιακώβ, το έθνος Ισραήλ. (Parke-Taylor (1975) 60)

[133] Το ρήμα *αποδεικνύομαι* (σε μεσοπαθητική φωνή) σημαίνει επίσης «φαίνομαι εκ των πραγμάτων ότι είμαι κάτι, διαπιστώνεται τελικά ότι είμαι κάτι» και «κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες φανερώνομαι, δείχνω τον πραγματικό μου εαυτό». (Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, 2005· Μ. Τριανταφυλλίδη, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, 1998)

3.4 Περιορισμοί

Το δείγμα της έρευνας είναι εκ τω πραγμάτων περιορισμένο καθώς τα διαθέσιμα στοιχεία για αυτή την περίοδο είναι σπάνια και συχνά αποσπασματικά. Αυτό συμβαίνει κυρίως επειδή «ο ανατολικός ελληνικός πολιτισμός χάθηκε πριν την ανακάλυψη της τυπογραφίας».[134]

3.5 Ζητήματα μεθόδου

Η μεθοδολογία της παρούσας έρευνας στηρίζεται στις πρωτογενείς πηγές και στη δευτερεύουσα βιβλιογραφία. Εφόσον πρόκειται για κείμενα, ως καταλληλότερη μέθοδος κρίνεται η ποιοτική ανάλυση και ερμηνεία του περιεχομένου,[135] η οποία χρησιμοποιείται για την περιγραφή του φανερού περιεχομένου της επικοινωνίας με στόχο την ερμηνεία του.[136] Η ανάλυση των στοιχείων θα επιτρέψει να εξαχθούν μια σειρά από συμπεράσματα.

3.6 Προβλήματα της έρευνας

Στον θεολογικό-φιλοσοφικό στοχασμό που αναπτύχθηκε στο πέρασμα των αιώνων έμφαση δόθηκε κυρίως στις τρεις πρώτες ιδιότητες που περιγράφουν τη βιβλική θεότητα: την αυθυπαρξία, την αϊδιότητα και την ακαταληψία του—ιδιαίτερα δε στις δύο πρώτες από αυτές. Τι πληροφορίες μπορεί να μας παράσχει για τη διερεύνηση αυτού του ζητήματος το κείμενο της Εξόδου καθαυτό;

Η **Έξοδος** κατέχει κυρίαρχη θέση εντός των ΕβΓρ όσον αφορά σε αυτό το ζήτημα καθώς περιλαμβάνει τη μοναδική ουσιαστικά «απόπειρα» ενδοβιβλικής ετυμολογίας του *yhwh*. Ως προς την κριτική του κειμένου, δεν παρατηρούνται αξιοσημείωτες εναλλακτικές γραφές στις εξέχουσες περί του θεϊκού ονόματος περικοπές Έξοδος 3:14, 15 και 6:3.[137] Με τη λεγόμενη σύνταξη *idem per idem* που εμφανίζεται στο εδάφιο αυτό, αν και εξαιρετικά αινιγματική στη μορφή της, προφανώς η πρόθεση του Ομιλούντος είναι να τονιστεί περιεκτικά ότι θα φανερώσει εαυτόν ότι είναι ή θα αποδειχτεί ότι είναι «καθετί που Εκείνος θα είναι».[138] Ή, όπως απέδωσε τη φράση ο Chr. Hardmeier, «Αποδεικνύομαι ώς εκείνος που θα αποδειχτώ κατά το συμβεβηκός μου».[139]

Όσον αφορά στην αντιπαραβολή του εβραϊκού Τετραγράμματου και του αντίστοιχου όρου του ελληνικού κειμένου της *Ο΄*, ενδεικτικά στο τμήμα των κεφα-

---

[134] Fernández Marcos (2009) 45.

[135] Βαμβούκας (2010).

[136] Τζάνη (2005).

[137] Wevers & Quast (1991) 85, 86, 108· Arnold (1905) 108–114.

[138] Ogden (1992) 112.

[139] “I prove myself as the one whom I will prove myself in my happening.” (Hardmeier (2005) 372)

λαίων 11–13, στις 38 από τις 40 φορές που αυτό εμφανίζεται στο *ΜΚ* μεταφράζεται στην *Ο΄* ώς *κύριος*, ενώ μία φορά «διαγράφεται» (13:15α) και μία φορά μεταφράζεται *θεός* (13:21).[140] Είναι ενδιαφέρον ότι σε ορισμένες περιπτώσεις το Τετραγράμματο αποδίδεται με επεκταμένες φράσεις όπως «κυρίῳ τῷ θεῷ ὑμῶν» όταν προφέρεται από το στόμα του Φαραώ (12:31) και «κύριος ὁ θεός σου» (13:5, παρόμοια με την *Ο΄* η *ΣαμΠ*). Από αυτές τις δύο τελευταίες περιπτώσεις γίνεται φανερό ότι οι διαφοροποιήσεις μπορεί να είναι αποτέλεσμα είτε διαφορετικού εβραϊκού πρωτοτύπου (:*Vorlage*) είτε να αποτελούν συνειδητές επεμβάσεις κατά το στάδιο της μεταβίβασης του κειμένου ή της μετάφρασής του.[141]

וְאָֽמְרוּ־לִ֥י מַה־שְּׁמ֖וֹ מָ֥ה אֹמַ֖ר אֲלֵהֶֽם

wəʾāֽmrû-lî mah-ššəmô māh ʾōmar ʾălēhem

ἐρωτήσουσίν με τί ὄνομα αὐτῷ τί ἐρῶ πρὸς αὐτούς;

Μια καββαλιστική προσέγγιση του Τετραγράμματου
σε μορφή καταληκτικής ακροστιχίδας
στο ερώτημα του Μωυσή στο εδ. Έξοδος 3:13.

Στη φράση «ἐγώ εἰμί ὁ ὤν» το κατηγορούμενο του υποκειμένου «ἐγώ» είναι η φράση «ὁ ὤν». Αν η φράση του Έξοδος 3:14α θεωρηθεί ως αυτόνομη φραστική θεωνυμία τότε αξίζει να σημειωθεί ότι στο εβραϊκό κείμενο τόσο η πλήρης όσο και η συντομευμένη μορφή της βρίσκονται σε *πρώτο* πρόσωπο ενικού αριθμού ενώ το Τετραγράμματο σε *τρίτο* πρόσωπο ενικού. Είναι αξιοσημείωτο ότι ενώ στο πρώτο τμήμα ο Θεός είναι αυτός που μιλάει, στο τελικό τμήμα του εδαφίου (3:14β) όπου αναφέρονται τα λόγια που πρόκειται να πει *ο Μωυσής* στο λαό θα έπρεπε (στο εβραϊκό κείμενο) ο συντομευμένος τύπος να βρίσκεται σε τρίτο πρόσωπο ενικού αριθμού. Αυτό το ζήτημα προσπάθησαν να το ξεπεράσουν με αυτή τη λογική τόσο η *Ο΄* («*ὁ ὢν* ἀπέσταλκέν με πρὸς ὑμᾶς») όσο και η *ΑΓΒΕ* («*Εκείνος που είναι* μ' έστειλε σ' εσάς»).

Η απόδοση άλλων ιουδαϊκών μεταφράσεων με τη χρήση μέλλοντα χρόνου καταφανώς δεν υποδήλωνε ότι κάποια στιγμή στο μέλλον ο Θεός επρόκειτο να

---

[140] Wade (2000) 71, 72.

[141] Πιο συγκεκριμένα, ο B. J. Harvey (2011, 100, 101) αναφέρει: «Οι προσδιορισμοί που χρησιμοποιεί ο Φαραώ όταν μιλάει στον Μωυσή περιλαμβάνουν δέκα περιπτώσεις του יהוה [*yhwh*], τέσσερις του יהוה אלהיכם [*yhwh* θεός] και μία του אלהיכם [θεός]. Από αυτές τις 15, οι τέσσερις αντιστοιχούν σε παραλλαγές του Ελληνικού Κειμένου. Στο εδ. 5:2(1ο) η φράση מי יהוה αντιστοιχεί στη φράση *τίς ἐστιν*, στο εδ. 10:11 το יהוה αντιστοιχεί στη φράση *τῷ θεῷ*, και στα εδ. 10:24· 12:31 το יהוה αντιστοιχεί στο *κυρίῳ τῷ θεῷ ὑμῶν*». Αντίστοιχα, στα λόγια που φέρεται να απευθύνει ο Μωυσής στον Φαραώ, στους 15 από τους 16 προσδιορισμούς που χρησιμοποιεί για τον Θεό περιλαμβάνεται το Τετραγράμματο, από τους οποίους οι 6 διαφοροποιούνται στο ελληνικό μετάφρασμα της *Ο΄*.

αρχίσει να υπάρχει. Η εγγενής γραμματική συγγένεια του *εἰμί* με το *γίγνομαι* υποδηλώνεται σαφώς από το γεγονός ότι ο αόριστος β', ο παρακείμενος και ο υπερσυντέλικος του *εἰμί* σχηματίζονται μέσω χρήσης του *γίγνομαι*. Συνεπώς η ρηματική μορφή μέλλοντα του *εἰμί* εμπεριέχει εκ των πραγμάτων την έννοια του *γίγνεσθαι*, χωρίς κατ' ανάγκη οντολογικές προεκτάσεις. Εντός του άχρονου υπαρκτικού *εἶναι* και του άεναου *γίγνεσθαι* (έναντι της κτιστής δημιουργίας) της θεότητας μια νέα κατάσταση διαπροσωπικής παρουσίας, ένα νέο θεϊκό *ἰδίωμα* θα φανερωνόταν ενώπιον του Μωυσή και του λαού του.[142]

Η αντίληψη ότι αυτός ο αυτοπροσδιορισμός του Θεού δεν σε αφορά μια στατική, οντολογική διαπίστωση έχει υποστηριχθεί από πλήθος μελετητών. Ο C. H. Ratschow την αναφέρει ώς "wirkendes Sein" ('effective existence'), δηλαδή **τελεστική ύπαρξη**, και ο J. Kinyongo την περιγράφει ώς «δυναμική εξήγηση». Μεταξύ αυτών που την εισηγήθηκαν στη σύγχρονη εποχή περιλαμβάνονται οι J. Wellhausen, H. Holzinger, S. R. Driver, W. Eichrodt, J. Moltmann, O. Grether, M. Buber, Th. C. Vriezen, G. Von Rad, R. Abba, E. Jacob, A. Dillman, S. Mowinckel, J. Plastaras, Th. Boman και F. Polak.[143]

Αυτή η άρρηκτη σχέση μεταξύ ύπαρξης και δράσης διατυπώθηκε από τον K. Barth ως εξής: «Διότι ο Θεός θα γίνει γνωστός ώς Εκείνος που Αυτός είναι. Αλλά όντας ακριβώς Εκείνος που Αυτός είναι, Αυτός ενεργεί. Ώς Εκείνος που ενεργεί, όμως, Αυτός θα γίνει γνωστός».[144] Ο S. R. Driver σχολίασε: «Η έκφραση *Εγώ θα είμαι* αποτελεί μια ιστορική διατύπωση˙ αναφέρεται όχι στο τι θα είναι ο Θεός ως προς τον εαυτό του˙ δεν αποτελεί κατηγόρηση αναφορικά με την υποστατική φύση του, αλλά αναφορικά με το τι Εκείνος θα αποδειχτεί ότι είναι προς τους άλλους, αναφορικά με το τι θα δείξει Εκείνος ότι είναι προς εκείνους που είναι σε διαθήκη μαζί Του, όπως μέσω της προνοιακής κατεύθυνσής Του προς το λαό Του και της διδασκαλίας των προφητών Του, ο χαρακτήρας Του και οι ιδιότητές Του ξεδιπλώνονταν όλο και περισσότερο προς αυτούς».[145] Παρόμοια,

---

[142] Στις οδηγίες των Ενωμένων Βιβλικών Εταιριών για τη μετάφραση του Τετραγράμματου αναφέρονται μεταξύ άλλων: «Έτσι ο Θεός δεν αρνείται να κοινοποιήσει το όνομά του. Αλλά μέσω της ετυμολογικής νύξης *εχγέχ ασέρ εχγέχ*, αρνείται να δώσει μια πραγματική ετυμολογία, μια εξήγηση του ονόματός του. Το όνομά του δεν μπορεί να παράγεται από τίποτα άλλο παρά μόνο από τον εαυτό Του: Αυτός πληροί το όνομά του με περιεχόμενο. Αυτός είναι αυτός που είναι˙ ο Θεός μαζί σας, ο Θεός των πατέρων σας, ο ίδιος, ο πιστός, ο οποίος επιβεβαιώνει τώρα τον εαυτό Του μέσω του εαυτού Του. Με αυτόν τον τρόπο το όνομα *ΓΧΒΧ* επαναδεικνύει, μέσω του ρήματος *χαγιάχ*, προς τον *φορέα* του ονόματος και τα μεγαλειώδη *έργα* Του στο παρελθόν και στο μέλλον. Το πλάτος και το μήκος, το ύψος και το βάθος του ονόματος ούτε κατά διάνοια δεν μπορούν να μετρηθούν μέσω αφηρημένων εννοιών όπως ο "ων" και η "ουσία", ούτε από τον γερμανικό όρο *Leben* ("ζωή") ή "αιωνιότητα"». (Nida (1952) 184)

[143] Polak (2011) 379–381˙ Parke-Taylor (1975) 53–55˙ Eichrodt (1975) 1:189–191˙ Moltmann (1967) 30˙ Vriezen (1950) 498˙ Ratschow (1941) 29, 30, 78–86˙ Buber (1936) 80˙ Driver (1911) 23, 24, 40, 41˙ για τη σχετική βιβλιογραφία αναλυτικά, βλ. Kinyongo (1970) 84–88.

[144] Barth (1957) 2.1:26.

[145] Driver (1911) 40, 41.

η Ε. Δάφνη σημειώνει: «Ἡ ἑβραϊκὴ διατύπωσις אהיה אשר אהיה ὡδήγησεν τοὺς ἐρευνητάς μεταξὺ ἄλλων καὶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται περὶ λαϊκῆς ἐτυμολογίας τοῦ θείου ὀνόματος יהוה, τὴν ὁποίαν ἀποδίδουν διὰ τοῦ "εἶμαι αὐτὸς ὁ ὁποῖος εἶμαι" ἢ "θὰ γίνω, αὐτὸς ὁ ὁποῖος θὰ γίνω", ἐν στατικῇ ἢ/καὶ δυναμικῇ ἐννοίᾳ νοουμένων».[146] Κατά συνέπεια, έχει αποδοθεί η φράση του Έξοδος 3:14 και ώς «Θα είμαι παρών σε εκείνον που θα είμαι παρών», δίνοντας έμφαση στην προσωπική παρουσία και σχέση του Θεού με τον άνθρωπο.[147] Σε φιλοσοφικό επίπεδο, εξέχουσες μορφές έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα αυτό εξάροντας αυτή τη δυναμική πτυχή, μεταξύ των οποίων ο Θωμάς Ακυινάτης, ο Fr. Rosenzweig και ο M. Heidegger.

Ποιος μιλάει στον Μωυσή; Ο ίδιος ο Θεός ή κάποιος θεϊκός αντιπρόσωπος-αγγελιαφόρος ως εκπρόσωπος; Ποιος κατέχει το τετραγράμματο όνομα; Ο S. R. Driver σχολιάζοντας την εν λόγω περικοπή αναφέρει ότι «ο "άγγελος του Ιεχωβά" διαφέρει από τον "Ιεχωβά" μόνο στο ότι γίνεται φανερός μέσω των αισθήσεων: 'η φανέρωση και μόνο δημιουργεί τη διαφοροποίηση μεταξύ του "αγγέλου του Ιεχωβά" και του "Ιεχωβά", μολονότι η ταύτιση παραμένει'».[148] Για τον Ιουδαϊσμό της ελληνιστικής περιόδου καθώς και για τον πρώιμο χριστιανισμό, εκείνος που έφερε το όνομα του Θεού, ο οποίος μεταγενέστερα αποκλήθηκε και «Λόγος», δεν νοούνταν ως απλός αγγελιαφόρος. Θεωρούνταν ότι είναι ο εντεταλμένος, ο πληρεξούσιος εκτελεστής του θεϊκού θελήματος. Σίγουρα περιλαμβάνονται τουλάχιστον δύο πρόσωπα—το κατά πόσον είναι όμοιας ή ταυτόσημης ουσίας και, κατ' επέκταση, ο βαθμός στον οποίο ταυτίζεται η βούλησή τους και τα παρόμοια είναι ζητήματα που απασχόλησαν αρχικά τον ελληνιστικό ιουδαϊσμό και στη συνέχεια τη χριστιανική φιλοσοφία. Για την επικρατήσασα χριστιανική ορθοδοξία, μέχρι τη Σύνοδο της Νίκαιας του 325 ο Ιησούς είχε ταυτιστεί ολοκληρωτικά με τον άγγελο του εδ. Έξοδος 3:2 και η αναφορά «ἐγώ εἰμί ὁ ὤν» του 3:14α εφαρμοζόταν έκτοτε τόσο στον Υιο όσο και στον Πατέρα, καθώς είχαν προσδιοριστεί πλέον αμφότεροι ώς *ομοούσιοι.*

Όπως εξετάσθηκε προηγουμένως, το εβραϊκό ρήμα *hyh* σημαίνει κυρίως «γίνομαι». Το ότι ο Θεός «θα γίνει αυτό που θα γίνει» φυσικά δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι ο Θεός θα **μετατραπεί** σε κάτι άλλο, ότι θα **αλλάξει την υπόσταση ή την ουσία του** με κάποιον τρόπο. Κάτι τέτοιο θεωρούνταν επίσης αδιανόητο από τον Πλάτωνα και τους μαθητές του.[149] Μάλλον η έννοια τού «φανερώνω ότι είμαι κάτι» ή «αποδεικνύομαι ότι είμαι» φέρνοντας στο προσκήνιο μια ιδιαίτερη πτυχή της προσωπικότητάς μου, αποδίδουν καλύτερα αυτή τη σημασία του ρήματος. Για παράδειγμα, στο εδ. Ψλ 90:1 χρησιμοποιείται το ρήμα *hyh* στην καλ

---

[146] Δάφνη (2014) 94. Πρβλ. Κωνσταντίνου (2005) 183, 184.

[147] Hauerwas (2011) 81.

[148] Driver (1911) 19.

[149] Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος εκφράζει αυτόν τον συλλογισμό και παραδέχεται ότι αποτελεί προϊόν ελληνικής φιλοσοφικής σκέψης: «Θεὸς γὰρ οὔτε *γίνεται*, οὔτε ἔχει τι πρεσβύτερον· ἀλλὰ ταῦτα Ἑλλήνων ῥήματα». (*Υπόμνημα εις τον άγιον Ιωάννην τον Απόστολον και Ευαγγελιστήν* 1:1 [*Ομιλία* 4] |PG 59:49)

διάθεση (הָיִיתָ) καθώς αναφέρει ο ψαλμωδός προς τον Θεό:

Ψαλμός 90:1, *ΜΚ:*	*Ο΄:*	*ΑΓΒΕ:*	*ΑΓΝΚ:*
אֲדֹנָי מָעוֹן אַתָּה הָיִיתָ	κύριε καταφυγὴ **ἐγενήθης** ἡμῖν	Κύριε, καταφύγιό μας **έγινες** εσύ	Ιεχωβά, εσύ **αποδείχτηκες** πραγματική κατοι- κία για εμάς

Είναι ενδιαφέρον σχετικά με αυτή την περικοπή ότι, σύμφωνα με τον Chr. Ginsburg, αρχαίοι βιβλικοί γραμματείς-αντιγραφείς (Σοφερείμ) αντικατέστησαν σε αυτό το σημείο το Τετραγράμματο με τον όρο «Κύριος» (אֲדֹנָי), πιθανότατα για ευφημιστικούς λόγους επειδή τους φαινόταν ασύμβατη ή ακόμη ανάρμοστη και προσβλητική η ιδέα να «γίνεται» ο Θεός τόπος κατοικίας και καταφυγίου.[150] Φαίνεται πολύ πιθανό ότι ο Ευσέβιος Καισαρείας είχε γνώση αυτής της κειμενικής-χειρογραφικής διαφορετικότητας καθώς στο σχόλιο που κάνει στη συγκεκριμένη περικοπή αναφέρει συγκεκριμένα ότι το «Ἀδωναΐ» που βρίσκεται στο εβραϊκό κείμενο αντιστοιχεί στο Τετραγράμματο.[151]

---

[150] Ginsburg (1905) 4:28 §115˙ πρβλ. Furuli (2011) 172.

[151] «Κύριε, καταφυγὴ ἐγενήθης ἡμῖν ἐν γενεᾷ καὶ γενεᾷ, Πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν καὶ τὴν οἰκουμένην, καὶ ἀπὸ τοῦ αἰῶνος ἕως τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ, ὁ Θεός. Δόγμα παιδεύει ὁ λόγος, διδάσκων τὸ μὲν Θεῖον διαρκὲς ὑπάρχειν καὶ ἀΐδιον. Ὁ γὰρ εἰπὼν, Θεὸς ἐγώ εἰμι ὁ ὢν, ἀεὶ ὢν, καὶ ὁ αὐτὸς ὢν, καὶ εἰς τοὺς ἀπείρους αἰῶνας διαμένων, οὔποτε μεταβάλλει τὴν αὑτοῦ φύσιν. Ἡμεῖς δὲ, κατὰ καιροὺς παριόντες εἰς τὸν βίον, χειμάῤῥου τρόπον ἀποῤῥέομεν˙ ἐπεὶ καὶ κατὰ τὸν Σολομῶνα, Γενεὰ πορεύεται, καὶ γενεὰ ἔρχεται, καὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα δὲ οὐδὲ πώποτε ἐν ταὐτῷ μένει, ἄλλοτε δ' ἄλλως μεταβάλλει. [...] Ἀλλὰ πρὸ τοῦ ταῦθ' οὕτω γενέσθαι, καὶ πρό γε τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, σὺ, φησὶν, αὐτὸς εἶ, ὁ Θεός. Καὶ καλῶς γε οὐ σὺ ἦσθα, φησὶν, ἀλλὰ, σὺ εἶ˙ ὁ γὰρ αὐτὸς καὶ ἦς, καὶ εἶ, καὶ ἔσῃ˙ μᾶλλον δὲ ὁ αὐτὸς ἀεὶ ὢν τυγχάνεις, καὶ αὐτὸς εἶ, κατὰ τὴν φάσκουσαν θεολογίαν˙ Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Οὐδὲ γὰρ θέμις ἐπ' αὐτοῦ φάναι τὸ, ἦς, ἢ τὸ, ἦν, ἢ τὸ, ἔσται˙ τὰ μὲν γὰρ τοῦ παρῳχηκότος, τὰ δὲ τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι χρόνου δηλωτικὰ τυγχάνει˙ ὧν οὐδὲν ἁρμόζει τῇ θείᾳ προσηγορίᾳ˙ μόνον γὰρ αὐτῇ τὸ ἀεὶ εἶναι ἁρμόττει. Διὸ σφόδρα ἀκριβῶς ἐνταῦθά τε εἴρηται˙ Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος ἕως τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ, ὁ Θεός˙ καὶ ἐν ἑτέροις τὸ, Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Τηρητέον δὲ, ὅτι ἐν τῷ, Κύριε, καταφυγὴ ἐγενήθης ἡμῖν, τὸ, Κύριε. οὐ διὰ τοῦ τετραγράμμου φέρεται παρ' Ἑβραίοις, ἀλλὰ διὰ τῶν κοινῶν καὶ συνήθων γραφομένων στοιχείων [ενν. אֲדֹנָי (*ΜΚ*)], τῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης προσηγορίας ταττομένων, εἴποτε τὸν ἐν ἀνθρώποις δεσπότην, κύριον καλοῖμεν. Κατὰ τὰ αὐτὰ γὰρ καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ Ἀδωναῒ ἡρμήνευται εἰς τὸν Κύριον, τοῦ τετραγράμμου ὀνόματος [Σημ.: Το νόημα ρέει πιθανώς καλύτερα ως εξής: «τὸ Ἀδωναῒ ἡρμήνευται εἰς τὸν κύριον τοῦ τετραγράμμου ὀνόματος»], ὃ τὴν ἀπόῤῥητον τοῦ Θεοῦ θεολογίαν σημαίνει, μὴ κειμένου κατὰ τὴν παροῦσαν λέξιν, ἀλλὰ τοῦ δεσπότου μάλιστα εὐκαίρως ὠνομασμένου, εἰς παράστασιν τοῦ κήδεσθαι αὐτὸν καὶ φροντίζειν τῶν αὑτοῦ οἰκετῶν, ὧν καὶ καταφυγὴ τυγχάνει. Καὶ ὅρα μήποτε ἐπὶ τὸν Θεὸν Λόγον ἀναφέρεται ἡ παροῦσα διδασκαλία˙ οὐδὲ γὰρ μακρὰν ἀπᾴδει ἡ ἐνταῦθα φήσασα λέξις˙ Πρὸ τοῦ ὄρη γενηθῆναι καὶ

Ακολουθούν οι γραμματικοί σχηματισμοί των υπό συζήτηση ρημάτων ώστε να υπάρξει μια εποπτική προσέγγιση των δυνατών σχηματισμών αλλά και των επιλογών που έγιναν από τους συγγραφείς και τους μεταφραστές.

Το ρήμα היה
(κατηγορίας III-He / ל״ה)

Διάθεση θέματος (:stem)	Κλίση (:conjugation)	Πρόσωπο	Ενικός		Πληθυντικός	
			Αρσενικό	Θηλυκό	Αρσενικό	Θηλυκό
Βασική ενεργητική (Καλ)	Επιθηματική (τετελεσμένη κατάσταση)	1ο	הָיִיתִי /hayiti/ εγώ ήμουν		הָיִינוּ /hayinu/ εμείς ήμασταν	
		2ο	הָיִיתָ /hayita/ εσύ (αρσ.) ήσουν	הָיִית /hayit/ εσύ (θηλ.) ήσουν	הֱיִיתֶם /heyitem/ הֲיִיתֶם /hayitem/ εσείς (αρσ.) ήσασταν	הֱיִיתֶן /heyiten/ הֲיִיתֶן /hayiten/ εσείς (θηλ.) ήσασταν
		3ο	הָיָה /haya/ αυτός ήταν	הָיְתָה ~ הייתה /hayta/ αυτή ήταν	הָיוּ /hayu/ αυτοί ήταν	
	Προθηματική (μη τετελεσμένη κατάσταση)	1ο	אֶהְיֶה /ehye/ εγώ θα είμαι		נִהְיֶה /nihye/ εμείς θα είμαστε	
		2ο	תִּהְיֶה /tihye/	תִּהְיִי /tihyi/	תִּהְיוּ /tihyu/	תִּהְיֶינָה /tihyena/

πλασθῆναι τὴν γῆν καὶ τὴν οἰκουμένην σὺ εἶ, ὁ Θεός· τῆς παρὰ Σολομῶνι ἐκ προσώπου τῆς σοφίας φασκούσης, Πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με· δι' ὧν ἔοικεν αἰνίττεσθαι τὰς ἀσωμάτους καὶ ἀγγελικὰς δυνάμεις, ὧν προϋπάρχειν τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον σοφίαν τοῦ Θεοῦ, αὕτη ἡ σοφία διδάσκει». (Ευσέβιος Καισαρείας, *Υπομνήματα εις τους Ψαλμούς* [*Commentaria in Psalmos*] Ψαλμός 90/89:1, 2 |PG 23:1124BC, 1128BC) Πρβλ. Κρ 13:8, όπου η κύρια παράδοση της *Ο΄* αναφέρει «κύριε» ενώ «κύριε Αδωναιε» στον Βατικανό Κώδικα. Ίσως να πρόκειται για απομεινάρι της πρώιμης περιοδού ομογενοποίησης-εναρμόνισης των βιβλικών χειρογράφων ώς προς την απόδοση των θεωνυμιών.

Διάθεση θέματος (:stem)	Κλίση (:conjuga-tion)	Πρό-σωπο	Ενικός		Πληθυντικός	
			Αρσενικό	**Θηλυκό**	**Αρσενικό**	**Θηλυκό**
			εσύ (αρσ.) θα είσαι	εσύ (θηλ.) θα είσαι	εσείς (αρσ.) θα είστε	εσείς (θηλ.) θα είστε
		3ο	**יִהְיֶה** /yihye/ αυτός θα είναι	**תִּהְיֶה** /tihye/ αυτή θα είναι	**יִהְיוּ** /yihyu/ αυτοί θα είναι	**תִּהְיֶינָה** /tihyena/ αυτές θα είναι
	Προστακτική		**הֱיֵה** /heye!/ (*αρσ.*) να είσαι!	**הֱיִי** /heyi!/ **הֲיִי** /hayi!/ (*θηλ.*) να είσαι!	**הֱיוּ** /heyu!/ (*αρσ.*) να είστε!	**הֱיֶינָה** /heyena!/ (*θηλ.*) να είστε!
	Απαρέμφατο		**לִהְיוֹת** /lihyot/ είμαι			

Πίνακας 3:
Το εβραϊκό ρήμα היה.

Το ρήμα *εἰμί*

Προσωπικές εγκλίσεις						
Πρόσωπο	Ενικός			Πληθυντικός		
	πρώτο	δεύτερο	τρίτο	πρώτο	δεύτερο	τρίτο
οριστική	**ἐγώ**	**σύ**	**οὗτος**	**ἡμεῖς**	**ὑμεῖς**	**οὗτοι**
ενεστώτας	εἰμί	εἶ	ἐστί	ἐσμέν	ἐστέ	εἰσί(ν)
παρατατικός	ἦν / ἦ	ἦσθα	ἦν	ἦμεν	ἦτε	ἦσαν
μέλλοντας	ἔσομαι	ἔσει / ἔσῃ	ἔσται	ἐσόμεθα	ἔσεσθε	ἔσονται
αόριστος β'	ἐγενόμην	ἐγένου	ἐγένετο	ἐγενόμεθα	ἐγένεσθε	ἐγένοντο
παρακείμενος	γέγονα	γέγονας	γέγονε	γεγόναμεν	γεγόνατε	γεγόνασι(ν)
υπερσυντέλικος	ἐγεγόνειν	ἐγεγόνεις	ἐγεγόνει	ἐγεγόνεμεν	ἐγεγόνετε	ἐγεγόνεσαν
υποτακτική	**ἐγώ**	**σύ**	**οὗτος**	**ἡμεῖς**	**ὑμεῖς**	**οὗτοι**
ενεστώτας	ὦ	ᾖς	ᾖ	ὦμεν	ἦτε	ὦσι(ν)
παρατατικός	-	-	-	-	-	-
μέλλοντας	-	-	-	-	-	-
αόριστος β'	γένωμαι	γένῃ	γένηται	γενώμεθα	γένησθε	γένωνται
παρακείμενος (περιφραστικά)	γεγονώς ὦ	γεγονώς ᾖς	γεγονώς ᾖ	γεγονότες ὦμεν	γεγονότες ἦτε	γεγονότες ὦσι(ν)
υπερσυντέλικος	-	-	-	-	-	-
ευκτική	**ἐγώ**	**σύ**	**οὗτος**	**ἡμεῖς**	**ὑμεῖς**	**οὗτοι**

ενεστώτας	εἴην	εἴης	εἴη	εἴημεν / εἶμεν	εἴητε / εἶτε	εἴησαν / εἶεν
παρατατικός	-	-	-	-	-	-
μέλλοντας	ἐσοίμην	ἔσοιο	ἔσοιτο	ἐσοίμεθα	ἔσοισθε	ἔσοιντο
αόριστος β'	γενοίμην	γένοιο	γένοιτο	γενοίμεθα	γένοισθε	γένοιντο
παρακείμενος (περιφρα-στικά)	γενονώς εἴην	γενονώς εἴης	γενονώς εἴη	γενονότες εἴημεν / εἶμεν	γενονότες εἴητε / εἶτε	γενονότες εἴησαν / εἶεν
υπερσυντέλι-κος	-	-	-	-	-	-
προστακτική	**-**	**σύ**	**οὗτος**	**-**	**ὑμεῖς**	**οὗτοι**
ενεστώτας	-	ἴσθι	ἔστω	-	ἔστε	ἔστων / ὄντων / ἔστωσαν
παρατατικός	-	-	-	-	-	-
μέλλοντας	-	-	-	-	-	-
αόριστος β'	-	γενοῦ	γενέσθω	-	γένεσθε	γενέσθων / γενέσθωσαν
παρακείμενος	-	γεγονώς ἴσθι	γεγονώς ἔστω	-	γεγονότες ἔστε	γεγονότες ἔστων
υπερσυντέλι-κος	-	-	-	-	-	-
Ονοματικοί τύποι						
απαρέμφατο	**ενεστώτας**	**παρατα-τικός**	**μέλλοντας**	**αόριστος β'**	**παρακεί-μενος**	**υπερσυντέ-λικος**
	εἶναι	-	ἔσεσθαι	γενέσθαι	γεγονέναι	-
μετοχή	**ενεστώτας**	**παρατα-τικός**	**μέλλοντας**	**αόριστος β'**	**παρακεί-μενος**	**υπερσυντέ-λικος**

αρσενικό	ὤν	-	ἐσόμενος	γενόμενος	γεγονώς	-
θηλυκό	οὖσα	-	ἐσομένη	γενομένη	γεγονυῖα	-
ουδέτερο	ὄν	-	ἐσόμενον	γενόμενον	γεγονός	-

Πίνακας 4:
Το ρήμα *εἰμί*.

4

Οι προσεγγίσεις:
Η μεταφραστική απόδοση
της θεϊκής προσωνυμίας
& η ερμηνεία της

4.1 Ερμηνευτικές και μεταφραστικές προσεγγίσεις

Σύμφωνα με τον H. Brichto, η πρόταση אהיה אשר אהיה δύναται να σημαίνει όλα τα επόμενα: «Είμαι αυτό που Είμαι, Είμαι αυτό που Ήμουν, Είμαι αυτό που θα Είμαι, Ήμουν αυτό που Είμαι, Ήμουν αυτό που Ήμουν, Ήμουν αυτό που θα Είμαι, Θα Είμαι αυτό που Ήμουν, Θα Είμαι αυτό που Είμαι, Θα Είμαι αυτό που θα Είμαι».[152]

Εντούτοις, σε κάθε μεταφραστική εργασία —και ιδιαίτερα όσον αφορά στα ιερά κείμενα—οι μεταφραστές καλούνται να αντιληφθούν το νόημα του πρωτότυπου κειμένου και να το μεταφέρουν όσο το δυνατόν πιο πιστά στη γλώσσα της μετάφρασης. Ενώ υπάρχουν πολλές δυνατές ή πιθανές αποδόσεις, στο σώμα του μεταφράσματος μία και μόνο υιοθετείται. Πράγματι, και στην περίπτωση της εν λόγω περικοπής της Εξόδου γίνονται φανεροί οι διαφορετικοί τρόποι αντίληψης και ερμηνείας του αρχικού εβραϊκού κειμένου στις διάφορες μεταφράσεις στη ροή του χρόνου υπό την επίδραση διαφορετικών ερμηνευτικών προσεγγίσεων.

Στη συνέχεια παρατίθεται ένας πίνακας με τις μεταφραστικές αποδόσεις του εδ. Έξοδος 3:14 σε όλες τις διαθέσιμες ελληνικές μεταφράσεις κατά χρονολογική σειρά, ο οποίος επιτρέπει με εποπτικό τρόπο τη σύγκριση και την παρατήρηση των μεταφραστικών επιλογών κάθε περίπτωσης.

[152] Brichto (1992) 24.

Χρονο-λογία	**Όνομα μετάφρασης**	**Μεταφραστική απόδοση**
περ. 250 πΚΧ	*Μετάφραση των Εβδομήκοντα*, Rahlfs-Hanhart (*Ο΄*)	καὶ εἶπεν ὁ θεὸς πρὸς Μωυσῆν **Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν·** καὶ εἶπεν Οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ισραηλ **Ὁ ὢν** ἀπέσταλκέν με πρὸς ὑμᾶς.
πρώτο μισό 2ου αιώνα ΚΧ	Μετάφραση Ακύλα (*α΄*)	... **ἔσομαι** [[ὅς]] **ἔσομαι** ...
δεύτερο μισό 2ου αιώνα ΚΧ	Μετάφραση Θεοδοτίωνος (*θ΄*)	... **ἔσομαι** [[ὅς]] **ἔσομαι** ...
τέλη 14ου-αρχές 15ου αιώνα	*Graecus Venetus*, (πιθ. Ελισσαίος ή Άνθιμος) Σίμων Α-τουμάνος (Βενετία) [*GrVen*]	ἔφη γοῦν ὁ θεὸς πρὸς μωσέα˙ **ἔσομαι ὅς ἔσομαι**. κἄφη˙ τῇδε φήσεις τοῖς υἱέσιν ἰσραέλου˙ **ἔσομαι** πέπομφέ με πρὸς ὑμᾶς.
1547	*Πολύγλωττος Πεντάτευχος Κωνστα-ντινούπολης*, εξελληνισμένοι Ιου-δαίοι Καραΐτες λόγιοι (Κωνσταντινούπολη, Hesseling, 1897) [*ΠΠΚ*]	καὶ εἶπεν ὁ θεὸς πρὸς τὸν Μοσε˙ **νὰ εἶμαι ὃς νὰ εἶμαι**˙ καὶ εἶπεν˙ ἔτσι νὰ πῇς τῶν παιδι̱ῶν τοῦ Ισραελ˙ **ὁ Ειε** μὲ ἀπέστειλεν πρὸς ἐσᾶς.
1833	*Η Αγία Γραφή*, Ν. Βάμβα (Λονδίνο) [*ΑΓΝΒ-1833*]	Καὶ ὁ Θεὸς εἶπεν εἰς τὸν Μωϋσῆν, **Ἐγὼ εἶμαι ὁ Ὤν**˙ καὶ εἶπεν, Οὕτω θέλεις εἰπεῖ εἰς τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ, **Ὁ Ὤν** μὲ ἀπέστειλεν εἰς ἐσᾶς.
1850	*Η Αγία Γραφή* Ν. Βάμβα (Οξφόρδη) [*ΑΓΝΒ-1850*]	Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς πρὸς τὸν Μωϋσῆν, **Ἐγὼ εἶμαι ὁ Ὤν**˙ καὶ εἶπεν, Οὕτω θέλεις εἰπεῖ πρὸς τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ˙ **Ὁ Ὤν** μὲ ἀπέστειλε πρὸς ἐσᾶς.
1960	*Η Αγία Γραφή* Α. Χαστούπη	Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν Μωυσῆν˙ «**εἶμαι ὁ Ὤν**»˙

	(*ΑΓΧΛ*)	καὶ προσέθεσεν˙ «οὕτω θὰ εἴπῃς εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας˙ "**ὁ Ὤν** μὲ ἀπέστειλε πρὸς σᾶς„».
1969 ([1]1955)	*Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Ο' Κείμενον, Ερμηνευτική παράφρασις*, 3η εκδ. βελτ. & επαυξ. Ι. Γιαννακόπουλος (*ΠΔΙΓ*)	Ὁ Θεὸς ἀπήντησε εἰς τὸν Μωϋσῆν ὡς ἑξῆς: **Ἐγὼ εἶμαι ὁ Ὑ π ά ρ χ ω ν**. Ὁ Θεὸς προσέθεσε. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ὁμιλήσῃς εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας. **Ὁ Ὑ π ά ρ χ ω ν** μὲ ἀπέστειλε πρὸς ὑμᾶς!* * *Υποσημ.:* Κατὰ τὸ Ἑβραϊκόν: **Ἐγὼ εἶμαι Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἶμαι.**
1970	*Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Εβδομήκοντα, Κέιμενον - Σύντομος απόδοσις του νοήματος*, Ι. Κολιτσάρας (*ΠΔΙΚ*)	Εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Θεός· «**Ἐγώ εἶμαι ὁ Ὢν, ὁ ὑπάρχων,** **ὁ ἔχων ἀπὸ τὸν ἑαυτόν μου καὶ εἰς τὸν** **ἑαυτόν μου τὴν ἀπειροτελείαν καὶ αἰωνίαν ὕπαρξιν.** Ἔτσι θὰ ὁμιλήσῃς πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας: **Ὁ Ὢν** με ἔχει ἀποστείλει πρὸς σᾶς».
1985	*Η Παλαιά Διαθήκη μετά συντόμου ερμηνείας*, (Π. Τρεμπέλας-) Γ. Ψαλτάκης (*ΠΔΠΤ*)	Εἰς τὴν δικαιολογημένην αὐτὴν ἐρώτησιν τοῦ Μωϋσέως ἀπήντησεν ἀμέσως ὁ Θεὸς καὶ εἶπε μὲ τρόπον ἐπίσημον: «**Ἐγὼ εἶμαι ὁ Ὤν (Ἐκεῖνος δηλαδὴ ὁ Ὁποῖος ὑπάρχει. Ὑπάρχω μόνος μου, χωρὶς νὰ ἐξαρτῶμαι ἀπὸ κάποιον ἄλλον. Εἶμαι πάντοτε ὁ ἴδιος). Ἐγὼ εἶμαι, ποὺ ὡμίλησα καὶ πρὸς τοὺς πατέρας σας.** Αὐτὸ λοιπὸν θὰ εἰπῇς εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας: **ὁ Ὤν** μὲ ἔχει στείλει πρὸς σᾶς».
1993	*Η Αγία Γραφή σε Νεοελληνική Μεταφορά*, Σπ. Φίλος (*ΑΓΣΦ*)	Και ο Θεός είπε στον Μωυσή: **Εγώ είμαι ο Ων**· και είπε: Έτσι θα πεις στους γιους Ισραήλ: **Ο Ων** με απέστειλε σε σας.
1997	*Η Αγία Γραφή, Μετάφραση από τα Πρωτότυπα Κείμενα*, Ελληνική Βιβλική Εταιρία (*ΑΓΒΕ-97*)	Τότε ο Θεός απάντησε στο Μωυσή: «**Εγώ είμαι εκείνος που είμαι**. Έτσι», του λέει, «θα μιλήσεις στους Ισραηλίτες: "**Εκείνος που είναι** μ' έστειλε σ' εσάς"».
1997	*Η Αγία Γραφή Μετάφραση Νέου Κόσμου*,	Τότε ο Θεός είπε στον Μωυσή: **«ΘΑ ΑΠΟΔΕΙΧΤΩ ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΘΑ ΑΠΟΔΕΙΧΤΩ»**.* Και πρόσθεσε:

	Βιβλική και Φυλλαδική Εταιρία Σκοπιά (*ΑΓΝΚ*)	«Αυτό θα πεις στους γιους του Ισραήλ: “**Ο ΘΑ ΑΠΟΔΕΙΧΤΩ** με έστειλε σε εσάς”». * *Προσεχής αναθεωρ. ελλ. έκδοση:* **... Θα Γίνω Αυτό που Επιλέγω# να Γίνω ... Ο Θα Γίνω**. # *Υποσημ.:* Ή, Θέλω.

Πίνακας 5:
Η απόδοση του εδ. Έξοδος 3:14
στις ελληνικές μεταφράσεις από την αρχαιότητα ως σήμερα.

4.2 Η *Μετάφραση των Εβδομήκοντα*

Σύμφωνα με τα τρέχοντα επιστημονικά πορίσματα, η *Μετάφραση των Εβδομήκοντα* εκπονήθηκε κατά πάσα πιθανότητα στην Αίγυπτο, τουλάχιστον όσον αφορά στο μεγαλύτερο μέρος της, και πολύ πιθανόν από Αιγύπτιους Ιουδαίους. Ο πυρήνας της μεταφραστικής εργασίας μπορεί να χρονολογηθεί μεταξύ του πρώτου μισού του τρίτου αιώνα και του τέλους του δεύτερου αιώνα ΠΚΧ. Το σπουδαίο έργο που παρήχθηκε φανερώνει ότι κάποιοι Αιγύπτιοι Ιουδαίοι ήξεραν αρκετά καλά την Εβραϊκή ώστε να παράσχουν μια επαρκή μετάφραση των αρχαίων κειμένων στα Ελληνικά, ενώ ταυτόχρονα η πλειονότητα των συμπατριωτών τους είχαν ανάγκη την ελληνική μετάφραση ώστε να έχουν πρόσβαση στα ιερά κείμενα.[153] Η *Ο΄* «εντάσσεται στη λογοτεχνική δημιουργία της ελληνιστικής περιόδου και αποτελεί έκφανση του πολυπολιτισμικού της χαρακτήρα».[154]

Στο κείμενο της *Ο΄*, η ενεργή παρουσία του Θεού σε χρόνο ενεστώτα γίνεται συνήθως με τη χρήση της φράσης «μαζί σου», όπως στο εδ. Ιερεμίας 26:28, όπου αναφέρεται ότι «μετὰ σοῦ ἐγώ εἰμι». Ως προς το εδ. Έξοδος 3:14, η *α΄* και η *θ΄* παραδίδουν αμφότερες την απόδοση «ἔσομαι ἔσομαι». Μια εναλλακτική απόδοση με την οποία θα μπορούσε να αποδοθεί η περικοπή με χρήση μέλλοντα χρόνου είναι «ἔσομαι **εἰς** ὄντινα ἔσομαι» ή «ἔσομαι **εἰς** ὅ,τι ἔσομαι». Αυτές οι παρεμφερείς φράσεις «ἔσομαι εἰς» και «γίγνομαι εἰς» χρησιμοποιούνται με την έννοια τού «αποδεικνύομαι ότι είμαι», ότι οι πράξεις μου θα φανερώσουν μια ιδιότητα, έναν ρόλο ή μια πτυχή της προσωπικότητάς μου. Έτσι, για παράδειγμα, αναφέρεται «ὅτι **ἐγενόμην** τῷ Ισραηλ **εἰς** πατέρα [כִּי־הָיִיתִי לְיִשְׂרָאֵל לְאָב, *ΜΚ*], καὶ Εφραιμ πρωτότοκός μού ἐστιν». (Ιερ 31|38:9) Μάλιστα, είναι ενδιαφέρον ότι ο ίδιος ο Θεός φέρεται να αναφέρει ότι πρόκειται να “αποδειχτεί ότι είναι” *Θεός* έναντι του λαού Ισραήλ.

153 Joosten (2013B) 790.

154 Κούκουρα (2009) 54.

Ιερ 7:23,[155] *Leeser:*	*ΜΚ:*	*Ο΄:*
I will be	**וְהָיִיתִי**	καὶ **ἔσομαι**
unto you	לָכֶם	ὑμῖν
for a God	לֵאלֹהִים	**εἰς** θεόν
		καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς λαόν

4.3 Η μαρτυρία δυο σημαντικών μεσαιωνικών ελληνικών μεταφράσεων

Με μια δόση υπερβολής, ο N. Fernandez Marcos συμπέρανε ότι «μπορούμε να πούμε με ασφάλεια ότι η αναθεώρηση της *Ο΄*—αρχικά περιορισμένη μόνο στην Πεντάτευχο—ξεκίνησε την επόμενη κιόλας μέρα μετά την εμφάνιση της μετάφρασης».[156] Αυτό συνέβη επειδή ήδη «από τα τέλη του δεύτερου αιώνα ΠΚΧ ορισμένοι Ιουδαϊκοί κύκλοι είχαν επίγνωση του γεγονότος ότι η μετάφραση δεν ήταν επαρκώς πιστή στο πρωτότυπο εβραϊκό κείμενο». Οι βιβλικές μεταφράσεις είτε ιουδαϊκής είτε χριστιανικής προέλευσης πολύ συχνά βρίσκονταν σε αμφίδρομη χρήση και αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο θρησκευτικών κοινοτήτων.

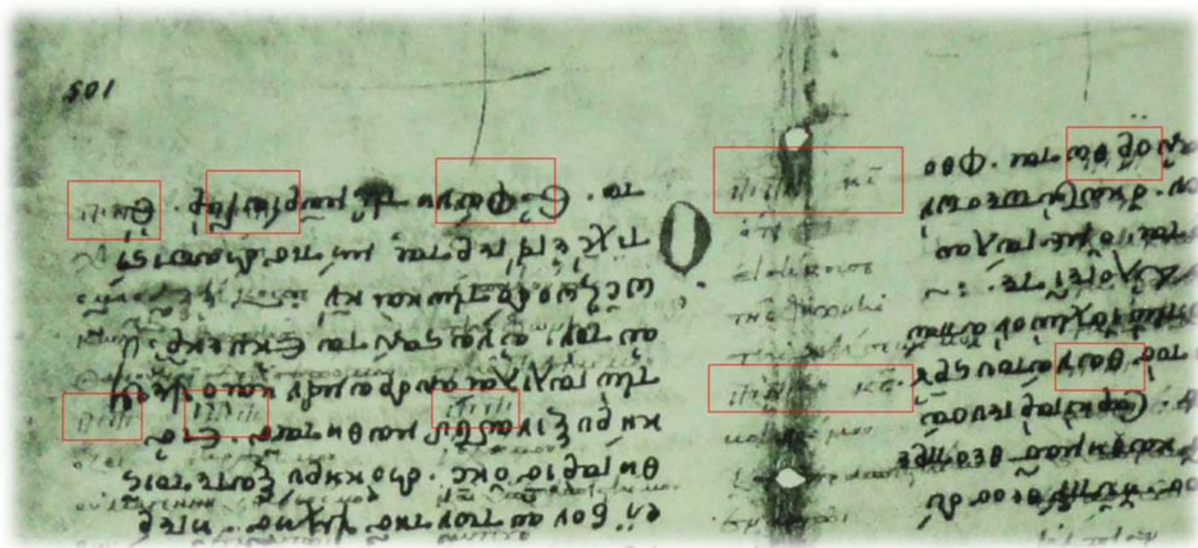
Αυτή η αδιάκοπη μεταφραστική-αναθεωρητική διαδικασία αντανακλάται και στους ποικίλους τρόπους με τους οποίους αντιμετωπίζεται η απόδοση των θεωνυμιών. Στην εκτενέστατη βιβλιογραφία της απόδοσης της θεϊκής προσωνυμίας του εδ. Έξοδος 3:14 και του ιερού Τετραγράμματου γενικότερα έχει αναλυθεί η μετάφραση των *Ο΄* καθώς και οι ιουδαϊκές-«χριστιανοϊουδαϊκές» μεταφράσεις του δεύτερου αιώνα ΚΧ. Εντούτοις, δεν έχουν μελετηθεί οι μεταφραστικές επιλογές δύο μεσαιωνικών ιουδαϊκών-«ιουδαιοχριστιανικών» μεταφράσεων: (α) της *Graecus Venetus* του 14ου αιώνα και (β) της *Πολυγλώττου Πεντατεύχου* της Κωνσταντινούπολης των μέσων του 16ου αιώνα.

Η *Graecus Venetus* [*GrVen*]: Πρόκειται για μετάφραση που περιέχεται στον χειρόγραφο κώδικα Cod. Marc. Gr. VII (=377) της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης στη Βενετία, ο οποίος χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα. Ο καρδινάλιος Βησσαρίων ο Τραπεζούντιος (1403–1472) μετέφερε μεταξύ άλλων χειρογράφων και αυτόν τον κώδικα από τη Θήβα στη Βενετία. Περιλαμβάνει την Πεντάτευχο, έξι από τα Αγιόγραφα, δηλαδή τις Παροιμίες, τη Ρουθ, το Άσμα Ασμάτων, τον Εκκλησιαστή, τους Θρήνους και τον Δανιήλ. Η *GrVen* παρουσιάζει ένα μίγμα χριστιανικών και ιουδαϊκών χαρακτηριστικών σε κωδικολογικό, παλαιογραφικό και κειμενικό επίπεδο. Το 1875 έγινε η έκδοση του κειμένου της μετάφρασης από τον O. Gebhardt.

[155] Παρόμοια, «καὶ ἔσεσθέ μοι εἰς λαόν, καὶ *ἐγὼ ἔσομαι* ὑμῖν *εἰς* θεόν» (Ιερ 11:4), «καὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν, καὶ *ἐγὼ ἔσομαι* αὐτοῖς *εἰς* θεόν» (24:7˙ 31|38:33˙ 32|39:38) και «*ἔσομαι εἰς* θεὸν τῷ γένει Ισραηλ, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν». (31|38:1)

[156] Fernández Marcos (2009) 39.

Όσον αφορά στην ταυτότητα του μεταφραστή της *GrVen*, ο F. Delitzsch την απέδωσε σε κάποιον Βυζαντινό Εβραίο, τον Ελισσαίο (ή Άνθιμο), ο οποίος είναι γνωστός από άλλες πηγές, ενώ ο O. Gebhardt θεώρησε γενικότερα ότι αποτελεί προϊόν της καραϊτικής κοινότητας. Εντούτοις, η επικρατούσα θέση σήμερα είναι η λεγόμενη «υπόθεση Mercati-Aslanov», σύμφωνα με την οποία μεταφραστής είναι ο Ιουδαίος προσήλυτος στον χριστιανισμό Σίμων Ατουμάνος (=Οθωμανός;). Ο ουμανιστής λόγιος Σίμων καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη, υπήρξε για κάποια περίοδο στουδίτης μοναχός και μετέπειτα χειροτονήθηκε Λατίνος αρχιεπίσκοπος Θήβας, τής τότε πρωτεύουσας και έδρας του Δουκάτου Αθηνών-Θηβών. Φαίνεται ότι η *GrVen* αποτελεί τμήμα ή απομεινάρι της *Τριγλώττου Βίβλου* που εκπόνησε ο ίδιος, όπου προφανώς, μετέφρασε τουλάχιστον εν μέρει την ΠΔ από τα Εβραϊκά στα Ελληνικά και τα Λατινικά και την ΚΔ από τα Ελληνικά στα Εβραϊκά και τα Λατινικά.[157] Ως προς τις επιδράσεις που εμφανίζει η *GrVen*, φαίνεται ότι ο εκλεκτικιστής μεταφραστής της ήταν καλά εξοικειωμένος με την *Ο΄* αλλά συμπεριέλαβε χαρακτηριστικά στοιχεία της μετάφρασης του Συμμάχου και κυρίως του Ακύλα.

Εικόνα 4:
Το Τετραγράμματο και στις πέντε στήλες
(ελλ. μεταγραφή, Ακύλας, Σύμμαχος, Ο΄, Πέμπτη/Θεοδοτίων)
σε παλίμψηστο κώδικα που περιέχει τα *Εξαπλά*. Εδώ τα εδ. Ψαλμός 28:6, 7.
(Αμβροσιανός Ο 39/Rahlfs 1098, σπάραγμα 11, φύλλο 105r. Βλ. Mercati (1958))

[157] Για την πορεία της έρευνας του θέματος, βλ. de Lange (2012) 58˙ Crostini (2012) 48˙ de Crom (2009) 299–301˙ Fedalto (2007)˙ Aslanov (1999)˙ Setton (1956) 47–52˙ Mercati (1916)˙ Gebhardt (1875). Για τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά της *GrVen*, βλ. Gil (1999).

Είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο ότι η *GrVen* αποδίδει με συνέπεια το Τετραγράμματο με χρήση των όρων *Ὀντωτής*, *Ὀντουργός* και *Οὐσιωτής*.[158] Οι μόνες βιβλιογραφικές αναφορές σε αυτή τη σημασιολογική απόδοση του θεωνυμικού «νεολογισμού» της *GrVen* γίνονται *en passant* από τους H. B. Swete, C. Aslanov, N. Fernández Marcos και D. de Crom.[159] Τόσο τα αρχαιότερα χειρόγραφα της *Ο΄* που περιέχουν κάποια εβραϊκή μορφή του Τετραγράμματου αλλά και οι αποδόσεις των *Τριών*, των τριών αρχαίων μεταφραστών-αναθεωρητών της *Ο΄* που όλοι τους διατήρησαν το εβραϊκό Τετραγράμματο εντός του ελληνικού τους μεταφράσματος, υποδεικνύει ότι ο Σίμων επέλεξε να ακολουθήσει αυτή την ιουδαϊκή ως επί το πλείστον (και πιθανώς πρωτοχριστιανική) παράδοση τής μη απόδοσης της κύριας θεωνυμίας με το μεταγενέστερα κοινότοπο υποκατάστατο *Κύριος*. Μολονότι η ραβινική παράδοση πρόβαλε την ανάγνωση των εβραϊκών όρων που σημαίνουν «όνομα» και «κύριος» εκεί όπου υπήρχε το Τετραγράμματο στο κείμενο κατά τη δημόσια ανάγνωση των ιερών γραφών, υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις που υποδεικνύουν ότι αυτή η ερμηνευτική πρακτική δεν κατάφερε να επιβληθεί εξολοκλήρου στις εβραϊκές κοινότητες. Όπως φαίνεται και στην *GrVen*, ο Σίμων είτε ώς γνώστης προφορικών και γραπτών ιουδαϊκών μεσαιωνικών ερμηνειών και παραδόσεων είτε ώς χριστιανός πρωτοπόρος της ανατέλλουσας τότε Αναγέννησης, απέδωσε το Τετραγράμματο υιοθετώντας τρεις συνώνυμους όρους οι οποίοι ήταν και αναγνώσιμοι αλλά και κατανοητοί ως προς τη σημασία τους στον Έλληνα αναγνώστη και ακροατή.[160]

Άξια λόγου είναι η χρήση των *nomina sacra* εντός του κειμένου. Η βιβλιογραφική ομοφωνία υποστηρίζει ότι αυτή η σύμβαση των γραφέων[161] χαρακτηρίζει από χειρογραφικής άποψης τα χριστιανικά βιβλικά αντίγραφα. Οι χριστιανοί αναγνώστες των ελληνικών χειρογράφων ήταν εξοικειωμένοι με την ορθή ανάγνωσή τους. Πιθανώς αρχικά να υιοθετήθηκαν (πολύ νωρίς κατά τη χριστιανική μεταβίβαση των βιβλικών κειμένων, ίσως στο πρώτο μισό του δεύτερου αιώνα ΚΧ) ώς ιεροπρεπείς συντμήσεις που αντιστοιχούσαν στην υπάρχουσα ειδική μεταχείριση των θεωνυμιών εντός των εβραϊκών χειρογράφων και οι οποίες απευθύνονταν σε ένα ευρύτερο κοινό που δεν ήταν εξοικειωμένο με τα Εβραϊκά.

---

[158] Παρόμοια συνεπής χρήση χωρίς την υιοθέτηση συμβατικών αποδόσεων όπως *Κύριος* και *αδωνάι* στα ελληνικά γράμματα παρατηρείται στη μετάφραση του Ιώβ από τον Κώστα Φριλίγγο ο οποίος χρησιμοποιεί τη μεταγραφή *Γιεχωβά*. (*Το Βιβλίο του Ιώβ*, 1930) Όμοια πρακτική για το Τετραγράμματο στη μορφή *Ιεχωβά* ακολουθείται από τη *Μετάφραση Νέου Κόσμου* (*ΑΓΝΚ*) σε όλη την έκτασή της, καθώς και στην ΚΔ ώς εικασιακή κριτική αποκατάσταση (:conjectural emendation) του κειμένου.

[159] de Crom (2009) 295˙ Fernández Marcos (2000) 179˙ Aslanov (1999) 166˙ Swete (1902) 57: το σχόλιό του "in Exod. xxiii. 20 he translates הַמָּקוֹם τὸν ὀντωτήν, sc. יְהֹוָה" δεν επιβεβαιώνεται, τουλάχιστον στην εν λόγω περικοπή.

[160] de Lange (2012) 58, σημ. 4, 67, 68˙ Crostini (2012) 48.

[161] Ή, «γραφεϊκή σύμβαση» (:scribal convention).

Εικόνα 5:
Τα εδ. Έξοδος 3:14, 15 στην *Graecus Venetus*,
από το χειρόγραφο και τη μεταγραφή του O. Gebhardt.
Έχει ενδιαφέρον ο όρος *θεός* ώς *nomen sacrum*.

Ως προς το εδ. Έξοδος 3:14, η *GrVen* ακολουθεί και πάλι τους *Τρεις* αποδίδοντας τις επίμαχες φράσεις ώς «ἔσομαι ὅς ἔσομαι» και «ἔσομαι». Αυτή η μεταφραστική επιλογή επιτρέπει να κατανοηθούν αυτές οι αναφορές εκ μέρους του Θεού όχι ώς θεωνυμίες (ακριβέστερα, θεωνυμικοί φρασεολογισμοί) καθαυτές αλλά ώς εκφράσεις ρέοντα λόγου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, δεν εμφανίζεται σε αυτό το σημείο του βιβλικού κειμένου ένα «νέο» όνομα του Θεού αλλά, πολλώ δε μάλλον, δεν επιχειρείται καν να ερμηνευθεί εδώ το περιεχόμενο της σημασίας της τετραγράμματης θεωνυμίας καθαυτής.

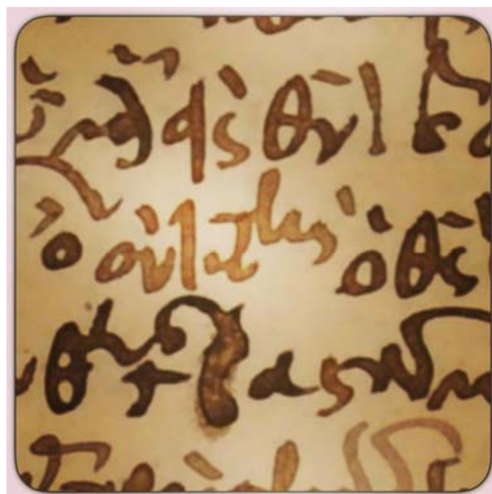
Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι στις τρεις περιπτώσεις που χρησιμοποιείται το ρήμα *hyh* /היה/ στο εδ. Έξοδος 4:16, η *GrVen* αποδίδει την πρώτη με το ρήμα *τελῶ* και τις άλλες δύο με το ρήμα *ὑπάρχω*, όλα σε χρόνο μέλλοντα.[162] Το ρήμα *ὑπάρχω* δεν έχει κάποια οντολογική προέκταση ούτε αναφέρεται σε κάποια αλλαγή του είδους της ύπαρξης αλλά αποτελεί δείγμα της ιδιαίτερης προσπάθειας από μέρους του μεταφραστή να αποδώσει το κείμενο με τον καλύτερο και διαφανέστερο κατά την άποψή του γλωσσικό αλλά και ερμηνευτικό τρόπο.

Κάτι που διακρίνει την *GrVen* σε όλη την έκτασή της είναι ότι ο μεταφραστής

[162] "And it *shall come about* that he *shall be* as a mouth for you, and you *shall be* as God to him." (*NAS*)

επιλέγει να αποδώσει το ρήμα *hyh* με το ελληνικό ***τελέω-τελῶ***. Αυτή είναι μια μεταφραστική απόπειρα απόδοσης της δυναμικής που φέρει το ρήμα του εβραϊκού πρωτοτύπου. Σύμφωνα με το *Thayer's Greek Lexicon*, *τελῶ* σημαίνει 'εκτελώ, φέρω σε πέρας, εκπληρώνω, πραγματοποιώ (έτσι ώστε αυτό που έγινε να αντιστοιχεί σε εκείνο που είχε λεχθεί, τη διαταγή, την εντολή, κλπ)'. Επίσης, δίνονται οι ορισμοί «συμπληρώνω, τελειώνω, εκπληρώνω, και γενικά, [κάμνω,] διενεργώ, φέρνω σε πέρας», «εκπληρώνω το λόγο μου· παρέχω σε κάποιον την εκπλήρωση κάποιου πράγματος», «εκπληρώνω ή επιβεβαιώνω έναν όρκο, κάνω κάτι τέλειο, τελειοποιώ», «φέρνω σε ολοκλήρωση, τελειώνω» και ως αμετάβατο ρήμα «εκπληρώνομαι, αποβαίνω κατά κάποιο τρόπο».[163] Συνεπώς, κατ' αυτήν την έννοια ο Θεός θα μπορούσε να αποκληθεί ο «**Τελών**», δηλαδή Εκείνος που φέρει σε τέλος ή ολοκλήρωση, που επιτελεί τον σκοπό του με επιτυχία, που δρα αποτελεσματικά, που εκπληρώνει απαρέγκλητα την υπόσχεσή του.[164]

Αυτό εναρμονίζεται με πλήθος βιβλικών περικοπών που εμπεριέχουν αυτή την ιδέα.[165] Για παράδειγμα, στον Ησαΐα 55:8–11 τονίζεται με τη χρήση μιας λεκτικής εικόνας ότι «οὕτω θέλει εἶσθαι ὁ λόγος μου ὁ ἐξερχόμενος ἐκ τοῦ στόματός μου· δὲν θέλει ἐπιστρέψει εἰς ἐμὲ κενός, ἀλλὰ θέλει ***ἐκτελέσει*** τὸ θέλημά μου καὶ θέλει εὐοδωθῆ εἰς ὅ, τι αὐτὸν ἀποστέλλω», *ΑΓΝΒ*. Παρόμοια, στο εδ. Ρωμαίους 4:17 γίνεται αναφορά περί «θεοῦ τοῦ ζῳοποιοῦντος τοὺς νεκροὺς καὶ καλοῦντος **τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα**», δηλαδή «του Θεού, ο οποίος ζωοποιεί τους νεκρούς και *καλεί τα πράγματα που δεν υπάρχουν σαν να υπήρχαν*», *ΑΓΝΚ*. Όπως σχολιάζουν νεότεροι υπομνηματιστές σαν τον A. Barnes, οι υποσχέσεις του Θεού είναι απόλυτα βέβαιο ότι θα εκπληρωθούν και συνεπώς το περιεχόμενό τους είναι σαν να ήρθε ήδη σε ύπαρξη, σαν να πραγματοποιήθηκε κιόλας από τη στιγμή που έλαβε χώρα η διατύπωσή τους.

Εικόνα 6:
Απόδοση στην *Graecus Venetus* του Τετραγράμματου ώς «ο Οντωτής» συνοδευόμενο από το «θεός» ώς *nomen sacrum*.

Στην *GrVen* το Τετραγράμματο αποδίδεται με παράγωγα του ρήματος *εἰμί*, με τους παρεμφερείς σημασιολογικά όρους *Ὀντωτής*, *Ὀντουργός* και *Οὐσιωτής*. Με αυτόν τον τρόπο δίνεται έμφαση σε πτυχές της θεότητας ώς του Δημιουργού, του Ζωοποιού, του Ζωοδότη και Συντηρητή της ζωής. Επιχειρώντας μια υπόθεση εργασίας, αν το ρήμα *τελῶ* χρησιμοποιούνταν και στην εν λόγω φράση του εδ. Έξοδος 3:14 στην *GrVen*,

[163] *Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας* των H.G. Liddell & R. Scott, εκδ. Πελεκάνος 2007.

[164] Είναι ενδιαφέρουσα η αναφορά του Φίλωνα στον «τελεσφόρο» Θεό: «Τούτοις μὲν οὖν ἑκούσια γίνεται διὰ φιλαυτίαν τὰ σφάλματα οὐχ ὑπομένουσι τὸν φιλόδωρον καὶ *τελεσφόρον* θεὸν αἴτιον ἀποφῆναι τῶν ἀγαθῶν». (Φίλων, *Περί γεωργίας* [*De agricultura*] 173.5)

[165] Ιη 23:14· 1Βα 8:56.

τότε θα μπορούσε να αποδοθεί κατ' αναλογία σε ενεργητική ή μέση φωνή και σε χρόνο μέλλοντα ή ενεστώτα ώς:

- «τελῶν/τελούμενος εἰμι ὅς τελῶν/τελούμενος εἰμι»,
- «τελῶν/τελούμενος ἔσομαι»,
- «τελέσων/τελεσόμενος ὅς τελέσων/τελεσόμενος»,
- «τελέσων/τελεσόμενος εἰμι ὅς τελέσων/τελεσόμενος εἰμι»,
- «τελέσων/τελεσόμενος ἔσομαι ὅς τελέσων/τελεσόμενος ἔσομαι»·

ή, κατ' αντιστοιχία με τους *Ο΄*,

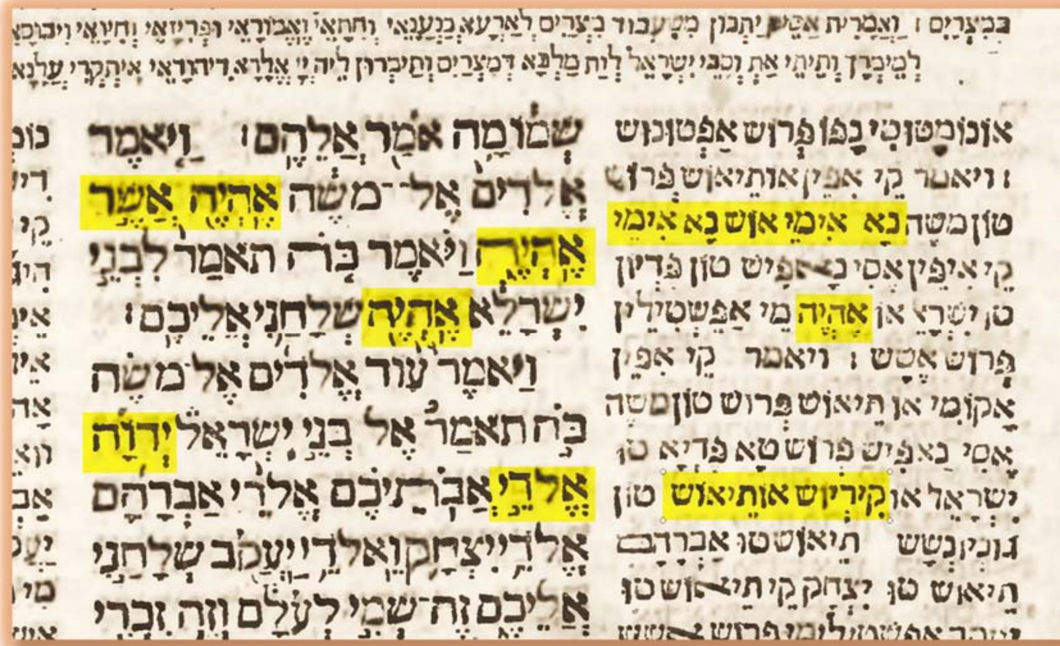
- «ἐγώ εἰμι ὁ Τελῶν/Τελούμενος», ή
- «ἐγώ εἰμι ὁ Τελέσων/Τελεσόμενος».

Η έννοια που θα αποδιδόταν με αυτούς τους τρόπους θα ήταν «(θα) είμαι Εκείνος που Εκπληρώνει το Λόγο του», «εγώ είμαι/θα αποδειχτώ ο Εκπληρωτής (των υποσχέσεών μου)», «(θα) είμαι Εκείνος που Εκπληρώνεται (σε ό,τι υποσχέθηκε ή ώς προς τον σκοπό του)».

Η *Πολύγλωττος Πεντάτευχος της Κωνσταντινούπολης* [*ΠΠΚ*]: Πρόκειται για έντυπη έκδοση πολυγλώττου της Πεντατεύχου με τίτλο *Pentateuchus Hebraicus, Hispanicus, Barbaro-Graecus*. Τυπώθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1547 από τον Ελιέζερ (Άλμπερτ) Σοντσίνο, μέλους της επιφανούς τυπογραφικής δυναστείας ασκεναζικής καταγωγής από την Ιταλία. Προφανώς αποτελεί έργο εξελληνισμένων Ιουδαίων Καραϊτών λογίων της Κωνσταντινούπολης. Περιέχει το εβραϊκό κείμενο της Πεντατεύχου στο κέντρο της σελίδας, το οποίο πλαισιώνεται στο πάνω μέρος από το αραμαϊκό Ταργγούμ του Ογκέλου (Βαβυλωνιακό Ταργγούμ) και στο κάτω μέρος το σχολιολόγιο του Ρασί (από τα αρκτικά γράμματα του πλήρους ονόματος Ραββί Σολομών μπεν Ισαάκ, 1040–1105) στα Εβραϊκά. Η δεξιά στήλη είναι αλλόγραφη (:aljamiado) καθώς περιέχει το ελληνικό βιβλικό κείμενο με εβραϊκούς χαρακτήρες, η κεντρική το πρωτότυπο εβραϊκό και η αριστερή επίσης αλλόγραφη Ισπανοεβραϊκή (Λαντίνο) με εβραϊκούς χαρακτήρες. Το 1897 εκδόθηκε από τον D. C. Hesseling η στήλη που περιέχει την νεοελληνική μετάφραση του βιβλικού κειμένου με ελληνικούς χαρακτήρες.

Οι μεταφραστικές επιλογές που παρατηρούνται «υποδεικνύουν μια μέχρι σήμερα απρόσμενη σύνδεση μεταξύ της ιουδαϊκής και της χριστιανικής μεταβίβασης της Ελληνικής Βίβλου κατά τον Μεσαίωνα».[166]

[166] Boyd-Taylor (2008) 39.

ויאמר ׃ אמר אלהם מה שמו
אהיה אשר אלהים אל־משה
לבני כה תאמר ויאמר אהיה
׃ אליכם שלחני אהיה ישראל
ויאמר עוד אלהים אל משה
יהוה כה תאמר אל בני ישראל
אלהי אבתיכם אלהי אברהם
אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני
אליכם זה שמי לעלם וזה זכרי

אונומטו קי נפו פרוש אפטונוש
ויאמר קי איפין אותיאוש פרוש ׃
טון משה נא אימי אוש נא אימי
קי איפין אסי נא איפיש טון פדיון
טו ישראל אן אהיה מי אפשטילין
פרוש אסש ׃ ויאמר קי איפין
אקומי אן תיאוש פרוש טון משה
אסי נאפיש פרוש טא פדיא טו
ישראל אן קיריוש אותיאוש טון
גוניקש תיאוש טו אברהם
תיאוש טו יצחק קי תיאוש טו

Εικόνα 7:
Τα εδ. Έξοδος 3:14, 15 στην *Πολύγλωττο Πεντάτευχο της Κωνσταντινούπολης* (1547).
Στα δεξιά το ελληνικό μετάφρασμα και στα αριστερά το εβραϊκό πρωτότυπο.

Φαρο καὶ ὅτι νὰ βγάλω τὰ παιδ̣ι̣ὰ τοῦ Ισραελ ἀπὸ τὴν Αἴγυφτο;

12. καὶ εἶπεν· ὅτι νὰ εἶμαι μετ' ἐσὲν καὶ ἐτοῦτο ἐσὲν τὸ σημάδι ὅτι ἐγὼ σὲ ἀπέστειλα ὄνταν ἐβγάλεις τὸν λαὸ ἀπὸ τὴν Αἴγυφτο νὰ δουλέψετε τὸν θεὸ ἰπὶ τὸ ὄρος ἐτοῦτο.

13. καὶ εἶπεν ὁ Μοσε πρὸς τὸν θεό· ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι πρὸς τὰ παιδ̣ι̣ὰ τοῦ Ισραελ καὶ νὰ πῶ αὐτωνῶν· ὁ θεὸς τῶν γονε̣ῶν σας ἀπέστειλέ με πρὸς ἐσᾶς, καὶ νὰ ποῦν ἐμέν· τί τὸ ὄνομά του; τί νὰ πῶ πρὸς αὐτουνούς;

14. καὶ εἶπεν ὁ θεὸς πρὸς τὸν Μοσε· νὰ εἶμαι ὃς νὰ εἶμαι· καὶ εἶπεν· ἔτσι νὰ πῇς τῶν παιδ̣ι̣ῶν τοῦ Ισραελ· ὁ Ειε μὲ ἀπέστειλεν πρὸς ἐσᾶς.

15. καὶ εἶπεν ἀκόμη ὁ θεὸς πρὸς τὸν Μοσε· ἔτσι νὰ πῇς πρὸς τὰ παιδ̣ι̣ὰ τοῦ Ισραελ· ὁ κύρ̣ι̣ος, ὁ θεὸς τῶν γονε̣ῶν σας, θεὸς τοῦ Αβρααμ θεὸς τοῦ Ιτσχακ καὶ θεὸς τοῦ Ιaακοβ ἀπέστειλέ με πρὸς ἐσᾶς· ἐτοῦτο τὸ ὄνομά μου εἰς τὸ ναιῶνα καὶ ἐτοῦτο τὸ ἀνάφερμά μου εἰς γενε̣ὰ γενε̣ά.

16. ἄμε καὶ νὰ μαζώξῃς τοὺς γέροντες τοῦ Ισραελ καὶ νὰ πῇς πρὸς αὐτουνούς· ὁ κύρ̣ι̣ος ὁ θεὸς τῶν γονε̣ῶν σας ἐφανερώθην πρὸς ἐμέν, θεὸς τοῦ Αβρααμ, τοῦ Ιτσχακ καὶ τοῦ Ιaακοβ τοῦ εἰπεῖ· ἀναγραμμὸ ἀνάγραψα ἐσᾶς καὶ τὸ κάμονται ἐσᾶς εἰς τὴν Αἴγυφτο.

Εικόνα 8:
Τα εδ. Έξοδος 3:14, 15 στη μεταγραμμένη ελληνική στήλη
της *Πολυγλώτου* κατά τη μεταγραφή του D. C. Hesseling (1897).

Ως προς την απόδοση του Τετραγράμματου, η *ΠΠΚ* μπορεί να θεωρηθεί είτε ότι ακολουθεί την πρακτική καταγραφής της μετάφρασης της προφορικής ιουδαϊκής παράδοσης (του *αδωνάι*) είτε υιοθετεί τη διαδεδομένη και μακραίωνη ως τότε χριστιανική πρακτική της χρήσης σε γραπτό και προφορικό λόγο τού όρου *κύριος*. Η αντίληψη της υπέρμετρης ιερότητας που κατέχει το Τετραγράμματο ώς λέξη φαίνεται από το γεγονός ότι στην στήλη του εβραϊκού πρωτότυπου κειμένου (του *ΜΚ*) η *ΠΠΚ* καταγράφει με συνέπεια μια ηθελημένα παραφθαρμένη μορφή του Τετραγράμματου, το ירוה *yrwh*, ώστε να ελαχιστοποιηθεί κατά πολύ η πιθανότητα να διαβαστεί δημόσια η φωνηεντισμένη εβραϊκή θεωνυμία.[167]

Όσον αφορά στο εδ. Έξοδος 3:14, η *ΠΠΚ* παρουσιάζει την εξής ιδιομορφία: την πλήρη φράση אהיה אשר אהיה την αποδίδει ως κοινή δήλωση ενώ την συντομευμένη μορφή της την καταγράφει ώς κύριο όνομα, ο *Eϊέ*. Συνεπώς φαίνεται ότι προσκολλείται πολύ πιστά στο κείμενο αποδίδοντας σε χρόνο μέλλοντα τη θεϊκή διαβεβαίωση ενώ παράλληλα στη δεύτερη περίπτωση ερμηνεύει την ιδιαιτερότητα του *ΜΚ* ώς ένδειξη ονομάτισης, παρουσίας κύριου ονόματος.

[167] Η μασοριτική στίξη του ιερού Τετραγράμματου, η οποία δεν είναι ούτε χειρογραφικά σταθερή ούτε προφανώς καταγράφει τη θεωρούμενη ώς ορθή τρισύλλαβη προφορά της θεωνυμίας, δεν είχε σκοπό να συσκωτίσει ή να διαστρέψει την αυθεντική προφορά του ονόματος. Πιο συγκεκριμένα, η κυρίαρχη φωνηεντισμένη μορφή יְהוָה /y^{e}h.'wā^{h}h/, στην πραγματικότητα, δεν απέχει και πολύ από την προφορά του θεϊκού ονόματος «κατά τα γράμματά του», σύμφωνα με τη φυσική ανάγνωση της αφωνηέντιστης εβραϊκής θεωνυμίας, δηλαδή /y^{e}.hu.'a/ ή, στην πιο εξελληνισμένη εκδοχή, *Ιεουά* /i.e.u.'a/ (*Ιεωά*). Εκείνος που θα διάβαζε, δηλαδή, το Τετραγράμματο με τον μασοριτικό φωνηεντισμό δεν θα πρόφερε το ιερό όνομα με τρόπο που θα απείχε κατά πολύ από την εκτιμούμενη ως αυθεντική προφορά. Την παρατήρηση αυτού του ραβινικού-μασοριτικού παραδόξου κατέγραψε ο Ιταλοεβραίος Σαμουήλ Δαβίδ Λουτσάτο (1800–1865), γνωστότερος από το ακρωνύμιό του Σαντάλ (שד"ל), στο σχολιολόγιο του στη Γένεση (2:4): «Συνεπώς, λέω ότι είναι αλήθεια ότι [ενν. εκείνοι που έστιξαν το κείμενο, οι Μασορίτες] ήθελαν να δείξουν ότι θα έπρεπε να διαβαστεί /ʾ ^{a}ḏon□y/ αλλά αυτή η στίξη κατάφερε ταυτόχρονα να διατηρήσει την πραγματική προφορά του [ενν. του Τετραγράμματου], η οποία ήταν γνωστή σε εκείνους μέσω της παράδοσης». (Luzzatto (1998) 31, 32˙ (1871) 25, 26)

Εις αρχή έπλασεν
ο θεός τον ουρανό
και την ηγή. והארץ και ηγής
ήτον άβυσ(σ)ος και αφανιασμός και
σκότος ιπί πρόσωπα άβυσ(σ)ο˙
και άνεμος του θεού αναπετάει ι
ιπί πρόσωπα των νερών : ויאמר
και είπεν ο θεός ως είναι φως
και ήτον φως : וירא και είδιεν
ο θεός το φως ότι καλό και
χώρισεν ο θεός ανάμεσά το
φως και ανάμεσα το σκότο : ויקר
και έκραξεν ο θεός το φως
μέρα και το σκότο έκραξεν
νύκτα και ήτον βράδυ και ήτον
πουρνό μέρα μνιά ויאמר και
είπεν ο θεός ας είναι άπλωμα
εις μεσωθιό τα νερά και ας
είναι χωρίζει ανάμεσα νερά στα
νερά ויעש και έκαμεν ο θεός

Εικόνα 9:
Απόσπασμα από την ελληνική στήλη
της *Πολυγλώττου Πεντατεύχου της Κωνσταντινούπολης*:
Η αλλόγραφη (:aljamiado) στήλη στα αριστερά
περιέχει το ελληνικό βιβλικό κείμενο με εβραϊκούς χαρακτήρες
και στα δεξιά η μεταγραφή της. (Γε 1:1–7, σ. 2)[168]

4.4 Συγκριτική επισκόπηση των μεταφράσεων

Από την παράθεση όλων των ελληνικών μεταφράσεων που κυκλοφόρησαν ευρέως ανά τους αιώνες, μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένα αξιοσημείωτα συμπεράσματα για την συγκεκριμένη περικοπή.

[168] Bádenas (2011) 226.

(α) Κατ’ αρχήν πρέπει να καταστή σαφές ότι αποτελεί κοινή παρανόηση που απορρέει από την ερμηνευτική παράδοση βάσει της *Ο΄*, ότι η θεωνυμική φράση «ο Ων» αποτελεί μετάφραση του Τετραγράμματου και ότι, κατ’ επέκταση, αποτελεί το κατ’ εξοχήν αποκαλυμμένο όνομα του Θεού.[169] Στην πραγματικότητα **η περί Θεού προσωνυμία (πλήρης και συντομευμένη) του εδ. Έξοδος 3:14 δεν αντιστοιχεί στο εβραϊκό Τετραγράμματο** και, κατά συνέπεια, πρόκειται για κατάχρηση όταν χρησιμοποιείται ως μεταφραστικό δάνειο στη θέση του Τετραγράμματου. «Το όνομα του Θεού του Ισραήλ δεν ήταν אהיה αλλά יהוה».[170] Στα αμέσως ακόλουθα εδάφια 3:15 και 16 το κείμενο σαφώς υποδεικνύει το Τετραγράμματο ως το κατ’ εξοχήν θεϊκό κυριωνύμιο: «Είπε ακόμα ο Θεός στο Μωυσή: «Θα πεις στους Ισραηλίτες: “Ο Κύριος [יְהוָה /yehva/, *MK*], ο Θεός των προγόνων σας, ο Θεός του Αβραάμ, του Ισαάκ και του Ιακώβ, αυτός με έστειλε σ’ εσάς”. *Αυτό είναι το όνομά μου στον αιώνα, και με αυτό θα με επικαλούνται όλες οι γενιές*. Πήγαινε, λοιπόν, συγκέντρωσε τους πρεσβυτέρους των Ισραηλιτών και πες τους ότι σου παρουσιάστηκε ο Κύριος [יְהוָה], ο Θεός των προγόνων τους, ο Θεός του Αβραάμ, του Ισαάκ και του Ιακώβ, και είπε: ...». (*ΑΓΒΕ-97*) Αυτή η περιγραφή ταυτίζεται πλήρως με την εκ νέου αποκάλυψη του Θεού στον Μωυσή που ακολουθεί στο εδ. 6:3.[171] Η αποκάλυψη του θεϊκού ονόματος αφορά στο Τετραγράμματο και η προσωνυμία του Έξοδος 3:14 συμβάλει στην διασαφήνιση της σημασίας του στο συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Αυτή η θεϊκή προσωνυμία πουθένα δεν φέρεται να λέχθηκε από τον Μωυσή στο λαό ούτε και πουθενά αλλού στο βιβλικό κείμενο δεν εμφανίζεται ξανά ως αυτόνομο όνομα του Θεού—είτε στα λόγια του Θεού είτε στα λόγια των ευσεβών λάτρεών Του.

Παρόμοια, το «ἐγώ εἰμι» του εδ. Έξοδος 3:14, *Ο΄* είναι εντελώς διαφορετικό ως προς τη μορφολογία και το περιεχόμενο στο εβραϊκό κείμενο από το «ἐγώ εἰμι» του εδ. Δευτερονόμιο 32:39, *Ο΄* όπου αναφέρεται אֲנִי אֲנִי הוּא /ʾănî ʾănî hûʾ/, «ἐγώ,

---

[169] Για παράδειγμα, ο Ευγένιος Βούλγαρης, αφού παραθέτει πρώτα μια σειρά από πατερικά παραθέματα που σχολιάζουν την προσωνυμία του εδ. Εξ 3:14, συνοψίζει μεταξύ άλλων: «Αὐτὸ εἶναι τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸν καὶ θαυμαστὸν καὶ φοβερὸν καὶ ὑπερκατανόητον Ὄνομα, τὸ ὁποῖον ὁ Θεος ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν πιστὸν αὐτοῦ θεράποντα τὸν Μωϋσέα, καὶ διὰ τοῦ Μωϋσέως εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας, καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς εὐσεβεῖς αὐτοὺ λάτρεις· ὁ ὬΝ. [...] Δὲν εἶναι μόνον ὬΝ, ἀλλ' εἶναι ὁ ὬΝ». (Βούλγαρης (1801) 1:246)

[170] Arnold (1905) 132.

[171] Το ρήμα *δηλόω* στη φράση «τὸ ὄνομά μου κύριος οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς» του εδ. Έξ 6:3, *Ο΄* (נוֹדַעְתִּי /nôḏáʿtî/, *MK*) πέρα από τη βασική έννοια «φανερώνω, γνωστοποιώ, αποκαλύπτω, δείχνω» (μεταγ. και *δηλοποιέω*) σημαίνει επίσης και «εξηγώ/εξηγούμαι, διασαφηνίζω, δείχνω τη σημασία». (*LS-Ελλ*) Αυτή την κατανόηση του ρήματος προκρίνει και η *ΑΓΝΒ* με την απόδοση «δὲν *ἐγνωρίσθην* ὅμως εἰς αὐτοὺς μὲ τὸ ὄνομά μου Ἰεοβά». Η ίδια ακριβώς μορφή του εβραϊκού ρήματος χρησιμοποιείται στο εδ. Ιεζ 20:9 και αποδίδεται ως «*ἐγνώσθην* πρὸς αὐτοὺς», *Ο΄* και «*ἐγνωρίσθην* εἰς αὐτούς», *ΑΓΝΒ*. Αυτή η σημασιοδότηση επιτρέπει να κατανοηθεί από το κείμενο της Γένεσης ότι οι πατριάρχες είχαν γνώση και χρησιμοποιούσαν το Τετραγράμματο καθώς το ‘επικαλούνταν’ και ‘ορκίζονταν’ σε αυτό, μολονότι προφανώς δεν είχαν κατανόηση του βαθύτερου νοήματός του ούτε επίγνωση του Φορέα του. (Γε 21:33· 24:2, 3· 26:25) Με τη βασική έννοια χρησιμοποιείται το συγκεκριμένο ελληνικό ρήμα άλλες δύο φορές στην Πεντάτευχο κατά την *Ο΄*. (Εξ 33:12· Δευ 33:10)

ἐγὼ εἶμαι», *ΑΓΝΒ*. Η άγνοια του υποκείμενου εβραϊκού βιβλικού κειμένου από εκπροσώπους του ελληνιστικού ιουδαϊσμού και της χριστιανικής πατερικής γραμματείας οδήγησε σε δημιουργικές θεολογικές ερμηνευτικές αναγνώσεις σχετικών χωρίων τόσο της ΠΔ όσο και της ΚΔ που δεν έχουν όμως στέρεο βιβλικό υπόβαθρο.[172]

(β) Η ερμηνευτική επιλογή των *Ο΄* έφερε εξαρχής το φιλοσοφικό φορτίο της πλατωνικής θεολογίας.[173] Φυσικά, και για τον Ιουδαίο ο Θεός δεν όφειλε την ύπαρξή του σε κάποιον ανώτερό του, ήταν ο Ύψιστος. Ούτε υπήρχε αμφιβολία για το αν είναι ζωντανός—ήταν σαφώς υπαρκτός και εμπλεκόμενος σε δυναμικές διαπροσωπικές σχέσεις στενής πολιτείας, ακόμη δε και προσωπικής φιλίας. Αυτά όμως τα διαχρονικά θεμελιώδη στοιχεία της περί Θεού σημιτικής-ισραηλιτικής αντίληψης δεν ήταν συμβατά με την πλατωνική αντίληψη που κατέστησε εξαιρετικά διαδεδομένη και δημοφιλή ο ελληνικός πολιτισμός. Σε μια από τις θεοφάνειες στον Μωυσή που περιγράφονται στην Έξοδο (34:5–7), όταν ο Θεός "κηρύττει" (וַיִּקְרָא /wayyiqrāʾ/) το τετραγράμματο όνομά του δεν προφέρει απλώς το όνομα αλλά το νοηματοδοτεί με την περιγραφή ιδιοτήτων της προσωπικότητάς του, όπως το έλεος, η πιστότητα, η καλοσύνη και η κρίση.

(γ) Η *Ο΄*, υπό την προϋπόθεση ότι δεν υπήρξε κάποια μεταλλαγή του κειμένου της περικοπής κατά τη μεταβίβασή του (και επί του παρόντος δεν έχουμε κανένα βάσιμο λόγο για να υποθέσουμε κάτι διαφορετικό), επέλεξε να αποδώσει την πλήρη φράση με το ρήμα *εἰμί* σε πρώτο πρόσωπο ενικού και **χρόνο ενεστώτα** το πρώτο μέρος της προσωνυμίας και σε **μετοχή ενεστώτα** αρσενικού γένους το δεύτερο μέρος της όπως επίσης και τη συντομευμένη μορφή της. Με αυτό τον τρόπο στις περισσότερες περιπτώσεις δεν μεταφράζεται και η αναφορική αντωνυμία אֲשֶׁר /ʾăšer/. Όπως ήδη συζητήθηκε στις πρώτες σελίδες αυτής της μελέτης, η απλή επιβεβαίωση ότι ο Θεός *είναι*, δηλαδή ότι *υπάρχει*, δεν θα πρόσθετε τίποτα καινούριο ούτε σε σχέση με την πιεστική κατάσταση που αντιμετώπιζε ο λαός Ισραήλ αλλά ούτε και στη γενικότερη περί Θεού αντίληψη όπως αυτή εμφανίζεται στην Πεντάτευχο. Αυτή την επιλογή της *Ο΄* ακολούθησαν σχεδόν απαρέγκλιτα όλες ουσιαστικά οι αποδόσεις που έγιναν από Ορθόδοξους μεταφραστές.

Σε αντιδιαστολή, οι βιβλικές μεταφράσεις κυρίως ιουδαϊκής και ελάχιστες χριστιανικής προέλευσης διαφοροποιήθηκαν αισθητά από την σαφώς πλατωνίζουσα επιλογή της *Ο΄*. Έτσι, κατά κύριο λόγο επέλεξαν να αποδώσουν τη φράση στα Ελληνικά με το ρήμα *εἰμί* σε πρώτο πρόσωπο ενικού αλλά σε **χρόνο μέλλοντα**. Όπου μεταφράστηκε, η αναφορική αντωνυμία אֲשֶׁר αποδόθηκε «ὅς», «ἐκεῖνος ὁ

[172] Βλ. υποσημ. 26 σχετικά με τη χρήση και σημασία του «ἐγώ εἰμι» και σε άλλες βιβλικές περικοπές. Για εκτενή ανάλυση του θέματος, βλ. Williams (2000).

[173] Ο A. Lacocque παρατήρησε: «Το σημασιολογικό πεδίο του εβραϊκού ρήματος *hyh* βρέθηκε να συνδέεται με τρόπο διαρκή με εκείνο του ελληνικού ρήματος *είναι*, κατόπιν με το λατινικό ρήμα *esse*, όπου αυτά τα ρήματα φέρνουν στο πεδίο της μετάφρασης μια ευρεία εννοιολογική ιστορία, που εκπηγάζει πρωτευόντως από τις φιλοσοφίες του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, και κατά συνέπεια από σκεπτικά τα οποία προϋπήρχαν της μετάφρασης των Εβδομήκοντα». (Lacocque (1998) 331)

ὁποῖος», «εκείνος που» και «αυτός που». Η χρήση του ρήματος *εἰμί* σε μέλλοντα καθιστά σαφές με τρόπο ρητό ότι η εν λόγω προσωνυμία δεν περιέχει κανένα ί-χνος υπαρξιακής-οντοθεολογικής θεώρησης. Ο Θεός δεν πρόκειται να είναι στο μέλλον σε αντιδιαστολή με την παρούσα ανυπαρξία του, δεν πρόκειται να έρθει σε ύπαρξη στο μέλλον. Ο Θεός θεωρείται εκ προοιμίου ζωντανός και υπαρκτός αλλά πρόκειται να είναι, να γίνει, να αποδειχθεί ότι είναι και να φανερωθούν πτυχές της προσωπικότητάς του στην πολυποίκιλη πολιτεία του με τον άνθρωπο και εν γένει με την κτίση Του. Κατά συνέπεια, αν χρησιμοποιούνταν μετοχή του ρήματος *γίγνομαι* θα μπορούσε να αποδοθεί σε μέλλοντα ώς «ο Γενησόμενος», ή μάλλον, πιο περιεκτικότερα, «ο Γενόμενος».[174]

(δ) Η χρήση του οριστικού άρθρου «ο» πριν τη συντομευμένη μορφή της προσωνυμίας και η απόδοσή της μέσω φωνητικής μεταγραφής («ὁ Ειε», δηλ. *Εϊέ*) φανερώνει την προβληματική των μεταφραστών ώστε να μεταδώσουν αποτελεσματικά την ιδέα ότι πρόκειται για προσωνυμία που αποδίδεται στον Θεό κι όχι απλώς αναφορά στις χαρακτηριστικές ιδιότητές («ιδιώματα») του. Κάποιοι μεταφραστές—όπως και στη συγκεκριμένη περίπτωση—επέλεξαν να αποδώσουν τη φράση אהיה אשר אהיה όχι ώς ένα νέο όνομα που αποκάλυψε ο Θεός, αιτιολογικό ή ακόμη και ανταγωνιστικό ως προς τη μοναδική θέση που κατέχει το Τετραγράμματο αλλά μάλλον ως μια δήλωση της θεότητας ότι επρόκειτο να φανερωθεί και να αποκαλυφθεί στον κατατρεγμένο λαό του με τρόπους που θα όριζαν μια για πάντα την ταυτότητα και την ποιότητα του χαρακτήρα Του.

---

[174] Φυσικά πρόκειται για μια «δύσκολη» απόδοση καθώς *prima facie* υπεισέρχεται η σημασία τού *γίγνομαι* ώς «γεννιέμαι», κατάσταση ασύμβατη με τη βιβλική αλλά και την πλατωνική έννοια της θειότητας. (MF-2016:472.δ) Για παράδειγμα, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος σχολιάζοντας τα εδ. Φλπ 2:6, 7 υπό το πρίσμα μιας τριαδιστικής χριστολογίας αντιλαμβάνεται το *γίγνομαι* κατ' αυτό τον τρόπο: «Εἶπον ὅτι ἡ μορφὴ τοῦ δούλου ἀληθὴς, καὶ οὐδὲ ἐλάττων· οὐκοῦν καὶ ἡ μορφὴ τοῦ Θεοῦ τελεία, καὶ οὐκ ἐλάττων. Διὰ τί μὴ εἶπεν, Ἐν μορφῇ Θεοῦ *γενόμενος*, ἀλλ', Ὑπάρχων; Ἴσον ἐστὶ τοῦτο τοῦ εἰπεῖν, Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. Τὸ ἀπαράλλακτον ἡ μορφὴ δείκνυσι, καθὼς ἐστι μορφή». (*Υπόμνημα εις την Προς Φιλιππησίους επιστολήν*, Ομιλία 6 [*In epistulam ad Philippenses*, homilia 6] |PG 62:223) Εντούτοις, ο μέλλοντας ακόμη δε και ο ενεστώτας ακυρώνει εκ των πραγμάτων μια τέτοιου είδους κατανόηση. Ο Θεός δύναται να είναι ο «ἀεὶ γενόμενος» καθώς πάντα ενεργεί κατά το θέλημά του και προς τον σκοπό του. Οι μοναδικές δύο χρήσεις της συγκεκριμένης φράσης «ἀεὶ γενόμενος» στην *Πολιτεία* (574e) του Πλάτωνα και στον *Ιουδαϊκό Πόλεμο* (1.429) του Ιώσηπου αφορούν σε χαρακτηριστικά ανθρώπων, χωρίς κάποια ιδιαίτερη τεχνική σημασία. Έχει ενδιαφέρον ότι ο George Campbell Morgan απέδωσε το Τετραγράμματο ώς "the Becoming One" σε έργα του, όπως το *Notes on the Psalms* (1947).

5

Τα αποτελέσματα: Μια εναλλακτική προσέγγιση της προσωνυμίας

5.1 Η απόδοση του όρου אהיה πέραν του εδ. Έξοδος 3:14

Ο όρος אֶהְיֶה /ʾęhyeʰ/ που χρησιμοποιείται στο εδ. Έξοδος 3:14 είναι τύπος του ρήματος *hyh* / היה ενεργητικής (καλ) διάθεσης, προθηματικής κλίσης (μη τετελεσμένη κατάσταση), πρώτο πρόσωπο ενικού αριθμού, κοινού γένους [ίδια μορφή και για τα δύο γένη]. Ως καλ διάθεση φωνηεντίζεται στο *ΜΚ* και μεταφράζεται στην *Ο΄*. Μάλιστα ορισμένοι όπως ο D. N. Freedman υποστήριξαν ότι η φράση αυτή σε καλ είναι αποτέλεσμα δευτερογενούς επεξεργασίας ενώ «η αυθεντική μορφή ήταν ιφίλ, και έχει την σημασία "φέρω σε ύπαρξη"».[175] Εντούτοις, τα διαθέσιμα στοιχεία επιβεβαιώνουν την αυθεντικότητα της περικοπής όπως υφίσταται στο *ΜΚ*.[176] Ο ρηματικός όρος επαναλαμβάνεται σχηματίζοντας μια περίπτωση του φαινομένου *idem per idem*.[177]

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι μεταφραστές της *Ο΄* επέλεξαν να χρησιμοποιήσουν το ρήμα *εἰμί* σε ενεστώτα στην απόδοση του εδ. Έξοδος 3:14. Εντούτοις, είναι αξιοσημείωτο ότι πέρα από αυτή την ειδική χρήση του εβραϊκού ρηματικού τύπου ουσιαστικά σε όλες τις άλλες περιπτώσεις και ειδικότερα στις θεϊκές διακηρύξεις που χρησιμοποιούν αυτόν το ρηματικό τύπο η μετάφραση γίνεται σε χρόνο μέλλοντα. Αυτό ισχύει τόσο για την *Ο΄* όσο και για τις άλλες δύο μεσαιωνικές ελληνικές μεταφράσεις που έχουμε στη διάθεσή μας, την *GrVen* και την *ΠΠΚ*. Όλες οι εν λόγω περιπτώσεις και οι αντίστοιχες μεταφραστικές αποδόσεις τους παρουσιάζονται στον πίνακα που έπεται.

Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνει σε πρώτο επίπεδο ανάγνωσης το συμπέρασμα ότι η επιλογή των μεταφραστών της *Ο΄* ακολούθησε συνειδητά συγκεκριμένη θεολογική-φιλοσοφική ατζέντα όσον αφορά στην κατανόηση της βιβλικής

[175] Freedman (1960) 152, 153.

[176] Arnold (1905) 109–114. Ο W. Arnold αν και παραθέτει στοιχεία που αποδεικνύουν την εξαιρετική κειμενική σταθερότητα αυτού του αποσπάσματος, ο ίδιος προτείνει την υπόθεση ότι το κείμενο αυτό τροποποιήθηκε εσκεμμένα κατά τον τέταρτο αιώνα ΠΚΧ με σκοπό την αποφυγή της προφοράς του ιερού Τετραγράμματου εντός της συναγωγής. (Arnold (1905) 162)

[177] Ogden (1992) 107.

θεότητας. Οι αρχαιότερες μεταφράσεις που έπονται χρονικά της *Ο΄* επέλεξαν να απομακρυνθούν σε αυτό το σημείο από την απόδοσή της καθώς χρησιμοποιούν κατά βάση χρόνο μέλλοντα και προσκολλούνται πιο πιστά στο εβραϊκό πρωτότυπο. Αυτή η επιλογή που επαναλήφθηκε στο διάβα πολλών αιώνων φανερώνει κατά πάσα πιθανότητα μια ηθελημένη αντίδραση στην υποκείμενη θεολογία της *Ο΄* και μια απόπειρα επιστροφής στον προσωπικό Θεό της Βίβλου.

Περικοπή	***ΜΚ***	***Ο΄***	**Παρατηρήσεις**
Γένεση 26:3	גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת וְ**אֶהְיֶה** עִמְּךָ וַאֲבָרְכֶךָּ כִּי־לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת־ כָּל־הָאֲרָצֹת הָאֵל וַהֲקִמֹתִי אֶת־ הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ׃	καὶ παροίκει ἐν τῇ γῇ ταύτῃ καὶ **ἔσομαι** μετὰ σοῦ καὶ εὐλογήσω σε σοὶ γὰρ καὶ τῷ σπέρματί σου δώσω πᾶσαν τὴν γῆν ταύτην καὶ στήσω τὸν ὅρκον μου ὃν ὤμοσα Αβρααμ τῷ πατρί σου	καὶ **ἐγὼ θέλω εἶσθαι** μετὰ σου, *ΑΓΝΒ* **τελέσω** τε ξὺν σοί, *GrVen* καὶ **νὰ εἶμαι** μετὰ σὲν, *ΠΠΚ*
Γένεση 31:3	יֹּאמֶר יְהוָה אֶל־ יַעֲקֹב שׁוּב אֶל־אֶרֶץ אֲבוֹתֶיךָ וּלְמוֹלַדְתֶּךָ וְ**אֶהְיֶה** עִמָּךְ׃	εἶπεν δὲ κύριος πρὸς Ιακωβ ἀποστρέφου εἰς τὴν γῆν τοῦ πατρός σου καὶ εἰς τὴν γενεάν σου καὶ **ἔσομαι** μετὰ σοῦ	καὶ **θέλω εἶσθαι** μετὰ σοῦ, *ΑΓΝΒ* καὶ **τελέσω** ξὺν σοί, *GrVen* καὶ **νὰ εἶμαι** μετὰ σὲν, *ΠΠΚ*
Έξοδος 3:12	וַיֹּאמֶר כִּי־**אֶהְיֶה** עִמָּךְ וְזֶה־לְּךָ הָאוֹת כִּי אָנֹכִי שְׁלַחְתִּיךָ בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת־הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעַבְדוּן אֶת־הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה׃	εἶπεν δὲ ὁ θεὸς Μωυσεῖ λέγων ὅτι **ἔσομαι** μετὰ σοῦ καὶ τοῦτό σοι τὸ σημεῖον ὅτι ἐγώ σε ἐξαποστέλλω ἐν τῷ ἐξαγαγεῖν σε τὸν λαόν μου ἐξ Αἰγύπτου καὶ λατρεύσετε τῷ θεῷ ἐν τῷ ὄρει τούτῳ	**ἐγὼ θέλω εἶσθαι** μετὰ σοῦ, *ΑΓΝΒ* ὅτι **τελέσω** ξὺν σοί, *GrVen* ότι **νὰ εἶμαι** μετ' ἐσὲν, *ΠΠΚ*

Έξοδος 3:14 (x3)	וַיֹּ֤אמֶר אֱלֹהִים֙ אֶל מֹשֶׁ֔ה **אֶֽהְיֶ֖ה אֲשֶׁ֣ר אֶֽהְיֶ֑ה** וַיֹּ֗אמֶר כֹּ֤ה תֹאמַר֙ לִבְנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל **אֶֽהְיֶ֖ה** שְׁלָחַ֥נִי אֲלֵיכֶֽם׃	καὶ εἶπεν ὁ θεὸς πρὸς Μωυσῆν **ἐγώ εἰμι ὁ ὤν** καὶ εἶπεν οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ισραηλ **ὁ ὢν** ἀπέσταλκέν με πρὸς ὑμᾶς	Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς πρὸς τὸν Μωϋσῆν, **Ἐγὼ εἶμαι ὁ Ὤν**· καὶ εἶπεν, Οὕτω θέλεις εἰπεῖ πρὸς τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ· **Ὁ Ὤν** μὲ ἀπέστειλε πρὸς ἐσᾶς, *ΑΓΝΒ*
			ἔσομαι [[ὅς]][178] **ἔσομαι**, *α΄, θ΄*
			ἔφη γοῦν ὁ θεὸς πρὸς μωσέα· **ἔσομαι ὅς ἔσομαι**. κἄφη· τῇδε φήσεις τοῖς υἱέσιν ἰσραέλου· **ἔσομαι** πέπομφέ με πρὸς ὑμᾶς, *GrVen*
			καὶ εἶπεν ὁ Μοσε πρὸς τὸν θεό· **νὰ εἶμαι ὂς νὰ εἶμαι**· καὶ εἶπεν· ἔτσι νὰ πῇς τῶν παιδιῶν τοῦ Ισραελ· **ὁ Εῖε** μὲ ἀπέστειλεν πρὸς ἐσᾶς, *ΠΠΚ*
Έξοδος 4:12	וְעַתָּ֖ה לֵ֑ךְ **וְאָֽנֹכִי֙** **אֶֽהְיֶ֣ה** עִם־פִּ֔יךָ וְהוֹרֵיתִ֖יךָ אֲשֶׁ֥ר תְּדַבֵּֽר׃	καὶ νῦν πορεύου καὶ ἐγὼ *ἀνοίξω* τὸ στόμα σου καὶ συμβιβάσω σε ὃ *μέλλεις* λαλῆσαι	**ἐγὼ θέλω εἶσθαι** μετὰ τοῦ στόματός σου, *ΑΓΝΒ*
			κἀγὼ τελέσω ξὺν τῷ σῷ στόματι, *GrVen*
			καὶ ἐγὼ **νὰ εἶμαι** μὲ τὸ στόμα σου, *ΠΠΚ*

[178] Οι σωζόμενες μαρτυρίες για τις αποδόσεις των δύο μεταφράσεων δεν περιλαμβάνουν το συνδετικό μόριο «ὅς». Όντας μέρος της *idem per idem* σύνταξης, ακόμη στην πρωτότυπη εβραϊκή φράση θα μπορούσε να παραλειφτεί η λέξη אֲשֶׁר χωρίς να επηρεαστεί καθόλου το νόημα της φράσης. (Ogden (1992) 108)

Έξοδος 4:15	וְדִבַּרְתָּ֣ אֵלָ֔יו וְשַׂמְתָּ֥ אֶת־הַדְּבָרִ֖ים בְּפִ֑יו **וְאָנֹכִ֗י אֶֽהְיֶה֙** עִם־פִּ֨יךָ֙ וְעִם־פִּ֔יהוּ וְהוֹרֵיתִ֣י אֶתְכֶ֔ם אֵ֖ת אֲשֶׁ֥ר תַּעֲשֽׂוּן׃	καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτὸν καὶ δώσεις τὰ ῥήματά μου εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ καὶ **ἐγὼ** *ἀνοίξω* τὸ στόμα σου καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ καὶ συμβιβάσω ὑμᾶς ἃ ποιήσετε	**ἐγὼ** δὲ **θέλω εἶσθαι** μετὰ τοῦ στόματός σου, *ΑΓΝΒ*
			κἀγὼ τελέσω ξὺν τῷ σῷ στόματι, *GrVen*
			καὶ **ἐγὼ νὰ εἶμαι** μὲ τὸ στόμα σου, *ΠΠΚ*
Δευτερονόμιο 31:23	וַיְצַ֞ו אֶת־יְהוֹשֻׁ֣עַ בִּן־נ֗וּן וַיֹּאמֶר֮ חֲזַ֣ק וֶאֱמָץ֒ כִּ֣י אַתָּ֗ה תָּבִיא֙ אֶת־בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל אֶל־הָאָ֖רֶץ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּ֣עְתִּי לָהֶ֑ם **וְאָנֹכִ֖י אֶהְיֶ֥ה** עִמָּֽךְ׃	καὶ ἐνετείλατο Μωυσῆς Ἰησοῖ καὶ εἶπεν αὐτῷ ἀνδρίζου καὶ ἴσχυε σὺ γὰρ εἰσάξεις τοὺς υἱοὺς Ισραηλ εἰς τὴν γῆν ἣν ὤμοσεν κύριος αὐτοῖς καὶ **αὐτὸς ἔσται** μετὰ σοῦ	Καὶ προσέταξεν εἰς τὸν Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Ναυὴ καὶ εἶπεν, Ἀνδρίζου καὶ θάρρει διότι σὺ θέλεις εἰσαγάγει τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὴν γῆν τὴν ὁποίαν ὤμοσα πρὸς αὐτούς, καὶ **ἐγὼ θέλω εἶσθαι** μετὰ σοῦ, *ΑΓΝΒ*
			ἐκέλευσε δὲ τῷ ιεωσούᾳ τῷ υἱεῖ νούνου καὶ εἶπεν· ἴσχυε καὶ κρατύνου· σὺ γὰρ ἄξεις τοὺς υἱεῖς ἰσραέλου πρὸς τὴν γῆν ἣν ὤμοσα σφίσιν, **ἐγὼ** δὲ **τελέσω** σὺν σοί, *GrVen*
			καὶ ἐπαράγγειλεν τὸν Ιοσουα υιὸς τοῦ Νουν καὶ εἶπεν· δυνάμωσο καὶ ἄντρειωσο, ὅτι ἐσὺ νὰ πάρῃς τὰ παιδιὰ τοῦ Ισραελ πρὸς τὴν ἠγῆ ὅς ἔμοσα αὐτωνῶν καὶ **ἐγὼ νὰ εἶμαι** μετὰ

			σέν, *ΠΠΚ*
Ιησούς Ναυή 1:5	לֹא־יִתְיַצֵּב אִישׁ לְפָנֶיךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ כַּאֲשֶׁר הָיִיתִי עִם־מֹשֶׁה **אֶהְיֶה** עִמָּךְ לֹא אַרְפְּךָ וְלֹא אֶעֶזְבֶךָּ׃	οὐκ ἀντιστήσεται ἄνθρωπος κατενώπιον ὑμῶν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου καὶ ὥσπερ ἤμην μετὰ Μωυσῆ οὕτως **ἔσομαι** καὶ μετὰ σοῦ καὶ οὐκ ἐγκαταλείψω σε οὐδὲ ὑπερόψομαί σε	**θέλω εἶσθαι** μετὰ σοῦ, *ΑΓΝΒ*
Ιησούς Ναυή 3:7	וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־יְהוֹשֻׁעַ הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל גַּדֶּלְךָ בְּעֵינֵי כָּל־יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵדְעוּן כִּי כַּאֲשֶׁר הָיִיתִי עִם־מֹשֶׁה **אֶהְיֶה** עִמָּךְ׃	καὶ εἶπεν κύριος πρὸς Ἰησοῦν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἄρχομαι ὑψῶσαί σε κατενώπιον πάντων υἱῶν Ισραηλ ἵνα γνῶσιν καθότι ἤμην μετὰ Μωυσῆ οὕτως **ἔσομαι** καὶ μετὰ σοῦ	**θέλω εἶσθαι** καὶ μετὰ σοῦ, *ΑΓΝΒ*
Κριτές 6:16	וַיֹּאמֶר אֵלָיו יְהוָה כִּי **אֶהְיֶה** עִמָּךְ וְהִכִּיתָ אֶת־מִדְיָן כְּאִישׁ אֶחָד׃	καὶ εἶπεν πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος κυρίου κύριος **ἔσται** μετὰ σοῦ καὶ πατάξεις τὴν Μαδιαμ ὡσεὶ ἄνδρα ἕνα	κύριος, ὅτι **ἔσο-μαι** μετὰ σοῦ, *Ο΄ v.l.* **ἐγὼ θέλω εἶσθαι** μετὰ σοῦ, *ΑΓΝΒ*

Κριτές 11:9	וַיֹּ֨אמֶר יִפְתָּ֜ח אֶל־ זִקְנֵ֣י גִלְעָ֗ד אִם־ מְשִׁיבִ֨ים אַתֶּ֤ם אוֹתִי֙ לְהִלָּחֵם֙ בִּבְנֵ֣י עַמּ֔וֹן וְנָתַ֧ן יְהוָ֛ה אוֹתָ֖ם לְפָנָ֑י **אָנֹכִ֕י אֶהְיֶ֥ה** לָכֶ֖ם לְרֹֽאשׁ׃	καὶ εἶπεν Ιεφθαε πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους Γαλααδ εἰ ἐπιστρέφετέ με ὑμεῖς πολεμῆσαι ἐν τοῖς υἱοῖς Αμμων καὶ παραδῷ κύριος αὐτοὺς ἐνώπιον ἐμοῦ **ἐγὼ** ὑμῖν **ἔσομαι** εἰς κεφαλήν, *Ο΄(A)*	**ἐγὼ θέλω εἶσθαι** ἄρχων ἐφ ὑμῶν, *ΑΓΝΒ*
		καὶ εἶπεν Ιεφθαε πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους Γαλααδ εἰ ἐπιστρέφετέ με ὑμεῖς παρατάξασθαι ἐν υἱοῖς Αμμων καὶ παραδῷ κύριος αὐτοὺς ἐνώπιον ἐμοῦ καὶ **ἐγὼ ἔσομαι** ὑμῖν εἰς ἄρχοντα	
Ρουθ 2:13	וַתֹּ֩אמֶר֩ אֶמְצָא־חֵ֨ן בְּעֵינֶ֤יךָ אֲדֹנִי֙ כִּ֣י נִֽחַמְתָּ֔נִי וְכִ֥י דִבַּ֖רְתָּ עַל־לֵ֣ב שִׁפְחָתֶ֑ךָ **וְאָֽנֹכִי֙** לֹ֣א **אֶֽהְיֶ֔ה** כְּאַחַ֖ת שִׁפְחֹתֶֽיךָ׃	ἡ δὲ εἶπεν εὕροιμι χάριν ἐν ὀφθαλμοῖς σου κύριε ὅτι παρεκάλεσάς με καὶ ὅτι ἐλάλησας ἐπὶ καρδίαν τῆς δούλης σου καὶ ἰδοὺ **ἐγὼ ἔσομαι** ὡς μία τῶν παιδισκῶν σου	Η δὲ εἶπεν, Ἂς εὕρω χάριν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς σου, κύριέ μου· ἐπειδὴ μὲ παρηγόρησας καὶ ἐπειδὴ ἐλάλησας εὐμενῶς πρὸς τὴν δούλην σου, ἄν καὶ **ἐγὼ** δὲν **εἶμαι** οὐδὲ ὡς μία τῶν θεραπαινίδων σου, *ΑΓΝΒ*
			ἐγὼ δὲ οὐκ **εἴην** κατὰ μίαν τῶν σῶν θεραπαινίδων, *GrVen*
			καὶ **ἐγώ εἰμι [εἰ μὴ] ἔσομαι**, *Ο΄ v.l.*
1 Σαμουήλ|Βασιλείων 18:18	וַיֹּ֨אמֶר דָּוִ֜ד אֶל־ שָׁא֗וּל מִ֤י אָנֹכִי֙ וּמִ֣י	και είπε Δαυίδ προς Σαούλ τις ειμί εγώ	ὥστε **νὰ γείνω**

	חַיַּי מִשְׁפַּחַת אָבִי בְּיִשְׂרָאֵל כִּי־**אֶהְיֶה** חָתָן לַמֶּלֶךְ׃	και τις η ζωή της συγγενείας του πατρός μου εν Ισραήλ ότι **έσομαι** γαμβρός του βασιλέως, *tr(B)*	γαμβρὸς, *ΑΓΝΒ*
1 Σαμουήλ|Βασιλείων 23:17	וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַל־תִּירָא כִּי לֹא תִמְצָאֲךָ יַד שָׁאוּל אָבִי וְאַתָּה תִּמְלֹךְ עַל־יִשְׂרָאֵל **וְאָנֹכִי אֶהְיֶה**־לְּךָ לְמִשְׁנֶה וְגַם־שָׁאוּל אָבִי יֹדֵעַ כֵּן׃	καὶ εἶπεν [Ιωναθαν] πρὸς αὐτόν [Δαυιδ] μὴ φοβοῦ ὅτι οὐ μὴ εὕρῃ σε ἡ χεὶρ Σαουλ τοῦ πατρός μου καὶ σὺ βασιλεύσεις ἐπὶ Ισραηλ καὶ **ἐγὼ ἔσομαί** σοι εἰς δεύτερον καὶ Σαουλ ὁ πατήρ μου οἶδεν οὕτως	**ἐγὼ θέλω εἶσθαι** δεύτερός σου, *Α-ΓΝΒ*
2 Σαμουήλ|Βασιλείων 7:6	כִּי לֹא יָשַׁבְתִּי בְּבַיִת לְמִיּוֹם הַעֲלֹתִי אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה **וָאֶהְיֶה** מִתְהַלֵּךְ בְּאֹהֶל וּבְמִשְׁכָּן׃	ὅτι οὐ κατῴκηκα ἐν οἴκῳ ἀφ' ἧς ἡμέρας ἀνήγαγον ἐξ Αἰγύπτου τοὺς υἱοὺς Ισραηλ ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης καὶ **ἤμην** ἐμπεριπατῶν ἐν καταλύματι καὶ ἐν σκηνῇ	ἀλλὰ περιηρχόμην ἐντὸς σκηνῆς, *Α-ΓΝΒ*
2 Σαμουήλ|Βασιλείων 7:9	**וָאֶהְיֶה** עִמְּךָ בְּכֹל אֲשֶׁר הָלַכְתָּ וָאַכְרִתָה אֶת־כָּל־אֹיְבֶיךָ מִפָּנֶיךָ וְעָשִׂתִי לְךָ שֵׁם גָּדוֹל כְּשֵׁם הַגְּדֹלִים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ׃	καὶ **ἤμην** μετὰ σοῦ ἐν πᾶσιν οἷς ἐπορεύου καὶ ἐξωλέθρευσα πάντας τοὺς ἐχθρούς σου ἀπὸ προσώπου σου καὶ ἐποίησά σε ὀνομαστὸν κατὰ τὸ ὄνομα τῶν μεγάλων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς	καὶ **ἤμην** μετὰ σοῦ, *ΑΓΝΒ*
2 Σαμουήλ|Βασιλείων 7:14	אֲנִי **אֶהְיֶה**־לּוֹ לְאָב וְהוּא יִהְיֶה־לִּי לְבֵן אֲשֶׁר בְּהַעֲוֹתוֹ וְהֹכַחְתִּיו בְּשֵׁבֶט אֲנָשִׁים וּבְנִגְעֵי בְּנֵי אָדָם׃	ἐγὼ [ενν. ο κύριος] **ἔσομαι** αὐτῷ εἰς πατέρα καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καὶ ἐλέγξω αὐτὸν ἐν ῥάβδῳ ἀνδρῶν καὶ	**ἐγὼ θέλω εἶσθαι** εἰς αὐτὸν πατὴρ καὶ αὐτὸς θέλει εἶσθαι εἰς ἐμὲ υἱός, *ΑΓΝΒ*

		ἐν ἁφαῖς υἱῶν ἀνθρώπων	
2 Σαμουήλ|Βασιλείων 15:34	וְאִם־הָעִ֣יר תָּשׁ֗וּב וְאָמַרְתָּ֤ לְאַבְשָׁלוֹם֙ עַבְדְּךָ֙ **אֲנִ֣י** הַמֶּ֣לֶךְ **אֶֽהְיֶ֔ה** עֶ֣בֶד אָבִ֤יךָ וַֽאֲנִי֙ מֵאָ֔ז וְעַתָּ֖ה וַאֲנִ֣י עַבְדֶּ֑ךָ וְהֵפַרְתָּ֣ה לִ֔י אֵ֖ת עֲצַ֥ת אֲחִיתֹֽפֶל׃	καὶ ἐὰν εἰς τὴν πόλιν ἐπιστρέψῃς καὶ ἐρεῖς τῷ Αβεσσαλωμ διεληλύθασιν οἱ ἀδελφοί σου καὶ ὁ βασιλεὺς κατόπισθέν μου διελήλυθεν ὁ πατήρ σου καὶ νῦν παῖς σού **εἰμι** βασιλεῦ ἔασόν με ζῆσαι παῖς τοῦ πατρός σου ἤμην τότε καὶ ἀρτίως καὶ νῦν ἐγὼ δοῦλος σός καὶ διασκεδάσεις μοι τὴν βουλὴν Αχιτοφελ	οὕτω **θέλω εἶσθαι** τώρα δοῦλός σου, *ΑΓΝΒ*
2 Σαμουήλ|Βασιλείων 16:18	וַיֹּ֤אמֶר חוּשַׁי֙ אֶל־אַבְשָׁלֹ֔ם לֹ֕א כִּ֗י אֲשֶׁ֨ר בָּחַ֤ר יְהוָה֙ וְהָעָ֥ם הַזֶּ֛ה וְכָל־אִ֥ישׁ יִשְׂרָאֵ֖ל (לֹא) [ל֥וֹ] **אֶֽהְיֶ֖ה** וְאִתּ֥וֹ אֵשֵֽׁב׃	καὶ εἶπεν Χουσι πρὸς Αβεσσαλωμ οὐχί ἀλλὰ κατόπισθεν οὗ ἐξελέξατο κύριος καὶ ὁ λαὸς οὗτος καὶ πᾶς ἀνὴρ Ισραηλ αὐτῷ **ἔσομαι** καὶ μετ᾽ αὐτοῦ καθήσομαι	τούτου **θέλω εἶσθαι**, *ΑΓΝΒ*
2 Σαμουήλ|Βασιλείων 16:19	וְהַשֵּׁנִ֗ית לְמִי֙ **אֲנִ֣י** אֶֽעֱבֹ֔ד הֲל֖וֹא לִפְנֵ֣י בְנ֑וֹ כַּאֲשֶׁ֤ר עָבַ֙דְתִּי֙ לִפְנֵ֣י אָבִ֔יךָ כֵּ֖ן **אֶֽהְיֶ֥ה** לְפָנֶֽיךָ׃ פ	καὶ τὸ δεύτερον τίνι **ἐγὼ** δουλεύσω οὐχὶ ἐνώπιον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθάπερ ἐδούλευσα ἐνώπιον τοῦ πατρός σου οὕτως **ἔσομαι** ἐνώπιόν σου	οὕτω **θέλω εἶσθαι** ἔμπροσθέν σου, *ΑΓΝΒ*
2 Σαμουήλ |Βασιλείων 22:24	וָ**אֶֽהְיֶ֥ה** תָמִ֖ים ל֑וֹ וָאֶשְׁתַּמְּרָ֖ה מֵעֲוֺנִֽי׃	καὶ **ἔσομαι** ἄμωμος αὐτῷ καὶ προφυλάξομαι ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου	Καὶ **ἐστάθην** ἄμεμπτος πρὸς αὐτόν, *ΑΓΝΒ*
1 Χρονικών|Παραλειπομένων 17:5	כִּ֣י לֹ֤א יָשַׁ֙בְתִּי֙ בְּבַ֔יִת מִן־הַיּוֹם֙ אֲשֶׁ֣ר הֶעֱלֵ֙יתִי֙ אֶת־יִשְׂרָאֵ֔ל עַ֖ד הַיּ֣וֹם	ὅτι οὐ κατῴκησα ἐν οἴκῳ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἀνήγαγον τὸν	ἀλλ᾽ **ἤμην** ἀπὸ σκηνῆς εἰς σκηνὴν, *ΑΓΝΒ*

	הַזֶּה וָ**אֶהְיֶה** מֵאֹהֶל אֶל־אֹהֶל וּמִמִּשְׁכָּן׃	Ισραηλ ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης καὶ **ἤμην** ἐν σκηνῇ καὶ ἐν καταλύματι	
1 Χρονικών|Παραλειπομένων 17:8	וָ**אֶהְיֶה** עִמְּךָ בְּכֹל אֲשֶׁר הָלַכְתָּ וָאַכְרִית אֶת־כָּל־אוֹיְבֶיךָ מִפָּנֶיךָ וְעָשִׂיתִי לְךָ שֵׁם כְּשֵׁם הַגְּדוֹלִים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ׃	καὶ **ἤμην** μετὰ σοῦ ἐν πᾶσιν οἷς ἐπορεύθης καὶ ἐξωλέθρευσα πάντας τοὺς ἐχθρούς σου ἀπὸ προσώπου σου καὶ ἐποίησά σοι ὄνομα κατὰ τὸ ὄνομα τῶν μεγάλων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς	καὶ **ἤμην** μετὰ σοῦ, *ΑΓΝΒ*
1 Χρονικών|Παραλειπομένων 17:13	**אֲנִי אֶהְיֶה**־לּוֹ לְאָב וְהוּא יִהְיֶה־לִּי לְבֵן וְחַסְדִּי לֹא־אָסִיר מֵעִמּוֹ כַּאֲשֶׁר הֲסִירוֹתִי מֵאֲשֶׁר הָיָה לְפָנֶיךָ׃	ἐγὼ [κύριος] **ἔσομαι** αὐτῷ εἰς πατέρα καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν καὶ τὸ ἔλεός μου οὐκ ἀποστήσω ἀπ᾽ αὐτοῦ ὡς ἀπέστησα ἀπὸ τῶν ὄντων ἔμπροσθέν σου	**Ἐγὼ θέλω εἶσθαι** εἰς αὐτὸν πατήρ, καὶ αὐτὸς θέλει εἶσθαι εἰς ἐμὲ υἱός, *ΑΓΝΒ*
1 Χρονικών|Παραλειπομένων 28:6	וַיֹּאמֶר לִי שְׁלֹמֹה בִנְךָ הוּא־יִבְנֶה בֵיתִי וַחֲצֵרוֹתָי כִּי־בָחַרְתִּי בוֹ לִי לְבֵן וַ**אֲנִי אֶהְיֶה**־לּוֹ לְאָב׃	καὶ εἶπέν μοι ὁ θεός Σαλωμων ὁ υἱός σου οἰκοδομήσει τὸν οἶκόν μου καὶ τὴν αὐλήν μου ὅτι ᾑρέτικα ἐν αὐτῷ εἶναί μου υἱόν **κἀγὼ ἔσομαι** αὐτῷ εἰς πατέρα	καὶ **ἐγὼ θέλω εἶσθαι** πατὴρ εἰς αὐτόν, *ΑΓΝΒ*
Ιώβ 3:16	אוֹ כְנֵפֶל טָמוּן לֹא **אֶהְיֶה** כְּעֹלְלִים לֹא־רָאוּ אוֹר׃	ἢ ὥσπερ ἔκτρωμα ἐκπορευόμενον ἐκ μήτρας μητρὸς [[**εἴην**]] ἢ ὥσπερ νήπιοι οἳ οὐκ εἶδον φῶς	ἢ ὡς ἐξάμβλωμα κεκρυμμένον δὲν **ἤθελον ὑπάρχει**, ὡς βρέφη μὴ ἰδόντα φῶς, *ΑΓΝΒ*
Ιώβ 7:20	חָטָאתִי מָה אֶפְעַל לָךְ נֹצֵר הָאָדָם לָמָה שַׂמְתַּנִי לְמִפְגָּע לָךְ וָ**אֶהְיֶה** עָלַי לְמַשָּׂא׃	εἰ ἐγὼ ἥμαρτον τί δύναμαί σοι πρᾶξαι ὁ ἐπιστάμενος τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων διὰ τί ἔθου με κατεντευκτήν σου **εἰμὶ** δὲ ἐπὶ σοὶ	καὶ **εἶμαι** βάρος εἰς ἐμαυτόν, *ΑΓΝΒ*

		φορτίον	
Ιώβ 10:19	כַּאֲשֶׁר לֹא־הָיִיתִי **אֶהְיֶה** מִבֶּטֶן לַקֶּבֶר אוּבָל׃	καὶ ὥσπερ οὐκ ὢν **ἐγενόμην** διὰ τί γὰρ ἐκ γαστρὸς εἰς μνῆμα οὐκ ἀπηλλάγην	**Ἤθελον εἶσθαι** ὡς μὴ ὑπάρξας· ἤθελον φερθῆ ἐκ τῆς μήτρας εἰς τὸν τάφον, *ΑΓΝΒ*
Ιώβ 12:4	שְׂחֹק לְרֵעֵהוּ ׀ **אֶהְיֶה** קֹרֵא לֶאֱלוֹהַּ וַיַּעֲנֵהוּ שְׂחוֹק צַדִּיק תָּמִים׃	δίκαιος γὰρ ἀνὴρ καὶ ἄμεμπτος **ἐγενήθη** εἰς χλεύασμα	**Ἔγεινα** χλεύη εἰς τὸν πλησίον μου, *ΑΓΝΒ*
Ιώβ 17:6	וְהִצִּגַנִי לִמְשֹׁל עַמִּים וְתֹפֶת לְפָנִים **אֶהְיֶה**׃	ἔθου δέ με θρύλημα ἐν ἔθνεσιν γέλως δὲ αὐτοῖς **ἀπέβην**	καὶ ἐνώπιον αὐτῶν **κατεστάθην** ὄνειδος, *ΑΓΝΒ*
Ψαλμοί 50|49:21	אֵלֶּה עָשִׂיתָ ׀ וְהֶחֱרַשְׁתִּי דִּמִּיתָ הֱיוֹת־**אֶהְיֶה** כָמוֹךָ אוֹכִיחֲךָ וְאֶעֶרְכָה לְעֵינֶיךָ׃	ταῦτα ἐποίησας καὶ ἐσίγησα ὑπέλαβες ἀνομίαν ὅτι **ἔσομαί** σοι ὅμοιος ἐλέγξω σε καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν σου	ὑπέλαβες ὅτι **εἶμαι** τῷ ὄντι ὅμοιός σου, *ΑΓΝΒ*
Ψαλμοί 102:7|101:8	שָׁקַדְתִּי **וָאֶהְיֶה** כְּצִפּוֹר בּוֹדֵד עַל־גָּג׃	ἠγρύπνησα καὶ **ἐγενήθην** ὡσεὶ στρουθίον μονάζον ἐπὶ δώματι *A*: ἠγρύπνησα καὶ **ἐγενόμην** ὡς στρουθίον μονάζον ἐπὶ δώματος	καὶ **εἶμαι** ὡς στρουθίον, *ΑΓΝΒ*
Παροιμίες 8:30 (x2)	**וָאֶהְיֶה** אֶצְלוֹ אָמוֹן **וָאֶהְיֶה** שַׁעֲשֻׁעִים יוֹם ׀ יוֹם מְשַׂחֶקֶת לְפָנָיו בְּכָל־עֵת׃	**ἤμην** παρ᾽ αὐτῷ ἁρμόζουσα **ἐγὼ ἤμην** ᾗ προσέχαιρεν καθ᾽ ἡμέραν δὲ εὐφραινόμην ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ	τότε **ἤμην** πλησίον αὐτοῦ δημιουργοῦσα· καὶ **ἐγὼ ἤμην** καθ᾽ ἡμέραν ἡ τρυφὴ αὐτοῦ, *ΑΓΝΒ* **κἀτέλεσα** παρ' αὐτῷ πίστις, **ὑπῆρξά** τε παιδιὰ καθ' ἡμέραν, *GrVen*

Άσμα Ασμάτων 1:7	הַגִּ֣ידָה לִּ֗י שֶֽׁאָהֲבָה֙ נַפְשִׁ֔י אֵיכָ֣ה תִרְעֶ֔ה אֵיכָ֖ה תַּרְבִּ֣יץ בַּֽצָּהֳרָ֑יִם שַׁלָּמָ֤ה **אֶֽהְיֶה֙** כְּעֹ֣טְיָ֔ה עַ֖ל עֶדְרֵ֥י חֲבֵרֶֽיךָ׃	ἀπάγγειλόν μοι ὃν ἠγάπησεν ἡ ψυχή μου ποῦ ποιμαίνεις ποῦ κοιτάζεις ἐν μεσημβρίᾳ μήποτε **γένωμαι** ὡς περιβαλλομένη ἐπ᾽ ἀγέλαις ἑταίρων σου	διὰ τί **νὰ γείνω** ὡς περικεκαλυμμένη μεταξὺ τῶν ποιμνίων τῶν συντρόφων σου, *ΑΓΝΒ* τοῦ γὰρ χάριν **τελέσω** ὡς ἐκνεύουσα ἐπὶ τὰ ποίμνια τῶν κοινωνῶν σου, *GrVen*
Ησαΐας 3:7	יִשָּׂ֩א בַיּ֨וֹם הַה֤וּא׀ לֵאמֹר֙ לֹא־**אֶהְיֶ֣ה** חֹבֵ֔שׁ וּבְבֵיתִ֕י אֵ֥ין לֶ֖חֶם וְאֵ֣ין שִׂמְלָ֑ה לֹ֥א תְשִׂימֻ֖נִי קְצִ֥ין עָֽם׃	καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐκ **ἔσομαί** σου ἀρχηγός οὐ γὰρ ἔστιν ἐν τῷ οἴκῳ μου ἄρτος οὐδὲ ἱμάτιον οὐκ ἔσομαι ἀρχηγὸς τοῦ λαοῦ τούτου	δὲν **θέλω γείνει** θεραπευτὴς διότι ἐν τῇ οἰκίᾳ μου δὲν εἶναι οὔτε ἄρτος οὔτε ἱμάτιον· μὴ μὲ κάμητε ἀρχηγὸν τοῦ λαοῦ, *ΑΓΝΒ*
Ησαΐας 47:7	וַתֹּ֣אמְרִ֔י לְעוֹלָ֖ם **אֶהְיֶ֣ה** גְבָ֑רֶת עַ֠ד לֹא־שַׂ֤מְתְּ אֵ֙לֶּה֙ עַל־לִבֵּ֔ךְ לֹ֥א זָכַ֖רְתְּ אַחֲרִיתָֽהּ׃ ס	καὶ εἶπας εἰς τὸν αἰῶνα **ἔσομαι** ἄρχουσα οὐκ ἐνόησας ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ σου οὐδὲ ἐμνήσθης τὰ ἔσχατα	εἰς τὸν αἰῶνα **θέλω εἶσθαι** κυρία, *ΑΓΝΒ*
Ιερεμίας 11:4	אֲשֶׁ֨ר צִוִּ֜יתִי אֶת־אֲבֽוֹתֵיכֶ֗ם בְּי֨וֹם הוֹצִֽיאִי־אוֹתָ֣ם מֵאֶֽרֶץ־מִצְרַיִם֮ מִכּ֣וּר הַבַּרְזֶל֒ לֵאמֹ֗ר שִׁמְע֤וּ בְקוֹלִי֙ וַעֲשִׂיתֶ֣ם אוֹתָ֔ם כְּכֹ֥ל אֲשֶׁר־אֲצַוֶּ֖ה אֶתְכֶ֑ם וִהְיִ֤יתֶם לִי֙ לְעָ֔ם **וְאָ֣נֹכִ֔י אֶהְיֶ֥ה** לָכֶ֖ם לֵאלֹהִֽים׃	ἧς ἐνετειλάμην τοῖς πατράσιν ὑμῶν ἐν ἡμέρᾳ ᾗ ἀνήγαγον αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου ἐκ καμίνου τῆς σιδηρᾶς λέγων ἀκούσατε τῆς φωνῆς μου καὶ ποιήσατε πάντα ὅσα ἐὰν ἐντείλωμαι ὑμῖν καὶ ἔσεσθέ μοι εἰς λαόν καὶ ἐγὼ **ἔσομαι** ὑμῖν εἰς θεόν	καὶ θέλετε εἶσθαι λαός μου, καὶ ἐγὼ **θέλω εἶσθαι** Θεὸς ὑμῶν, *ΑΓΝΒ*
Ιερεμίας 24:7	וְנָתַתִּי֩ לָהֶ֨ם לֵ֜ב לָדַ֣עַת אֹתִ֗י כִּ֚י אֲנִ֣י יְהוָ֔ה וְהָיוּ־לִ֣י לְעָ֔ם וְאָ֣נֹכִ֔י **אֶהְיֶ֥ה** לָהֶ֖ם	καὶ δώσω αὐτοῖς καρδίαν τοῦ εἰδέναι αὐτοὺς ἐμὲ ὅτι ἐγώ εἰμι κύριος	καὶ θέλουσιν εἶσθαι λαός μου καὶ **ἐγὼ θέλω εἶσθαι** Θεὸς

	לֵֽאלֹהִ֑ים כִּֽי־יָשֻׁ֥בוּ אֵלַ֖י בְּכָל־לִבָּֽם׃ ס	καὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν καὶ **ἐγὼ ἔσομαι** αὐτοῖς εἰς θεόν ὅτι ἐπιστραφήσονται ἐπ᾽ ἐμὲ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας αὐτῶν	αὐτῶν, *ΑΓΝΒ*
Ιερεμίας 30|37:22	וִהְיִ֥יתֶם לִ֖י לְעָ֑ם **וְאָ֣נֹכִ֔י אֶהְיֶ֥ה** לָכֶ֖ם לֵאלֹהִֽים׃ ס	—	Καὶ θέλετε εἶσθαι λαός μου καὶ **ἐγὼ θέλω εἶσθαι** Θεὸς ὑμῶν, *ΑΓΝΒ*
Ιερεμίας 31|38:1	בָּעֵ֤ת הַהִיא֙ נְאֻם־יְהוָ֔ה **אֶהְיֶה֙** לֵֽאלֹהִ֔ים לְכֹ֖ל מִשְׁפְּח֣וֹת יִשְׂרָאֵ֑ל וְהֵ֖מָּה יִֽהְיוּ־לִ֥י לְעָֽם׃ ס	ἐν τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ εἶπεν κύριος **ἔσομαι** εἰς θεὸν τῷ γένει Ισραηλ καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν	**θέλω εἶσθαι** ὁ Θεὸς πασῶν τῶν οἰκογενειῶν τοῦ Ἰσραὴλ καὶ αὐτοὶ θέλουσιν εἶσθαι λαὸς μου, *ΑΓΝΒ*
Ιερεμίας 32|39:38	וְהָ֥יוּ לִ֖י לְעָ֑ם **וַאֲנִ֕י אֶהְיֶ֥ה** לָהֶ֖ם לֵאלֹהִֽים׃	καὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν καὶ **ἐγὼ ἔσομαι** αὐτοῖς εἰς θεόν	καὶ θέλουσιν εἶσθαι λαὸς μου καὶ **ἐγὼ θέλω εἶσθαι** Θεὸς αὐτῶν, *ΑΓΝΒ*
Ιεζεκιήλ 11:20	לְמַ֙עַן֙ בְּחֻקֹּתַ֣י יֵלֵ֔כוּ וְאֶת־מִשְׁפָּטַ֥י יִשְׁמְר֖וּ וְעָשׂ֣וּ אֹתָ֑ם וְהָיוּ־לִ֣י לְעָ֔ם **וַאֲנִ֕י אֶהְיֶ֥ה** לָהֶ֖ם לֵאלֹהִֽים׃	ὅπως ἐν τοῖς προστάγμασίν μου πορεύωνται καὶ τὰ δικαιώματά μου φυλάσσωνται καὶ ποιῶσιν αὐτά καὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν καὶ **ἐγὼ ἔσομαι** αὐτοῖς εἰς θεόν	καὶ θέλουσιν εἶσθαι λαὸς μου καὶ **ἐγὼ θέλω εἶσθαι** Θεὸς αὐτῶν, *ΑΓΝΒ*
Ιεζεκιήλ 14:11	לְ֠מַעַן לֹֽא־יִתְע֨וּ ע֤וֹד בֵּֽית־יִשְׂרָאֵל֙ מֵֽאַחֲרַ֔י וְלֹֽא־יִטַּמְּא֥וּ ע֖וֹד בְּכָל־פִּשְׁעֵיהֶ֑ם וְהָ֥יוּ לִ֣י לְעָ֗ם **וַאֲנִ֛י אֶהְיֶ֥ה** לָהֶ֛ם לֵֽאלֹהִ֖ים נְאֻ֖ם אֲדֹנָ֥י יְהוִֽה׃ פ	ὅπως μὴ πλανᾶται ἔτι ὁ οἶκος τοῦ Ισραηλ ἀπ᾽ ἐμοῦ καὶ ἵνα μὴ μιαίνωνται ἔτι ἐν πᾶσιν τοῖς παραπτώμασιν αὐτῶν καὶ ἔσονταί μοι εἰς λαὸν καὶ **ἐγὼ ἔσομαι** αὐτοῖς εἰς θεόν λέγει κύριος	ἀλλὰ νὰ ἦναι λαὸς μου καὶ **ἐγὼ νὰ ἦμαι** Θεὸς αὐτῶν, λέγει Κύριος ὁ Θεός, *ΑΓΝΒ*
Ιεζεκιήλ 34:24	**וַאֲנִ֣י** יְהוָ֗ה **אֶהְיֶ֤ה** לָהֶם֙ לֵֽאלֹהִ֔ים	καὶ **ἐγὼ** κύριος **ἔσομαι** αὐτοῖς εἰς	Καὶ **ἐγὼ** ὁ Κύριος **θέλω εἶσθαι** Θεὸς

	וְעַבְדִּ֥י דָוִ֖ד נָשִׂ֣יא בְתוֹכָ֑ם אֲנִ֥י יְהוָ֖ה דִּבַּֽרְתִּי׃	θεόν καὶ Δαυιδ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἄρχων ἐγὼ κύριος ἐλάλησα	αὐτῶν, *ΑΓΝΒ*
Ιεζεκιήλ 36:28	וִישַׁבְתֶּ֣ם בָּאָ֔רֶץ אֲשֶׁ֥ר נָתַ֖תִּי לַאֲבֹתֵיכֶ֑ם וִהְיִ֤יתֶם לִי֙ לְעָ֔ם **וְאָ֣נֹכִ֔י** **אֶהְיֶ֥ה** לָכֶ֖ם לֵאלֹהִֽים׃	καὶ κατοικήσετε ἐπὶ τῆς γῆς ἧς ἔδωκα τοῖς πατράσιν ὑμῶν καὶ ἔσεσθέ μοι εἰς λαόν **κἀγὼ ἔσομαι** ὑμῖν εἰς θεόν	καὶ θέλετε εἶσθαι λαὸς μου καὶ **ἐγὼ θέλω εἶσθαι** Θεὸς σας, *ΑΓΝΒ*
Ιεζεκιήλ 37:23	וְלֹ֧א יִֽטַּמְּא֣וּ ע֗וֹד בְּגִלּֽוּלֵיהֶם֙ וּבְשִׁקּ֣וּצֵיהֶ֔ם וּבְכֹ֖ל פִּשְׁעֵיהֶ֑ם וְהוֹשַׁעְתִּ֣י אֹתָ֗ם מִכֹּ֤ל מוֹשְׁבֹֽתֵיהֶם֙ אֲשֶׁ֣ר חָטְא֣וּ בָהֶ֔ם וְטִהַרְתִּ֤י אוֹתָם֙ וְהָיוּ־לִ֣י לְעָ֔ם **וַאֲנִ֕י אֶהְיֶ֥ה** לָהֶ֖ם לֵאלֹהִֽים׃	ἵνα μὴ μιαίνωνται ἔτι ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν καὶ ῥύσομαι αὐτοὺς ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν ὧν ἡμάρτοσαν ἐν αὐταῖς καὶ καθαριῶ αὐτούς καὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν καὶ **ἐγὼ** κύριος **ἔσομαι** αὐτοῖς εἰς θεόν	καὶ θέλουσιν εἶσθαι λαὸς μου καὶ **ἐγὼ θέλω εἶσθαι** Θεὸς αὐτῶν, *ΑΓΝΒ*
Ωσηέ 1:9	וַיֹּ֕אמֶר קְרָ֥א שְׁמ֖וֹ לֹ֣א עַמִּ֑י כִּ֤י אַתֶּם֙ לֹ֣א עַמִּ֔י **וְאָנֹכִ֖י** לֹא־**אֶהְיֶ֥ה** לָכֶֽם׃ ס	καὶ εἶπεν κάλεσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ Οὐ-λαός-μου διότι ὑμεῖς οὐ λαός μου καὶ **ἐγὼ** οὔκ **εἰμι** ὑμῶν	Καὶ εἶπε Κύριος, Κάλεσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ Λοάμμί· διότι σεῖς δὲν εἶσθε λαὸς μου καὶ **ἐγὼ** δὲν **θέλω εἶσθαι** ὑμῶν, *ΑΓΝΒ*
			Τότε ο Θεός είπε στον Ωσηέ: «Το παιδί θα το ονομάσεις "Λο-Αμμί" (Μη Λαός μου), γιατί εσείς δεν είστε πια λαός μου κι **εγώ** δεν **υπάρχω** πια για σας», *ΑΓΒΕ*
			Είπε, λοιπόν, Εκείνος: «Κάλεσε το όνομά του Λοαμμί, επειδή εσείς δεν είστε λαός μου και **εγώ θα α-**

			ποδειχτώ όχι δικός σας, *ΑΓΝΚ*
			οὐδὲ εγῴ **ἔσομαι** ὑμῖν· οὐδὲ γὰρ ὑμεῖς λαός μου, *σ΄*
			Εγώ θα είμαι για εσάς όχι **Εχγέγ**, Nestle (1876) 99
Ωσηέ 11:4	בְּחַבְלֵ֨י אָדָ֤ם אֶמְשְׁכֵם֙ בַּעֲבֹת֣וֹת אַהֲבָ֔ה **וָאֶהְיֶ֥ה** לָהֶ֛ם כִּמְרִ֥ימֵי עֹ֖ל עַ֣ל לְחֵיהֶ֑ם וְאַ֥ט אֵלָ֖יו אוֹכִֽיל׃	ἐν διαφθορᾷ ἀνθρώπων ἐξέτεινα αὐτοὺς ἐν δεσμοῖς ἀγαπήσεώς μου καὶ **ἔσομαι** αὐτοῖς ὡς ῥαπίζων ἄνθρωπος ἐπὶ τὰς σιαγόνας αὐτοῦ καὶ ἐπιβλέψομαι πρὸς αὐτόν δυνήσομαι αὐτῷ	καὶ **ἤμην** εἰς αὐτοὺς ὡς οἱ ἀφαιροῦντες τὸν ζυγὸν, *ΑΓΝΚ* **ἦν**, *θ΄*
Ωσηέ 14:5|6	**אֶהְיֶ֤ה** כַטַּל֙ לְיִשְׂרָאֵ֔ל יִפְרַ֖ח כַּשּׁוֹשַׁנָּ֑ה וְיַ֥ךְ שָׁרָשָׁ֖יו כַּלְּבָנֽוֹן׃	**ἔσομαι** ὡς δρόσος τῷ Ισραηλ ἀνθήσει ὡς κρίνον καὶ βαλεῖ τὰς ῥίζας αὐτοῦ ὡς ὁ Λίβανος	**Θέλω εἶσθαι** ὡς δρόσος εἰς τὸν Ἰσραήλ, *ΑΓΝΒ*
Ζαχαρίας 2:5|9 (x2)	**וַאֲנִ֤י אֶֽהְיֶה**־לָּהּ֙ נְאֻם־יְהוָ֔ה ח֥וֹמַת אֵ֖שׁ סָבִ֑יב וּלְכָב֖וֹד **אֶהְיֶ֥ה** בְתוֹכָֽהּ׃ פ	καὶ ἐγὼ **ἔσομαι** αὐτῇ λέγει κύριος τεῖχος πυρὸς κυκλόθεν καὶ εἰς δόξαν **ἔσομαι** ἐν μέσῳ αὐτῆς	διότι ἐγώ, λέγει Κύριος, **θέλω εἶσθαι** εἰς αὐτὴν τεῖχος πυρὸς κύκλῳ καὶ **θέλω εἶσθαι** πρὸς δόξαν ἐν μέσῳ αὐτῆς, *ΑΓΝΒ*
			«Εγώ», λέει ο Κύριος, «**θα είμαι** γι' αυτήν πύρινο τείχος γύρω γύρω και δόξα στο μέσον της», *ΑΓΒΕ*
			«Και εγώ **θα γίνω** για αυτήν», λέει ο Ιεχωβά, «τείχος φωτιάς ολόγυρα, και δόξα **θα γίνω**

			στο μέσο της», *Α-ΓΝΚ*
Ζαχαρίας 8:8	וְהֵבֵאתִ֣י אֹתָ֔ם וְשָׁכְנ֖וּ בְּת֣וֹךְ יְרוּשָׁלִָ֑ם וְהָֽיוּ־לִ֣י לְעָ֗ם **וַאֲנִ֞י אֶהְיֶ֤ה** לָהֶם֙ לֵֽאלֹהִ֔ים בֶּאֱמֶ֖ת וּבִצְדָקָֽה׃ ס	καὶ εἰσάξω αὐτοὺς καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ Ιερουσαλημ καὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν καὶ **ἐγὼ ἔσομαι** αὐτοῖς εἰς θεὸν ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἐν δικαιοσύνῃ	καὶ θέλουσιν εἶσθαι λαὸς μου καὶ **ἐγὼ θέλω εἶσθαι** Θεὸς αὐτῶν, *ΑΓΝΒ*

Πίνακας 6:
Ο όρος אהיה στο *ΜΚ* και στις διαθέσιμες ελληνικές μεταφράσεις.

Η λέξη אהיה εμφανίζεται στις ΕβΓρ 43 φορές σε 40 εδάφια και στη μορφή ואהיה (η λεγόμενη «σύνταξη βαβ της ακολουθίας») άλλες 12 φορές σε 11 εδάφια.[179] Χρήσιμα συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν παρατηρώντας τον τρόπο που χρησιμοποιείται ο όρος στο ίδιο το βιβλίο της Εξόδου, και κατ' επέκταση στην υπόλοιπη Πεντάτευχο αλλά και στα υπόλοιπα βιβλία των ΕβΓρ.

[179] Για την εξαγωγή των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό *BibleWorks 9*.

6

Συμπεράσματα

5.1 Υποθέσεις και συμπεράσματα

Από όσα σημειώθηκαν ως τώρα μπορούν να συναχθούν διάφορα συμπεράσματα όσον αφορά στην νοηματοδότηση και στην ερμηνεία που δέχτηκε το ιερό Τετραγράμματο προς τα τέλη του Μεσαίωνα και στις απαρχές του Διαφωτισμού. Κάποια από αυτά είτε επιβεβαιώνουν είτε θέτουν υπό αμφισβήτιση κάποιες ήδη υπάρχουσες προτάσεις και θέσεις ενώ κάποιες πτυχές του θέματος έρχονται για πρώτη φορά στο προσκήνιο με σκοπό να προκληθεί περαιτέρω ένας γόνιμος και διερευνητικός διάλογος.

Κατ' αρχήν, η επί μακρόν παγιωμένη θέση ότι το Τετραγράμματο έπαψε οριστικά να προφέρεται από τους Ιουδαίους ήδη από τον τρίτο περίπου αιώνα ΠΚΧ έχει δεχτεί τις πρόσφατες δεκαετίες ισχυρή αμφισβήτηση. Η εμφάνιση μορφών του Τετραγράμματου σε βιβλικά και μη κείμενα ιουδαϊκής και χριστιανικής προέλευσης καθιστούν σαφές ότι η χρήση υποκατάστατων όπως κατά κύριο λόγο το *κύριος* αντί του Τετραγράμματου δεν επιβλήθηκε ούτε τόσο νωρίς (αλλά μάλλον ως τον τρίτο αιώνα ΚΧ) ούτε ήταν τόσο καθολική όσο πιστευόταν γενικότερα (ουσιαστικά σε όλους τους αιώνες ΚΧ μαρτυρείται η προφορά του Τετραγράμματου σε στενότερους ή ευρύτερους κύκλους). Προς αυτή την κατεύθυνση συντείνει και η *GrVen* καθώς καθιστά φανερό ότι ο αναγνώστης αυτής της μετάφρασης, ο κύκλος του αλλά και η κοινότητα των ακροατών της *άκουγαν* να προφέρεται μια απόδοση του Τετραγράμματου στα Ελληνικά, η οποία δεν ήταν ούτε «κύριος» ούτε «αδωνάι».

Άλλο αξιοσημείωτο συμπέρασμα είναι ότι, όπως μαρτυρείται σε αρχαία χειρόγραφα που έχουν σαφώς «ιουδαϊκά» και «χριστιανικά» στοιχεία, υπήρξε συνεχής η αλληλεπίδραση μεταξύ των χριστιανικών και των ιουδαϊκών κοινοτήτων.[180] Μολονότι η σύγκρουση μεταξύ των δύο κοινοτήτων ήταν αδιάκοπη και όχι σπά-

[180] Για παράδειγμα, αυτό ισχύει για το P.Oxy. 7.1007, ένα περγαμηνό σπάραγμα παλίμψηστου κώδικα που χρονολογείται στα τέλη του τρίτου αιώνα ΚΧ και φυλάσσεται στη Βρετανική Βιβλιοθήκη του Λονδίνου. Σε αυτό περιέχονται τμήματα του βιβλίου της Γένεσης. Σε δύο σημεία περιέχει το Τετραγράμματο στη μορφή ~~ΖΖ~~ (πιθ. δύο γιώδ ώς συντόμευση ή παραφθαρμένη μορφή του εβραϊκού όρου) ακολουθούμενο από το *nomen sacrum* θς (πρακτική που η πλειονότητα των στοιχείων υποδηλώνει ότι ήταν επινόηση χριστιανών γραμματέωναντιγραφέων).

νια γινόταν οξεία, σε ερμηνευτικό και φιλολογικό επίπεδο μαρτυρούνται σε χριστιανική Ανατολή και Δύση τα αποτελέσματα αυτής της συνεχούς ώσμωσης. Η *GrVen* περιέχει στοιχεία των τριών αρχαίων μεταφράσεων-αναθεωρήσεων που παράχθηκαν μετά την *Ο΄* (οι *θ΄*, *σ΄* και *α΄*) καθώς και μεταφραστικές επιλογές βάσει ιουδαϊκών ερμηνειών. Ταυτόχρονα ο χριστιανός μεταφραστής της υπήρξε μέλος της κοινότητας των μοναχών της Μονής Στουδίου (φημισμένης για τη βιβλιοθήκη της και τη σχολή αντιγραφέων χειρογράφων) και στη συνέχεια Λατίνος επίσκοπος Θήβας (πρωτεύουσας δουκάτου, με ζωντανή ιουδαϊκή κοινότητα).

Όπως έχουν σημειώσει και άλλοι μελετητές αυτών των δύο μεσαιωνικών μεταφράσεων, υπάρχει πλέον ανάγκη να εκπονηθούν εκ νέου κριτικές (ή διπλωματικές) εκδόσεις του κειμένου τους. Νέα φιλολογικά, γλωσσολογικά και αρχαιολογικά ευρήματα έχουν δώσει ώθηση στην κατανόηση που υπήρχε για τον τρόπο αλληλεπίδρασης των ιουδαϊκών και των χριστιανικών κοινοτήτων όπως μαρτυρούνται στα έργα που παρήγαγαν ειδικά κατά το πρώτο μισό της δεύτερης χιλιετίας. Έτσι, τα συμπεράσματα θα μπορέσουν να διαφωτίσουν περαιτέρω κάθε ενδιαφερόμενο σήμερα για την πορεία του βιβλικού κειμένου λαμβάνοντας υπόψη και με μεγαλύτερη ακρίβεια περισσότερες μεταβλητές.

- Βασιλειάδης, Παύλος. 2010. «Το ιερό Τετραγράμματο: Μια ιστορική και φιλολογική προσέγγιση του ονόματος του Θεού». *Δελτίο Βιβλικών Μελετών* 28:82–107.
- Βούλγαρης, Ευγένιος. 1801. *Αδολεσχία Φιλόθεος : ήτοι εκ της Αναγνώσεως της Ιεράς Μωσαϊκής Πεντατεύχου Βίβλου, Επιστάσεις ψυχωφελείς τε και Σωτηριώδεις*. Δίτομο. Βιέννη: Φ. Α. Σχραίμβλ.
- Γιαννακόπουλος, Ιωήλ. 1964. *Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Ο΄, Κείμενον, Ερμηνευτική παράφρασις*. Τόμος 2: Η Ἐξοδος. Δευτέρα έκδοσις βελτιωμένη και επηυξημένη. Αθήναι.
- Δάφνη, Ευαγγελία. 2014. «Ἡ Μονοθεΐα εἰς τὸ Βιβλίον τοῦ Ἱερεμίου καὶ τὴν Ἐπιστολὴν Ἱερεμίου». *Vetus Testamentum et Hellas* 1:66–106.
- Δημητρακόπουλος, Γιάννης. 1996. *Is Gregory Palamas an Existentialist? The restoration of the true meaning of his comment on Exodus 3,14: "Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν"*. Αθήνα: Παρουσία.
- Δρογούτη, Γεωργία. 2015. *Ο «θεός» του Πλάτωνα*. Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Επόπτης καθηγητής: Κάλφας Βασίλης. <https://ikee.lib.auth.gr/record/269893/files/GRI-2015-14693.pdf>
- Καραντζόλα, Ελένη & Φλιάτουρας, Ασημάκης. 2004. *Γλωσσική αλλαγή*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.
- Κόλτσιου-Νικήτα, Άννα. 2008. *Φιλολόγως ζητούντες: Γλωσσικές απόψεις και όψεις στα κείμενα των Καππαδοκών Πατέρων*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά.
- Κούκουρα, Δήμητρα. 2009. *Σπουδή στη χριστιανική ομιλία. Α' Το λογοτεχνικό περιβάλλον και η γένεσή της*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά.
- Κωνσταντίνου, Μιλτιάδης. 2005. *Ρήμα Κυρίου κραταιόν: Αφηγηματικά κείμενα από την Παλαιά Διαθήκη*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Σ. Πουρναρά.
- Κωνσταντίνου, Μιλτιάδης. 2014. *...του συνιέναι τας γραφάς 13+1 βήματα εισαγωγής στην Παλαιά Διαθήκη*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μπαρμπουνάκη.
- Μούρτζιος, Ιωάννης. 2011. *Ερμηνεία και θεολογία Βιβλικών κειμένων*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 2012. *Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Τέταρτη έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

- Μωυσιάδης, Θεόδωρος. 2005. *Ετυμολογία: Εισαγωγή στη Μεσαιωνική και Νεοελληνική ετυμολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαρνάκης, Αθανάσιος. 2006. *Η Επίκληση του Ονόματος του Θεού στην Παλαιά Διαθήκη*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά.

- Adrom, Faried & Mueller, Matthias. 2013. "Das Tetragramm in ägyptischen Quellen: Eine Bestandsaufnahme." *Berliner Theologische Zeitschrift* 30.1:120–141.
- Aḥituv, Shmuel. 1984. *Canaanite toponyms in ancient Egyptian documents*. Jerusalem: Magnes Press, Hebrew University/Leiden: E. J. Brill.
- Albrektson, Bertil. 1968. "On the Syntax of אהיה אשר אהיה in Exodus 3:14," στο *Words and Meanings: Essays Presented to David Winton Thomas*, P.R. Ackroyd & B. Lindars (επιμ.), Cambridge University Press, 1968), 15-28. Επανέκδοση: *Text, Translation, Theology: Selected Essays on the Hebrew Bible*, B. Albrektson (επιμ.), Burlington, VT: Ashgate, 2010.
- Albright, William Foxwell. 1924. "Contributions to Biblical Archaeology and Philology." *Journal of Biblical Literature* 43.3/4:363–393.
- Albright, William Foxwell. 1940. *From the Stone Age to Christianity*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins Press.
- Allen, James. 2010. *Middle Egyptian: An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs*. New York: Cambridge University Press.
- Amsler, Samuel. 2004. "היה hyh to be," στο *Theological Lexicon of the Old Testament*. Ernst Jenni & Claus Westermann (επιμ.), Mark E. Biddle (μετάφρ.), 359–365. Τόμος 1. Peabody, MA: Hendrickson Publishers. Έκδοση 2η, [1]1997.
- Archi, Alfonso. 1979. "The Epigraphic Evidence from Ebla and the Old Testament." *Biblica* 60.4:556–566.
- Arnold, William. 1905. "The Divine Name in Exodus iii. 14." *Journal of Biblical Literature* 24.2:107–165.
- Aslanov, Cyril. 1999. "La place du Venetus graecus dans l'histoire des traductions grecques de la Bible." *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes*, Troisième série, 73/2: 155–174.
- Bádenas, Pedro. 2011. "La lengua judeogriega y el Pentateuco de Constantinopla (1547)," στα *Πρακτικά του Δ΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο της Γρανάδας (9-12 Σεπτεμβρίου 2010): Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*. Τόμος 3. Δημάδης, Κωνσταντίνος (επιμ.), 213–226. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών.
- Barr, James. 1968. *Comparative Philology and the Text of the Old Testament*. Oxford: Clarendon Press.

- Barth, Karl. 1957. *Church dogmatics*. Τόμος 2.1. London-New York: Bloomsbury T&T Clark.
- Barton, George Aaron. 1912. “Yahweh before Moses,” στο Lyon, David Gordon & Moore, George Foot (επιμ.), *Studies in the History of Religions: Presented to Crawford Howell Toy by Pupils, Colleagues and Friends*. New York, NY: Macmillan, 187–204.
- Baudissin, Wolf Wilhelm, Graf von. 1929. *Kyrios als Gottesname im Judentum und seine stelle in der Religionsgeschichte*. Gießen: Alfred Töpelmann.
- Bauer, Hans, Leander Pontus & Kahle, Paul. 1922. *Historische Grammatik der hebräischen Sprache des Alten Testaments*. Halle: Max Niemeyer.
- Beegle, Dewey. 1972. *Moses, the Servant of Yahweh*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans.
- Beitzel, Barry. 1980. “Exodus 3:14 and the Divine Name: A case of Biblical Paronomasia.” *Trinity Journal* 1:5–20.
- Bietenhard, Hans. 1986. “Lord,” στο *New International Dictionary of New Testament Theology*, C. Brown (γεν. επιμ.). Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Blumenthal, David. 1995. “Where God is Not: The Book of Esther and Song of Songs.” *Judaism* Winter:80–92.
- Boyd-Taylor, Cameron. 2008. “The Greek Bible amongst Jews and Christians in the Middle Ages: The evidence of Codex Ambrosianus,” στο M. K. H. Peters (ed.), *XIII Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies Ljubljana 2007*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature, 29–39.
- Bravmann, Meir. 1977. *Studies in Semitic philology*. Leiden: Brill.
- Brichto, Herbert. 1992. *The Names of God: Poetic Readings in Biblical Beginnings*. Oxford University Press.
- Brown-Driver-Briggs. 2005. *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon: With an Appendix Containing the Biblical Aramaic. Coded with the Numbering System from Strong's Exhaustive Concordance of the Bible*. Boston, MA-New York, NY: Houghton Mifflin & Co., 1906 /Peabody, MA: Hendrickson Publishers, ^{9}2005.
- Brownlee William. 1977. “The Ineffable Name of God”. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 226 (Απρίλιος):39–46.
- Brunner, Emil. 1950. *The Christian doctrine of God Dogmatics*, Τόμος 1. Philadelphia: The Westminster Press.
- Buber, Martin. 1936. *Königtum Gottes*. Berlin: Schocken Verlag.
- Caquot, André. 1978. “Les énigmes d'un hémistiche biblique,” στο *Dieu et l'Être: Exégèses d'Exode 3, 14 et de Coran 20, 11-24*. Collection des Études augustiniennes. Série Antiquité (EAA 78).
- Childs, Brevard. 1974. *Exodus*. London: SCM Press.

- Cook, Edward. 2015. *Dictionary of Qumran Aramaic*. Winona Lake, IN: Eisenbrauns.
- Coutts, Joshua. 2017. "'My Father's Name': A Survey of Research on the Use of *onoma* with Respect to the Father in the Fourth Gospel." *Currents in Biblical Research* 15.2:248–260.
- Cross, Frank Moore. 1997. *Canaanite Myth and Hebrew Epic Essays in the History of the Religion of Israel*. [1]1973, Harvard University Press.
- Crostini, Barbara. 2012. "The Greek Christian Bible," στο *The New Cambridge History of the Bible. 2: From 600 to 1450.* Cambridge University Press, 41–55.
- Dahood, Mitchell. 1981. "The God Yā at Ebla?" *Journal of Biblical Literature* 100.4: 607, 608.
- Daiches, Samuel. 1909. "Kommt das Tetragrammaton יהוה in den Keilinschriften vor?" *Zeitschrift für Assyrologie und vorderasiatische Archäologie* 22.1 (Ιανουάριος):125–136.
- Day, John. 2002. *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan. Journal for the Study of the Old Testament*. Supplement Series, 265. Sheffield Academic Press.
- de Crom, Dries. 2009. "The Book of Canticles in Codex Graecus Venetus 7," στο Nicholas Robert Michael De Lange, Julia G. Krivoruchko & Cameron Boyd-Taylor (επιμ.), *Jewish Reception of Greek Bible Versions: Studies in Their Use in Late Antiquity and the Middle Ages*. Tübingen: Mohr Siebeck, 287–301.
- de Lange, Nicholas. 2008. "Jewish transmission of Greek Bible versions," στο M. K. H. Peters (επιμ.), *XIII Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies Ljubljana 2007.* Atlanta, GA: Society of Biblical Literature, 109–117.
- de Lange, Nicholas. 2012. "Jewish Greek Bible versions," στο *The New Cambridge History of the Bible. 2: From 600 to 1450.* Cambridge University Press, 56–68.
- de Moor, Johannes Cornelis. 1990. *The Rise of Yahwism: The Roots of Israelite Monotheism*. Leuven: Leuven University Press, [1]1990/Peeters, [2]1997.
- de Troyer, Kristin. 2006. "The Choice is Yours!" *Journal of the European Society of Women in Theological Research* ("Building Bridges in a Multifaceted Europe. Religious Origins, Traditions, Contexts, and Identities") 14:53–66.
- de Troyer, Kristin. 2008. "The Pronunciation of the Names of God, With Some Notes Regarding Nomina Sacra," στο Ingolf U. Dalferth & Philipp Stoellger (επιμ.), *Gott nennen: Gottes Namen und Gottals Name* (Religion in Philosophy and Theology, Volume 35). Tübingen: Mohr Siebeck, 143–172.
- de Vaux, Roland. 1970. "The Revelation of the Divine Name YHWH," στο

John I. Durham & J. Roy Porter (επιμ.), *Proclamation and Presence*. London: SCM Press, 48–75.

- de Vaux, Roland. 1978. *The early history of Israel*. Philadelphia, PA: The Westminster Press.
- de Vaux, Roland. 1983. "The Revelation of the Divine Name YHWH," στο J. Durham & J. R. Porter. (επιμ.), *Proclamation and presence: Old Testament essays in honour of Gwynne Henton Davies*. New Corrected Edition. Macon, GE: Mercer University Press.
- Driver, Samuel Rolles. 1911. *The book of Exodus*. Cambridge University Press.
- Eichrodt, Walther. 1975. *Theology of the Old Testament*. Δίτομο. Philadelphia, PA: The Westminster Press.
- Eidsvåg, Gunnar Magnus. 2013. "The Paleo-Hebrew Tetragram in 8ḤevXIIgr." *Journal of Septuagint and Cognate Studies* 46:86–100.
- Fedalto, Giorgio. 2007. *Simone Atumano monaco di studio, arcivescovo latino di Tebe, secolo XIV*. [1]1968. Brescia: Paideia Editrice.
- Fernández Marcos, Natalio. 1985. "El Pentateuco griego de Constantinopla." *Erytheia: Revista de estudios bizantinos y neogriegos* 6/2:185-2003. Asociación Cultural Hispano-Helénic.
- Fernández Marcos, Natalio. 2000. The Septuagint in Context Introduction to the Greek Version of the Bible. Leiden-Boston-Köln: Brill.
- Fernández Marcos, Natalio. 2009. "*Non placet Septuaginta:* Revisions and New Greek Versions of the Bible in Byzantium," στο Nicholas Robert Michael De Lange, Julia G. Krivoruchko & Cameron Boyd-Taylor (επιμ.), *Jewish Reception of Greek Bible Versions: Studies in Their Use in Late Antiquity and the Middle Ages*. Tübingen: Mohr Siebeck, 39–50.
- Freedman, David Noel. 1960. "The Name of the God of Moses." *Journal of Biblical Literature* 79.2 (Ιούνιος):151–156.
- Freedman, David Noel. 1980. "Epigraphic Evidence from Ebla: A Summary." *The Biblical Archaeologist* 43.4:200–203.
- Freedman, David Noel & O' Connor, Michael Patrick. 1986. "יהוה YHWH," στο *Theological Dictionary of the Old Testament*. G. J. Botterweck & H. Ringgren (επιμ.), D. E. Green (μετάφρ.). Τόμος 5. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 500–521.
- Furuli, Rolf. 2011. *The Role of Theology and Bias in Bible Translation: With a Special Look at the New World Translation of Jehovah's Witnesses*. Second edition. Stavern, Norway: Awatu Publishers.
- Galli, Barbara Ellen. 1995. *Franz Rosenzweig and Jehuda Halevi*. Montreal & Kingston-London-Buffalo: McGill-Queen's Press.
- Gardiner, Alan. 1917. "The tomb of a much-travelled Theban official." *The Journal of Egyptian Archaeology* 4.1:28–38.
- Gebhardt, Oscar. 1875. *Graecus Venetus: Pentateuchi, Proverbiorum, Ruth,*

Cantici, Ecclesiastae, Threnorum, Danielis versio Graeca. Lipsiae: F. A. Brockhaus.

- Gehman, Henry. 1970. “Jehovah,” στο *The New Westminster Dictionary of the Bible*. Philadelphia, PA: Westminster Press.
- Gertoux, Gérard. 2002. *The Name of God Y.eH.oW.aH which is pronounced as it is written I_Eh_oU_Ah: Its story*. Lanham, MD: University Press of America.
- Gil, Juan. 1999. “Sobre un curioso pastiche medieval: El 'dórico' del *Graecus Venetus*.” *Erytheia: Revista de estudios bizantinos y neogriegos* 20:113–152.
- Goedicke, Hans. 1994. “The Tetragram in Egyptian?” *The Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities* 24:24-27.
- Gordis, Robert. 1963. “Elihu the Intruder: A Study of the Authenticity of Job (Chapters 32-33),” στο Altmann, Alexander (επιμ.), *Biblical and Other Studies*. Cambridge/Massachusetts: Harvard University Press, 60–78.
- Görg, Manfred. 2000. “YHWH—ein Toponym? Weitere Perspektiven.” *Biblische Notizen* 101:10–14.
- Gruenthaner, Michael. 1951. “Biblical and archeological news: Holland.” *The Catholic Biblical Quarterly* 13.3(Ιούλιος):337, 338.
- Hardmeier, Christof. 2005. *Erzähldiskurs und Redepragmatik Im Alten Testament: Unterwegs Zu Einer Performativen Theologie Der Bibel*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Harris, Murray. 1990. “Lord,” στο *The International Standard Bible Encyclopedia*. Fully revised. Geoffrey Bromiley (επιμ.). Τόμος 3. Grand Rapids, MI.: Eerdmans, 157, 158.
- Harrison, Roland Kenneth. 1969. *Introduction to the Old Testament: Including a Comprehensive Review of Old Testament Studies and a Special Supplement on the Apocrypha*. W. B. Eerdmans, 1969/Hendrickson Publishers, 2004 (επανεκτ.).
- Harvey, Bruce. 2011. *YHWH ELOHIM: A Survey of Occurrences in the Leningrad Codex and their Corresponding Septuagintal Renderings*. New York, NY-London: T & T Clark International.
- Hatch, Edwin & Redpath, Henry. 1897. *A Concordance to the Septuagint and the Other Greek Versions of the Old Testament (Including the Apocryphal Books)*. Τρίτομο. Oxford: Clarendon Press, 1897/Επανεκτύπωση: Grand Rapids: Baker Book House, 1983.
- Hauerwas, Stanley. 2011. *Working with Words: On Learning to Speak Christian*. Eugene, OR: Cascade Books.
- Haupt, Paul. 1909. “Der Name Jahwe.” *Orientalistiche Literaturzeitung* 12:στ. 211–214.
- Herrmann, Siegfried. 1967. “Der Name Jhwꜣ in den Inschriften von Soleb:

Prinzipielle Erwägungen". *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies*/216–1:213.(1965)4 דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות.

- Hiebert, Robert. 2013. "A 'Genetic' Commentary on the Septuagint of Genesis." *Journal of Septuagint and Cognate Studies* 46:19–36.
- Holford-Strevens, Leofranc. 2005. *The History of Time: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Howard, George. 1977. "The Tetragram and the New Testament." *Journal of Biblical Literature* 96/1:63–83.
- Howard, George. 1992. "Tetragrammaton in the New Testament," στο *The Anchor Bible Dictionary*. David Noel Freedman (επιμ.), 392, 393. Τόμος 6. New York: Doubleday.
- Huehnergard, John & Woods, Christopher. 2004. "Akkadian and Eblaite," στο *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*. Roger D. Woodard (επιμ.). Cambridge: Cambridge University Press, 218–287.
- Huffmon, Herbert Bardwell. 1965. *Amorite Personal Names in the Mari Texts: A Structural and Lexical Study*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins Press.
- Hutchinson, John. 1748. *Moses's Sine Principio*. Τόμος 3. London.
- Gil, Juan. 1999. "Sobre un curioso pastiche medievalel 'dórico' del 'Graecus Venetus'." *Erytheia: Revista de estudios bizantinos y neogriegos* 20:113–152.
- Jellicoe, Sidney. 1968. *The Septuagint and Modern Study*. Oxford University Press.
- Jenni, Ernst. ^{2}2004/1997. "יהוה yhwh Yahweh," στο *Theological Lexicon of the Old Testament*. Ernst Jenni & Claus Westermann (επιμ.), Mark E. Biddle (μετάφρ.). Τόμος 2. Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 522–526.
- Joosten, Jan. 2013. (A) "Hebraisms in the Greek Versions of the Hebrew Bible," στην Geoffrey Khan et al. (επιμ.), *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*. Leiden: Brill, 2:196–198.
- Joosten, Jan. 2013. (B) "Hebrew in Egypt: in Antiquity," στην Geoffrey Khan et al. (επιμ.), *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*. Leiden: Brill, 1:790, 791.
- Joosten, Jan. 2013. (Γ) "Varieties of Greek in the Septuagint and the New Testament," στο J. C. Paget & J. Schaper (επιμ.), *The New Cambridge History of the Bible From the Beginnings to 600.* Cambridge University Press, 22–45.
- Joüon, Paul & Muraoka, Takamitsu. 1996. *A Grammar of Biblical Hebrew* (Subsidia Biblica 14). Δίτομο. Roma: Editrice Pontificio Istiruto Biblico.
- Kahle, Paul. 1960. *The Cairo Geniza*. 2nd edition. New York: Frederick A. Praeger.
- Kasper, Walter. 2011. *Jesus the Christ*. New edition. T&T Clark International.
- Kinyongo, Jean. 1970. *Origine et signification du nom divín Yahvé a la lumière*

de récents travaux et de traditions sémitico-bibliques (Ex 3, 13-15 et 6, 2-8). Bonner Biblische Beiträge, Τόμ. 35. Bonn: Peter Hanstein Verlag.

- Köhler [Koehler], Ludwig˙ Baumgartner, Walter˙ Stamm, Johann Jakob & Richardson, Mervyn Edwin. 2001. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament, Study Edition*. Δίτομο. Leiden/Boston, MA/Köln: Brill.
- Krivoruchko, Julia. 2008. "The Constantinople Pentateuch within the context of Septuagint studies," στο M. K. H. Peters (επιμ.), *XIII Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies Ljubljana 2007.* Atlanta, GA: Society of Biblical Literature, 255–276.
- LaCocque, André. 1998. "The Revelation of Revelations," στο André Lacocque & Paul Ricoeur (επιμ.), *Thinking Biblically: Exegetical and Hermeneutical Studies*. David Pellauer (μεταφρ.). Chicago: The University of Chicago, 307–361.
- [Lowndes (Λάουνδς), Isaac]. 1837. *Γραμματική της Εβραϊκής Γλώσσας εις χρήσιν των Ελλήνων*. Εν Μελίτη (Μάλτα).
- Lipiński, Edward. 1971. "An Israelite King of Hamat?" *Vetus Testamentum* 21.3:371–373.
- Luzzatto, Samuel David (Shadal). 1871. *Il Pentateuco volgarizzato e commentato da Samuel Davide Luzzatto. Vol. 1 Genesi*. Padova: Tip. F. Sacchetto.
- Luzzatto, Samuel David. 1998. *The Book of Genesis: A Commentary by ShaDaL*. Klein, David (μετάφρ.). Northvale, NJ-Jerusalem: Jason Aronson.
- MacLaurin, Evan. 1962. "YHWH, the Origin of the Tetragrammaton." *Vetus Testamentum* 12.4 (Οκτώβριος):439–463.
- Maillet, Paul. 2010. *The Servant Songs of Deutero-Isaiah in the MT and the LXX: A Comparison of Their Portrayals of God*. Διδακτορική διατριβή, Catholic University of America.
- Malamat, Abraham. 2004. *History of Biblical Israel Major Problems and Minor Issues*. Leiden/Boston, MA/Köln: Brill.
- Manley, George Thomas. 1979. "God, Names of," στο *The New Bible Dictionary*. Douglas, James Dixon (οργ. επιμ.), 477–480. Grand Rapids, MI: Em. B. Eerdmans Publishing Co., [1]1962.
- McCarthy, Dennis. 1978. "Exod 3:14: History, Philology and Theology." *The Catholic Biblical Quarterly* 40.3:311–322.
- McDonough, Sean. 1999. *YHWH at Patmos: Rev. 1:4 in Its Hellenistic and Early Jewish Setting*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Mercati, Giovanni. 1916. *Se la versione dall'Ebraico del codice Veneto Greco VII sia di Simone Atumano Arcivescovo di Tebe*. Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana.
- Mercati, Giovanni. 1958. *Psalterii Hexapli reliquiae*. Μέρος 1ο. Biblioteca Vaticana.

- Mettinger, Tryggve. 2005. *In Search of God: The Meaning and Message of the Everlasting Names*. Philadelphia, PA: Fortress Press.
- Miller, Michael. 2016. *The Name of God in Jewish Thought A Philosophical Analysis of Mystical Traditions from Apocalyptic to Kabbalah*. London-New York: Routledge.
- Moloney, Francis. 2002. "Telling God's Story: The Fourth Gospel", στο A. Andrew Das and Frank J. Matera (επιμ.), *Forgotten God: Perspectives in Biblical Theology*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 107–122.
- Moltmann, Jürgen. 1967. *Theology of Hope: On the Ground and the Implications of a Christian Eschatology*. Minneapolis, MN: Fortress Press.
- Montgomery, James. 1921. "A Survival of the Tetragrammaton in Daniel." *Journal of Biblical Literature* 40:86.
- Moore, George Foot. 1911. "Jehovah," στην *Encyclopædia Britannica*, 11η ἔκδοση, Cambridge University Press, 311–314.
- Muraoka, Takamitsu. 2010. *A Greek-Hebrew Aramaic Two-way Index to the Septuagint*. Leuven-Paris-Walpole, MA: Peeters Publishers.
- Murtonen, Aimo. 1952. *A Philological and Literary Treatise on the Old Testament Divine Names אל, אלוה, אלהים, and יהוה*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon Oy.
- Murtonen, Aimo. 1988. *Hebrew in Its West Semitic Setting. A Comparative Survey of Non-Masoretic Hebrew Dialects and Traditions. Part One: A Comparative Lexicon*. Leiden: Brill.
- Nestle, Eberhard. 1876. *Die israelitischen Eigennamen nach ihrer religionsgeschichtlichen Bedeutung*. Haarlem: De Erven F. Bohn.
- Nida, Eugene (επιμ.). 1952. "Translating the Divine Names." *The Bible Translator* 3.4:171–199.
- Obermann, Julian. 1949. "The Divine Name *YHWH* in the Light of Recent Discoveries." *Journal of Biblical Literature* 68.4:301–323.
- Ogden, Graham. 1992. "Idem per Idem: Its use and meaning." *Journal for the Study of the Old Testament* 53:107–120.
- Paas, Stefan. 2003. *Creation and Judgement: Creation Texts in Some Eighth Century Prophets*. Leiden: Brill.
- Parke-Taylor, Geoffrey. 1975. *יהוה Yahweh: The Divine Name in the Bible*. Waterloo, ON: Wilfrid Laurier University.
- Parkhurst, John. 1792. *An Hebrew and English Lexicon, Without Points*. London.
- Perkins, Larry. 2015. "2.4.1.2 Exodus," στο *Textual History of the Bible*. Lange, Armin (γεν. επιμ.). Brill Online. Reference. Aristotelian University Thessaloniki. 07 December 2015 <http://referenceworks.brillonline.com/entries/textual-history-of-the-bible/2412-exodus-COM_00000052> First appeared online: 2015.

- Pettinato, Giovanni. 1976. “The Royal Archives of Tell Mardikh-Ebla.” *The Biblical Archaeologist* 39.2:44–52.
- Pettinato, Giovanni. 1980. “Ebla and the Bible.” *The Biblical Archaeologist* 43.4:203–216.
- Plastaras, James. 1966. *The God of Exodus: The theology of the Exodus narratives*. Milwaukee, WI: Bruce Publishing Company.
- Polak, Frank. 2011. “Hebrew hāyā^{h}: Etymology, bleaching and discourse structure,” στο *Tradition and Innovation in Biblical Interpretation: Studies Presented to Professor Eep Talstra on the Occasion of his Sixty-Fifth Birthday*, W. Th. Van Peursen & J.W. Dyk (επιμ.), SSN, Τόμος 57. Leiden: Brill, 379–398.
- Ratschow, Carl Heinz. 1941. *Werden und Wirken, eine Untersuchung des Wortes hajah als Beitrag zur Wirklichkeitserfassung des Alten Testamentes*. Berlin: Toepelmann.
- Reisel, Max. 1957. *The Mysterious Name of Y.H.W.H*. Assen: Van Gorcum.
- Retsö, Jan. 1989. *Diathesis in the Semitic Languages: A Comparative Morphological Study*. Leiden: Brill.
- Rose, Martin. 1978. *Jahwe: Zum Streit um den alttestamentlichen Gottesnamen*. Theologische Studien, 122. Zurich: Theologischer Verlag.
- Rosenzweig, Franz. 1983. “Jehuda Halevi: Fünfundneunzig Hymnen und Gedichte Deutsch und Hebräisch,” στο *Sprachdenken im Übersetzen*, Rafael N. Rosenzweig (επιμ.), FRMW, Τόμος 4. The Hague: Martinus Nijhoff, 1983.
- Sæbø, Magne. 1998. *On the Way to Canon: Creative Tradition History in the Old Testament* (JSOT Sup. 191). Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Salvesen, Alison. 1998. *Origen's Hexapla and Fragments*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Saner, Andrea Dalton. 2013. *YHWH, the Trinity, and the Literal Sense: Theological Interpretation of Exodus 3:13–15*. Διδακτορική διατριβή, Durham University.
- Schild, E. 1954. “On Exodus 3:14 - I am that I am.” *Vetus Testamentum* 4:296–302.
- Schneider, Thomas. 2007. “The First Documented Occurence [sic] of the God Yahweh? (Book of the Dead Princeton “Roll 5”).” *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 7.2:113–120.
- Seitz, Christopher. 2001. “The divine name in Christian scripture,” κεφάλαιο στο A. Kimel (επιμ.), *This is my name for ever: The Trinity and gender language for God*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press.
- Setton, Kenneth. 1956. “The Byzantine Background to the Italian Renaissance.” *Proceedings of the American Philosophical Society*, American Philosophical Society, 100.1:47–51 (1–76).

- Sherman, Franklin. 1989. “Reticence and Exuberance in Speaking of God,” στο Braaten, Carl (επιμ.), *Our Naming of God. Problems and Prospects of God-Talk Today*. Minneapolis, MN: Fortress Press.
- Sibinga, Joost. 1963. *The Old Testament Text of Justin Martyr*. Leiden: Brill.
- Skehan, Patrick. 1980. “The Divine Name in Qumran, in the Masada Scroll, and in the Septuagint.” *Bulletin of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies* 13:14–44.
- Smith, Mark. 1994. *The Ugaritic Baal Cycle: Volume I, Introduction with text, translation and commentary of KTU 1.1-1.2.* Leiden: Brill.
- Smith, William Robertson. 1876. “On the name Jehovah (Jahve) Ex III. 14.” *British and Foreign Evangelical Review* 25/95:153–165.
- Sonnet, Jean-Pierre. 2010. “Ehyeh asher ehyeh (Exodus 3:14): God's 'Narrative Identity' among Suspense, Curiosity, and Surprise.” *Poetics Today* 31.2:331–351.
- Soulen, Kendall. 2011. *The Divine Name(s) and the Holy Trinity: Distinguishing the Voices*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.
- Sperling, David. 2005. “God: God in the Hebrew Scriptures,” στην *Encyclopedia of Religion*. 2η έκδοση. Jones, Lindsay (γεν. επιμ.). Τόμος 5. Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 3537–3543.
- Stegemann, Hartmut. 1969. *ΚΥΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΣ und ΚΥΡΙΟΣ ΙΗΣΟΥΣ: Aufkommen und Ausbreitung des religiösen Gebrauchs von KURIOS und seine Verwendung im Neuen Testament*. Habilitationsschrift, Bonn.
- Streck, Michael. 1999. “Der Gottesname „Jahwe” und das amurritische Onomastikon.” *Die Welt des Orients*. Τόμος 30. Vandenhoeck & Ruprecht, 35-46.
- Surls, Austin. 2015. *Making sense of the divine name in the book of Exodus: From etymology to literary onomastics*. Διδακτορική διατριβή, Wheaton College.
- Swete, Henry Barclay. 1902/[2]1914. *An introduction to the Old Testament in Greek*. London: Macmillan.
- Thompson, Henry. 1992. “Yahweh (deity),” στο *The Anchor Bible Dictionary*. David Noel Freedman (επιμ.). Τόμος 6 (Si–Z). New York: Doubleday, 1011, 1012.
- Torczyner, Harry (Tur-Sinai, Napthali Herz). 1922. *Die Bundeslade und die Anfänge der Religion Israels. Περιλαμβάνεται στο Festschrift zum 50jährigen Bestehen der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin*. Berlin: Philo-Verlag.
- Tropper, Josef. 2001. “Der Gottesname *Yahwa.” *Vetus Testamentum* 51.1:81–106.
- Ulrich, Eugene. 2015. *The Dead Sea Scrolls and the Developmental Composition of the Bible*. Leiden-Boston, MA: Brill.
- Vainstub, Daniel & Fabian, Peter. 2015. “An Idumean Ostracon from Ḥorvat

Naḥal Yatir." *Israel Exploration Journal* 65:205–213.

- van der Louw, Theo. 2007. *Transformations in the Septuagint: Towards an Interaction of Septuagint Studies and Translation Studies*. Leuven-Paris-Dudley, MA: Peeters.
- Vasileiadis, Pavlos. 2013. "The pronunciation of the sacred Tetragrammaton: An overview of a nomen revelatus that became a nomen absconditus." *Judaica Ukrainica* 2:5–20.
- Vasileiadis, Pavlos. 2014. "Aspects of rendering the sacred Tetragrammaton in Greek." *Open Theology* 1:56–88.
- Vasileiadis, Pavlos. 2017. "The god Iao and his connection with the Biblical God with special emphasis on the manuscript 4QpapLXXLevb." *Vetus Testamentum et Hellas* 4:xx.
- Vriezen, Theodorus Christiaan. 1950. "Ehje 'ašer 'ehje," στο *Festschrift Alfred Bertholet*. Tübingen: J.C.B. Mohr 1950, 498–512.
- Wade, Martha Lynn. 2000. "Evaluating Lexical Consistency in the Old Greek Bible". *Bulletin of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies*, 33:53–75.
- Wambacq, Bengamin. 1978. "'Ehᵉyeh 'ᵃšer 'ehᵉyeh." *Biblica* 59.3:317–338.
- Wardlaw, Terrance Randall. 2008. *Conceptualizing words for God within the Pentateuch: A Cognitive-Semantic Investigation in Literary Context*. New York, NY-London: T & T Clark.
- Wevers, John William & Quast, Udo. 1991. *Exodus. Septuaginta: Vetus Testamentum Graecum auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis editum*. Τόμος II, 1. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wilkinson, Robert. 2015. *Tetragrammaton: Western Christians and the Hebrew Name of God: From the Beginnings to the Seventeenth Century*. Leiden: Brill.
- Williams, Catrin. 2000. *I am He. The Interpretation of 'Anî Hû' in Jewish and Early Christian Literature*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Witherington III, Ben & Ice, Laura. 2002. *The Shadow of the Almighty: Father, Son and Spirit in Biblical Perspective*. Grand Rapids, MI-Cambridge, UK: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Wright, Christopher. 1982. "God, Names of," στην *International Standard Bible Encyclopedia*. Revised edition. Τόμος 2. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 504–508.
- Zadok, Ran. 1988. *The Pre-Hellenistic Israelite Anthroponymy and Prosopography* (Orientalia Lovaniensia analecta Vol. 28). Leuven: Peeters Publishers.

ΤΕΛΟΣ,

ΚΑΙ ΤΩ ΘΕΩ ΔΟΞΑ.